

บทสังเคราะห์ปัญหายางพาราไทย และ ข้อเสนอเชิงนโยบายพืชร่วมยาง

ทุกครั้งที่ราคายางพาราตกต่ำ กลุ่มที่รับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมหนักที่สุดก็คือเกษตรกรชาวสวนยาง โดยเฉพาะชาวสวนยางรายเล็กซึ่งเป็นเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ การจัดการผลกระทบจากปัญหาราคายางตกต่ำมีทางออกหลายทาง แต่หนึ่งในหลายทางออกคือการปลูกพืชร่วมยาง (Rubber-Based Intercrop) ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีรายได้จากพืชอื่น ๆ ที่ปลูกร่วมในสวนยางนอกจากรายได้จากยางเพียงแหล่งเดียว ทั้งนี้การขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางโดยภาคส่วนต่างๆ ไม่ใช่สิ่งใหม่ในภาคใต้ การเคลื่อนไหวให้มีการปลูกพืชร่วมยางอย่างไม่เป็นทางการมีมาเกือบ 30 ปีมาแล้ว และก็มี การตื่นตัวมาเป็นระยะๆ เพียงแต่ขาดความต่อเนื่อง พืชร่วมยางจะถูกกล่าวถึงมากในช่วงที่ราคายางตกต่ำแล้วก็จะเงียบไปในช่วงที่ราคายางกระเตื้องขึ้น เป็นวงจรเช่นนี้เรื่อยมาโดยตลอด ส่งผลให้พื้นที่ปลูกพืชร่วมยางขยายตัวอยู่ในขอบเขตจำกัด

บทสังเคราะห์นี้ประกอบด้วย 6 ส่วน (1) สถานการณ์ ปัญหา และผลกระทบจากระบบการทำสวนยางพาราของประเทศไทย (2) สาเหตุของปัญหา (3) การจัดการปัญหายางพาราโดยนโยบายรัฐมีอะไร อย่างไรบ้าง (4) แนวคิดทฤษฎีการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง (5) ปัจจัยเอื้อ / ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง และ (6) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

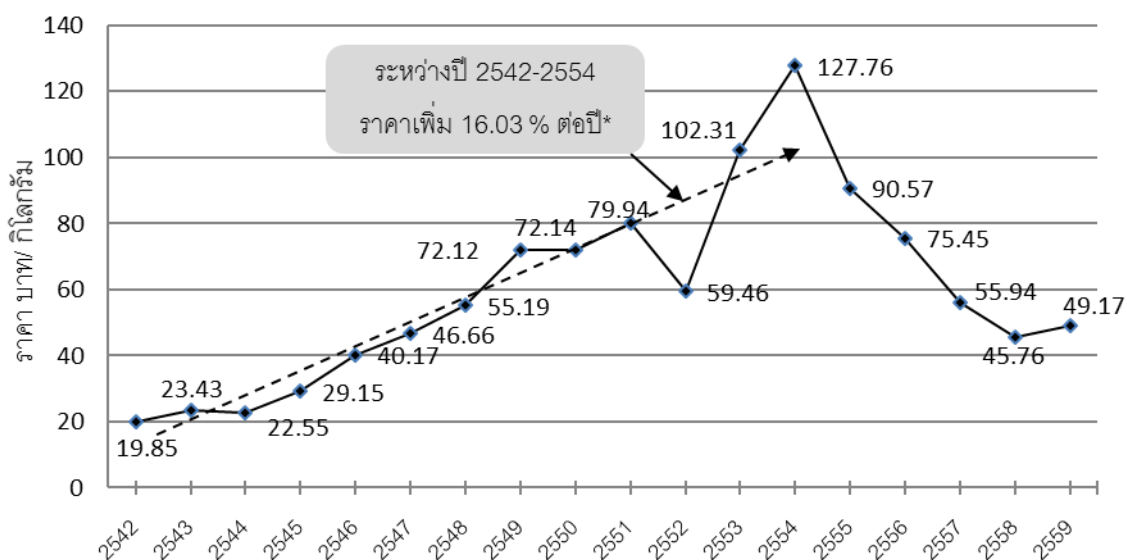
1. สถานการณ์ ปัญหา และผลกระทบจากระบบการทำสวนยางพาราของประเทศไทย

ส่วนแรกของบทสังเคราะห์ ประกอบด้วย 5 ส่วน ได้แก่ (1) สถานการณ์การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพารา (2) การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพารากับผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (3) การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่ากับผลกระทบด้านอุทกภัย (4) การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพาราในนาข้าวกับผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหาร และ (5) ระบบสวนยางพาราที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

1.1 สถานการณ์การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพารา

ยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์นำเข้ามาปลูกเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ในปี พ.ศ. 2442 หลังจากนั้นมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกจนยางพาราได้กลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของชาวภาคใต้ ภาคตะวันออก และขยายไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือของประเทศ ตามลำดับ ยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจการเกษตรของประเทศมากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2503 ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกยางพารา 3.01 ล้านไร่เพิ่มเป็น 10.77 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2530 (Charernjiratragul S., 1991)

ด้วยเหตุผลการสูงขึ้นของราคายางพาราอย่างต่อเนื่องเป็นประวัติการณ์ระหว่างปี พ.ศ. 2542-2554 โดยในปี พ.ศ. 2542 ราคายางแผ่นดิบชั้นคุณภาพดี ณ ตลาดกลางยางพาราสงขลา อยู่ที่ 19.85 บาท ต่อกิโลกรัม สูงขึ้นเป็นลำดับไปอยู่ที่ 127.76 บาทต่อกิโลกรัม ในปี พ.ศ. 2554 (ภาพที่ 1) โดยมีอัตราเติบโตของราคาในช่วงเวลาดังกล่าวสูงถึง 16.03 % ต่อปี ส่งผลให้พื้นที่เพาะปลูกยางพาราของไทยขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จาก 14.36 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2549

ภาพที่ 1 ราคายางแผ่นดิบชั้นคุณภาพดี ณ ตลาดกลางยางพาราสงขลา ปี 2542-2559

ที่มา: วิเคราะห์กราฟโดยใช้ฐานข้อมูลราคายางแผ่นดิบชั้นคุณภาพดี ณ ตลาดกลางยางพาราสงขลา ปี 2542-2559 (ม.ค.-ก.ค.) (สถาบันวิจัยยาง, 2559)
หมายเหตุ : * อัตราการเติบโตเป็น % ต่อปี ระหว่าง ปี 2542-2559 คำนวณโดยใช้สมการ Logarithmic Exponential Curve หรือ สมการ $Y = ab$

เป็น 22.18 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2556 (สถาบันวิจัยยาง, 2559) โดยมีอัตราเติบโตต่อปี ระหว่างปี พ.ศ. 2549-2556 สูงถึงร้อยละ 5.52 ต่อปี ในขณะที่อินโดนีเซียและมาเลเซียมีอัตราเติบโตของพื้นที่เพาะปลูกในช่วงเวลาเดียวกันที่ร้อยละ 0.51 และ -3.14 ต่อปี ตามลำดับ

ปัจจัยขับเคลื่อนการขยายพื้นที่เพาะปลูกยางของประเทศไทยมาจากทั้งการสนับสนุนโดยนโยบายรัฐ และการลงทุนปลูกสวนยางเองของส่วนบุคคล อย่างไรก็ตามการขยายพื้นที่เพาะปลูกดังกล่าวกลายเป็นสิ่งที่น่ากังวล เมื่อพื้นที่ปลูกยางใหม่ได้ขยายเข้าไปในพื้นที่ป่า และพื้นที่นาเป็นจำนวนมาก ซึ่งถือเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมอีกด้วย ในขณะที่อินโดนีเซียมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกค่อนข้างจะอึดตัว ส่วนมาเลเซียค่อนข้างชัดเจนว่ามีนโยบายลดพื้นที่เพาะปลูกยางพาราโดยลำดับแต่กลับไปให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมปาล์มน้ำมัน ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

ส่วนกลุ่มประเทศผู้ผลิตยางรายใหม่ เช่น จีน อินเดีย และเวียดนาม ต่างให้ความสำคัญกับการขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพารากันอย่างเป็นรูปธรรมเช่นเดียวกัน โดยมีอัตราการเติบโตของพื้นที่

เพาะปลูกต่อปี ระหว่างปี พ.ศ. 2549 - 2556 สูงถึงร้อยละ 5.34, 3.45 และ 9.17 ต่อปี ตามลำดับ (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 พื้นที่เพาะปลูกยางพาราของประเทศผู้ผลิตที่สำคัญ ปี 2549-2556

หน่วย : ล้านไร่

ปี	อินโดนีเซีย	ไทย	มาเลเซีย	จีน	อินเดีย	เวียดนาม	ศรีลังกา	ฟิลิปปินส์
2549	20.91	14.36	7.90	4.85	3.84	3.26	0.74	0.59
2550	21.34	15.36	7.80	5.47	3.97	3.48	0.75	0.69
2551	21.40	16.72	7.79	5.83	4.14	3.95	0.76	0.77
2552	21.47	17.26	6.43	6.07	4.29	4.24	0.78	0.80
2553	21.53	17.96	6.38	6.38	4.45	4.68	0.78	0.87
2554	21.60	18.46 ¹	6.42	6.69	4.59	5.21	0.81	1.01
2555	21.78	19.27 ¹	6.51	6.94	4.74	5.69	0.82	1.12
2556	21.83	22.18 ¹	6.67	7.15	4.89	5.75	0.85	1.23
GR* (%/ปี)	0.51	5.52	-3.14	5.34	3.54	9.17	1.93	10.26

ที่มา: ข้อมูลพื้นที่เพาะปลูกยางพารา ปี 2549-2556 รวบรวมจาก ANRPC, 2013 และ สถาบันวิจัยยาง, 2559

หมายเหตุ: * อัตราการเติบโตเป็น % ต่อปี ระหว่างปี 2549-2556 ผู้เขียนคำนวณโดยใช้ สมการ Logarithmic Exponential Curve หรือ สมการ $Y = ab^T$

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 เป็นต้นมา ราคายางแผ่นดิบลดลงเป็นลำดับ จนอยู่ในระดับเฉลี่ย 75.45 และ 45.76 บาทต่อกิโลกรัม ในปี พ.ศ. 2556 และ 2558 ตามลำดับ และขยับตัวสูงขึ้นเล็กน้อยมาอยู่ที่เฉลี่ย 49.17 บาทต่อกิโลกรัม ในช่วง 7 เดือนแรกของปี พ.ศ. 2559 (สถาบันวิจัยยาง, 2559) ความผันผวนของราคายางดังกล่าวเป็นมาตลอดมีขึ้นมีลงตามปัจจัยทางเศรษฐกิจ และไม่ใช่อุปสงค์ทางเศรษฐกิจ (สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล, 2557) โดยไม่มีใครหรือองค์กรใดสามารถกำกับให้ราคายางเป็นไปในระดับที่ต้องการได้ (Daily Mirror, 2015)

1.2 การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพารากับผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำหรับหัวข้อนี้จะนำเสนอผลกระทบจากการเพาะปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่าเป็นสำคัญ ซึ่งแน่นอนหากทรัพยากรป่าไม้ลดลงจากการขยายพื้นที่ทำกินโดยเฉพาะการปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่า จะส่งผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในที่สุด แม้ข้อมูลในเชิงสถิติการรุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยางพาราจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของไทยมีจำกัด แต่เท่าที่พบในระดับพื้นที่ ซึ่งพอจะทำให้เห็นภาพการรุกพื้นที่ป่าเพื่อการปลูกยางพาราได้โดยสังเขป มี 3 กรณี ดังนี้

1) อุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อจังหวัดพัทลุง ตรัง และนครศรีธรรมราช มีพื้นที่ประมาณ 433,750 ไร่ แต่ชาวบ้านเข้าไปปลูกยางพาราแล้วถึง 122,587 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 28.26 ของพื้นที่อุทยานทั้งหมด โดยเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราที่อยู่ในเขตจังหวัดพัทลุง 54,448 ไร่ ที่เหลืออยู่ในเขตจังหวัดตรัง และนครศรีธรรมราช จำนวน 51,603 และ 16,536 ไร่ ตามลำดับ (อุทยานแห่งชาติเขาปู่ - เขาย่า, 2554)

2) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 (ความชัน 60% ขึ้นไป) และชั้น 2 (ความชันของพื้นที่โดยเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 35-50%) ซึ่งหมายถึงพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำ มีลักษณะเป็นภูเขาสูงชัน มีการกัดเซาะพังทลายของดินได้ง่าย เป็นพื้นที่ที่ต้องกันไว้เป็นป่าต้นน้ำตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2530 (เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ, 2532) แต่กลับพบว่าลุ่มน้ำชั้น 1 ของลุ่มน้ำคลองคูตะเภาะซึ่งมีพื้นที่ 123,399 ไร่ แต่ถูกบุกรุกไปปลูกยางพาราแล้ว 37,389 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 30 ของพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 ทั้งหมด ในขณะที่ลุ่มน้ำชั้น 2 ซึ่งมีพื้นที่ 127,206 ไร่ ก็ถูกบุกรุกไปปลูกยางพาราแล้ว 74,269 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 58 ของพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 2 ทั้งหมด (ชาคริต โภชะเรือง และเทพกิตต์ กำเนิดไพรวัดย์, มปป)

3) การลดลงของพื้นที่ป่าในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

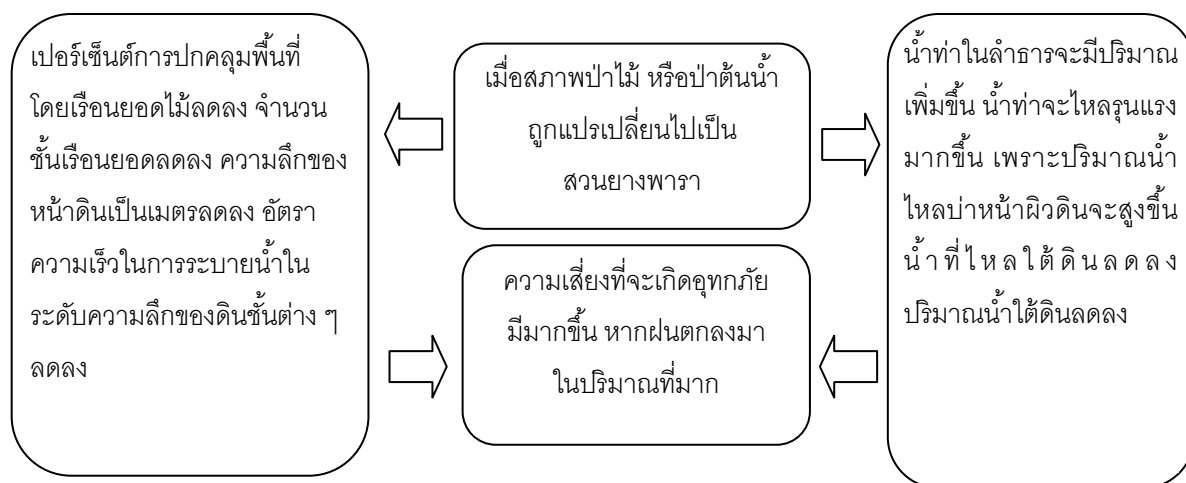
ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีพื้นที่ป่าไม้ปกคลุมอยู่ประมาณ 1,173,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2528 หรือคิดเป็น 22.1% ของพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด ในขณะที่ปี พ.ศ. 2545 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือ 658,000 ไร่ หรือคิดเป็น 12.4% ของพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมดเท่านั้น (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, 2547) ซึ่งถือว่าเป็นอัตราการลดลงที่สูงกว่าของระดับประเทศมาก และแน่นอนการลดลงของพื้นที่ป่าดังกล่าว ส่วนใหญ่น่าจะถูกทดแทนด้วยพื้นที่เพาะปลูกยางพารานั้นเอง

1.3 การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่ากับผลกระทบต่อด้านอุทกภัย

สืบเนื่องจากการรุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยางพารากันมากในช่วงที่ผ่านมาดังกล่าวในหัวข้อ 1.2 นั้นเอง เป็นเหตุผลให้สัมพันธ์ต่อปัญหาอุทกภัย ทั้งนี้เนื่องจากเปอร์เซ็นต์การปกคลุมพื้นที่โดยเรือนยอดของระบบนิเวศป่าต้นน้ำ มีค่าสูงกว่าระบบนิเวศยางพารา ในอัตรา 75 : 50 จำนวนชั้นเรือนยอดสูงกว่าในอัตรา 4 : 1 ความลึกของหน้าดินเป็นเมตรสูงกว่าในอัตรา 1.5 : 0.5 นอกจากนั้นอัตราความเร็วในการระบายน้ำในระดับความลึกของดินชั้นต่างๆ ก็ดีกว่า กล่าวคือ ที่ระดับ 5-15, 20-30 และ 40-50 เซนติเมตร อัตราความเร็วในการระบายน้ำ(ซม.³/ซม.²/นาที่) ของระบบนิเวศป่าต้นน้ำก็ดีกว่าระบบนิเวศยางพาราในอัตรา 129.58 : 10.08, 79.83 : 3.13 และ 20.75 : 9.40 ตามลำดับ (พงษ์ศักดิ์ วิทวัสสุติกุล และพิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์, 2552)

นอกจากนั้นจากบทความวิจัยของ พงษ์ศักดิ์ วิทวัสสุทธิกุล และคณะ (2553) เรื่อง วิกฤติป่า-วิกฤติน้ำ ได้สรุปว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าต้นน้ำที่จังหวัดระยองเป็นสวนยางพารา น้ำท่าในลำธารจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 16.17 เป็น 22.44 ของปริมาณฝนที่ตกลงมาทั้งหมด ในขณะที่เดียวกันน้ำท่าจะไหลรุนแรงมากขึ้นด้วย เนื่องจากปริมาณน้ำไหลป่าหน้าผิวดินจะสูงขึ้นจากร้อยละศูนย์ เป็น 54.07 น้ำที่ไหลใต้ดินลดจากร้อยละ 40.08 เหลือ 20.41 และปริมาณน้ำใต้ดินลดลงจากร้อยละ 59.19 เหลือร้อยละ 25.52

จากเหตุผลทางวิชาการดังกล่าว ดังนั้นเมื่อพื้นที่ป่าไม้หรือป่าต้นน้ำ ถูกแปรสภาพเป็นสวนยางพารามากขึ้น และประกอบกับฝนตกลงมาในปริมาณที่มาก โอกาสที่จะประสบกับปัญหาอุทกภัยหรือปัญหาน้ำท่วมได้โดยง่ายและมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น (ภาพที่ 2)

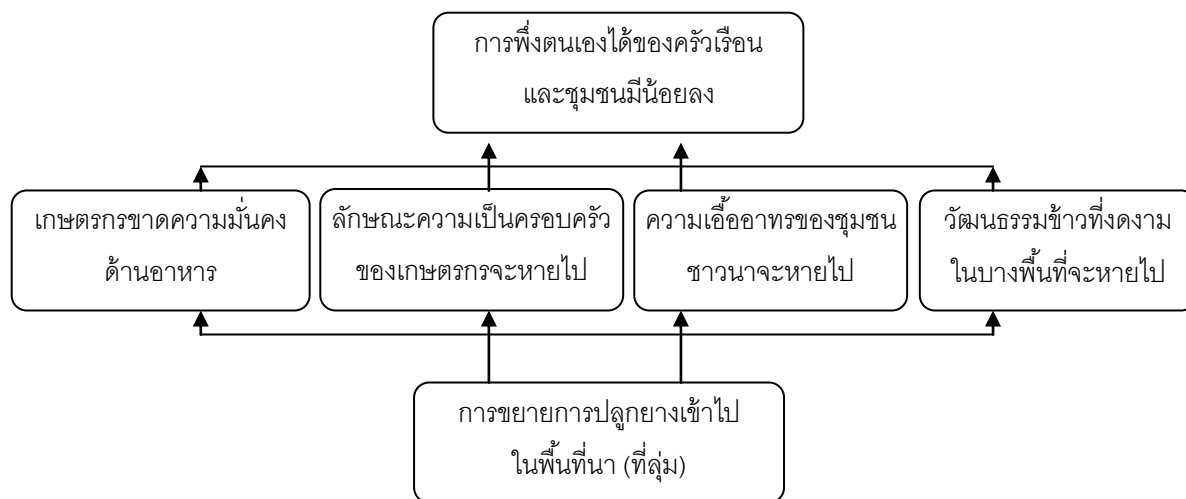
ภาพที่ 2 ผลกระทบจากการปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่าอย่างต่อเนื่องต่อปัญหาอุทกภัย

1.4 การขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพาราในนาข้าวกับผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหาร

จากการศึกษาเรื่องการประยุกต์ใช้ภาพถ่ายจากดาวเทียม SPOT-5 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่นาข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และไม้ผลผสม : กรณีศึกษาอำเภอเมือง เขาชัยสน และบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ของ อานันต์ คำภีระ และคณะ (2550) พบว่า จากปี พ.ศ. 2545 - 2549 มีการลดลงของพื้นที่นาข้าวในพื้นที่ 3 อำเภอดังกล่าว โดยเปลี่ยนไปปลูกยางพาราโดยวิธีกร่องถึงร้อยละ 31.66

สอดคล้องกับผลการสัมภาษณ์ประธานสภาองค์กรบริหารส่วนตำบลหวนโพธิ์ (28 มกราคม 2559) พบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ที่นาในท้องที่ตำบลหวนโพธิ์ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ที่อยู่ในเขตชลประทานจำนวน 6,000 ไร่ ค่อย ๆ ถูกปรับเปลี่ยนมากร่องปลูกยางพารากันมากขึ้นเป็นลำดับ ปัจจุบันเหลือพื้นที่ปลูกข้าวเพียงประมาณ 1,200 ไร่ หรือร้อยละ 20 เท่านั้น

การปลูกยางพาราในที่นาด้วยการยกร่องก็เชื่อว่าจะให้ผลดีเช่นที่ดอนโดยทั่วไป จากการศึกษาของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2551) พบว่า หมอดินอาสาท่านหนึ่งในตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ได้ปลูกยางพาราในพื้นที่นาของตนเองจำนวน 4 ไร่ โดยวิธีการยกร่องเมื่อปี 2539 ผลปรากฏว่า ในปีแรกที่กรีดยางได้ ต้นยางให้ผลผลิต 1.5 กิโลกรัมต่อไร่ต่อวัน แต่ในปีที่สองผลผลิตต่อไร่กลับลดลงมาเหลือเพียง 1 กิโลกรัมต่อไร่ต่อวัน และในปีที่สามต้นยางกลับไม่ให้ผลผลิตเลย จนต้องตัดสินใจไถ่สวนยางพาราดังกล่าวทิ้งในที่สุด และล่าสุดจากการสัมภาษณ์ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลห่านโพธิ์ (28 มกราคม 2559) พบว่าปัจจุบันเกษตรกรในตำบลห่านโพธิ์ที่ปลูกยางพาราในที่นาที่ลุ่มมากได้ผลผลิตยางต่ำมาก จึงเริ่มตัดสินใจไถ่สวนยางพาราและปลูกทดแทนด้วยปาล์มน้ำมัน นอกจากนี้ยังพบว่า การเปลี่ยนที่นาไปปลูกยางพารายังก่อให้เกิดปัญหาต่อเนื่องแก่ชาวนาที่ยังคงยืนหยัดทำนาอีกด้วย เนื่องจากหลังจากสวนยางพาราเข้ามาในพื้นที่ทำนากลับส่งผลต่อความรุนแรงของศัตรูข้าว เช่น หนูนาและแมลงสิง (ดูต้นน้ำมข้าวในช่วงข้าวตั้งท้อง) เข้ามาทำลายผลผลิตข้าวมากขึ้น ประกอบกับผลกระทบจากการตกต่ำของราคายาง จึงสรุปได้ว่าการปลูกยางพาราในที่นาก็ไม่มีหลักประกันว่า จะทำให้เจ้าของมีความมั่งคั่งได้อย่างที่หวังเสมอไป แต่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหาร ความเป็นครอบครัว ความเอื้ออาทรในชุมชน และวัฒนธรรม จนส่งผลให้การพึ่งตนเองได้ของครัวเรือนและชุมชนมีน้อยลงอีกด้วย (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 ผลกระทบการขยายการปลูกยางเข้าไปในพื้นที่นาต่อความมั่นคงด้านอาหาร และการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน

ที่มา: สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ, 2551

1.5 ระบบสวนยางพาราที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การทำสวนยางแต่เดิมนั้น พันธุ์ยางที่เกษตรกรปลูกกันจะเป็นพันธุ์พื้นเมืองเป็นหลัก สวนยางพาราจะมีพีชร่วมยางขึ้นเองตามธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ป่าประจำถิ่น หรือผลไม้พื้นเมือง แต่ในระยะ 25 - 30 ปี ที่ผ่านมาสวนยางพาราที่ถึงอายุตัดโค่นจะถูกปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดีโดยการขอทุนสงเคราะห์จากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ซึ่งระเบียบของ สกย. แต่เดิมนั้นกำหนดให้เกษตรกรผู้รับทุนสงเคราะห์ต้องตัดโค่นต้นยางพารารวมทั้งไม้อื่น ๆ ทุกชนิดออกจากแปลงที่ขอรับทุนสงเคราะห์ให้หมด เกษตรกรที่ขอทุนสงเคราะห์ปลูกแทน จึงนิยมตัดโค่นเผาจนเกลี้ยง หรือไม่ก็ใช้รถแทรกเตอร์ดันต้นยางและต้นไม้ชนิดอื่น ๆ ทั้งหมดไม่ว่าต้นเล็กหรือต้นใหญ่แบบขูดรากถอนโคน พีชร่วมยางชนิดต่าง ๆ ที่เคยมีในสวนยางของเกษตรกรจึงค่อย ๆ หายไป นอกจากนี้ การใช้สารเคมีปราบวัชพืชระหว่างร่องยางในระหว่างที่สวนยางยังไม่ฟื้นสงเคราะห์ (สวนยางอ่อน) ก็เป็นเหตุผลซ้ำเติมให้ต้นไม้ชนิดอื่น ๆ ที่เติบโตเองตามธรรมชาติในสวนยางพาราพลอยตายเพราะสารเคมีไปด้วย

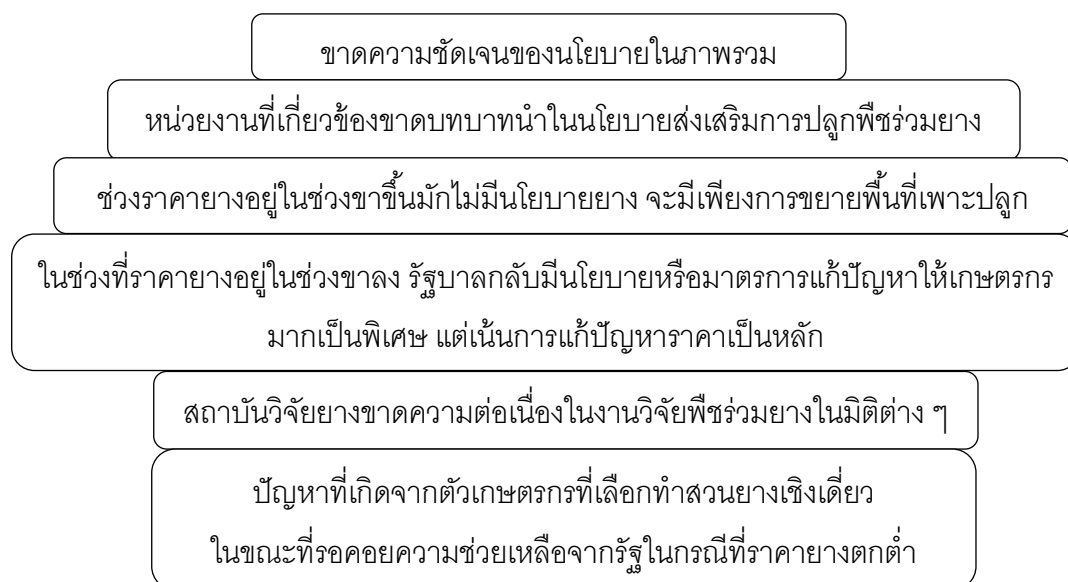
ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา เสี่ยงวิพากษ์วิจารณ์จากภาคประชาชนต่อระเบียบของ สกย. ดังกล่าวค่อย ๆ ดั้งขึ้น ประกอบกับทางสถาบันวิจัยยางผลิตผลงานวิจัยเกี่ยวกับพีชร่วมยางออกมามากขึ้น ผลประเมินโดยสังเขป ชี้ให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่จะปลูกพีชร่วมในสวนยางพาราเพื่อเสริมรายได้ให้กับเกษตรกร โดยเฉพาะในช่วงที่ยางพาราราคาตกต่ำ ส่งผลให้ตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา สกย. ได้ผ่อนปรนระเบียบว่าด้วยการขอทุนสงเคราะห์ปลูกทดแทน โดยอนุญาตให้เกษตรกรที่ขอทุนสงเคราะห์ปลูกทดแทนต้นไม้ชนิดอื่นในสวนยางพาราได้ไม่เกิน 15 ต้นต่อไร่ อย่างไรก็ตาม แม้กฎระเบียบจะเอื้อให้เกษตรกรสามารถปลูกพีชอื่นให้อยู่ร่วมกับยางพาราได้ แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ว่าแปลงปลูกจะอยู่ที่ราบหรือที่เนินเขาก็ไม่สนใจที่จะปลูกพีชร่วมในสวนยางแต่อย่างใด สวนยางที่ถึงอายุตัดโค่นเพื่อขอทุนสงเคราะห์ปลูกทดแทนแม้จะมีไม้ป่าหลงเหลืออยู่ในสวนยาง พืชป่าที่เข้ามาจับขึ้นไม่ว่ายางพาราถึงสวนก็มักจะขอซื้อไม้ป่าที่มีลำต้นได้ขนาดจากเกษตรกรด้วย และส่วนใหญ่เกษตรกรจะขายให้ หลังจากนั้นเกษตรกรก็ไม่คิดจะปลูกไม้ป่าร่วมยางทดแทนอีกเลย

กล่าวโดยสรุป ในสถานการณ์ปัจจุบันระบบเกษตรสวนยางพาราเป็นสวนยางเชิงเดี่ยว แม้ในพื้นที่ตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด และตำบลหนองธง อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกพีชร่วมยางอย่างเป็นทางการมากที่สุดของพื้นที่ภาคใต้ แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ยังทำสวนยางพาราเชิงเดี่ยวเป็นหลัก นอกเหนือจาก 4 พื้นที่ดังกล่าวเกษตรกรเกือบทั้งหมดทำสวนยางพาราเชิงเดี่ยวอย่างไม่ต้องสงสัย (สมบุญ จรรย์จิระตระกูล และคณะ, 2557ก) ในขณะที่ภาครัฐเองก็ให้ความสำคัญกับการปลูกพีชร่วมยางมากขึ้นจะเห็นได้จาก ในปี พ.ศ. 2558 -2559 การยางแห่งประเทศไทย (กยท.) ได้ปรับระเบียบว่าด้วยการสงเคราะห์ปลูกทดแทนโดยเพิ่มเติมแบบ 5 คือ เกษตรกรสามารถโค่นยางพาราปลูกทดแทนด้วย

การเกษตรแบบผสมผสาน (ยางพารา 40 ต้นต่อไร่ ปลูกไม้ผล หรือไม้ป่าในสวนยาง หรือเลี้ยงสัตว์ในสวนยางได้ด้วย) แต่กลับพบว่าเกษตรกรให้ความสนใจน้อยมาก โดยในปีงบประมาณ 2559 มีเกษตรกรชาวสวนยางทั่วประเทศขอทุนส่งเสริมปลูกแทนรวม 34,895 ราย เป็นการขอทุนส่งเสริมในรูปแบบ 5 เพียง 953 ราย หรือร้อยละ 2.73 เท่านั้น และหากพิจารณาเชิงพื้นที่ พบว่ามีเกษตรกรชาวสวนยางทั่วประเทศขอทุนส่งเสริมปลูกแทนรวม 361,536 ไร่ เป็นการขอทุนส่งเสริมในรูปแบบ 5 เพียง 9,885 ไร่ หรือเพียงร้อยละ 2.73 เช่นเดียวกัน (การยางแห่งประเทศไทย, 2559)

2. สาเหตุของปัญหา

ปัญหาการปลูกพืชร่วมยางขยายตัวช้า มีเกษตรกรสัดส่วนน้อยมากที่ทำสวนยางพาราแบบมีพืชร่วม หรือมีเกษตรกรสัดส่วนน้อยมากที่สนใจปลูกพืชร่วมยางอย่างแท้จริง ในขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงทำสวนยางเชิงเดี่ยวเป็นหลัก มีสาเหตุหลัก ๆ 6 ประการ (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ปัญหาการปลูกพืชร่วมยางของชาวสวนยางไทยขยายตัวช้า ในขณะที่เกษตรกรยังคงทำสวนยางเชิงเดี่ยวเป็นหลัก

2.1 ขาดความชัดเจนของนโยบายในภาพรวม

กว่าครึ่งศตวรรษหลังการจัดตั้งสำนักงานกองทุนส่งเสริมการทำสวนยางในปี 2503 กล่าวได้ว่ารัฐบาลไม่มีความชัดเจนของเป้าหมายเชิงพื้นที่ ว่าประเทศไทยควรมีพื้นที่เพาะปลูกยางเท่าไร และปล่อยเสรีในการปลูกยางโดยไม่ค่อยเข้มงวดเรื่องที่ตั้งสวนยาง ใครจะปลูกในพื้นที่แบบใดก็ได้ ไม่มีกลไกควบคุมหรือให้ความรู้แก่เกษตรกร สิ่งที่รัฐบาลให้ความสำคัญดูเหมือนจะเป็นราคายางมากกว่า โดยช่วงไหนที่ราคายางพาราสูงก็ส่งเสริมหรือขยายพื้นที่เพาะปลูกยางใหม่ และก็จะเพราลงในช่วงยาง

ราคาตกต่ำ เป็นเช่นนี้เรื่อยมา จนพื้นที่เพาะปลูกยางพาราไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 3.01 ล้านไร่ ในปี 2503 (Charemjiratragul S., 1991) เป็น 22.18 ล้านไร่ ในปี 2556 ดังกล่าวไว้แล้วในส่วนที่ 1

สำหรับนโยบายยางพาราในภาพรวมที่ผ่าน ๆ มา โดยพิจารณาจากแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับยางพารา 4 ฉบับ ระหว่างปี 2542-2556 คือ (1) ยุทธศาสตร์การพัฒนายางพาราครบวงจรปี 2542-2546 (2) ยุทธศาสตร์การเป็นศูนย์กลางยางพาราโลก ตามแผนปฏิบัติการ 4 ปี (2548 - 2551) กลุ่มสงขลา - สตูล (3) การปรับโครงสร้างยางและผลิตภัณฑ์ยางปี 2549-2551 และ (4) ยุทธศาสตร์การพัฒนายางปี 2552-2556 ซึ่งแผนพัฒนาทั้งสี่ก็ได้แสดงบทบาทชี้้นำ หรือให้ทางเลือกเชิงนโยบายที่จะสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เกษตรกรเท่าที่ควร

ข้อสังเกตต่อแผนพัฒนาทั้งสี่แผนฯ นั้นพบว่า

1) รัฐบาลโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาในระดับปลายน้ำคืออุตสาหกรรมยางที่เป็นผลผลิตยางขั้นสุดท้ายเป็นหลัก

2) แผนพัฒนาทั้ง 4 แผนฯ ไม่ปรากฏกลยุทธ์หรือแนวทางการพัฒนายางพาราในระดับต้นน้ำหรือในระดับพื้นที่ที่ตั้งสวนยาง รวมทั้งไม่ปรากฏแผนพัฒนาการปลูกพืชร่วมยาง ซึ่งส่งผลให้สวนยางพาราไทยกระจายไปทั่วทั้งประเทศ ทุกสภาพพื้นที่ และเป็นสวนยางเชิงเดี่ยว

3) แผนพัฒนา 3 แผนฯ แรก ให้ความสำคัญน้อยมากกับการพัฒนายางพาราในระดับกลางน้ำซึ่งในที่นี้หมายถึงงานปฏิบัติระดับสวนยาง เช่น พันธุ์ยาง วัสดุปลูก ปุ๋ย พืชคลุมดิน ระบบกรีด ทั้ง ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญที่จะนำความยั่งยืนมาสู่ระบบการผลิตยางและสังคมชาวสวนยางในที่สุด ส่งผลให้ตั้งแต่ปี 2546 เป็นต้นมา ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยตกต่ำลงเป็นลำดับ จาก 286 ก.ก./ไร่ ในปี 2546 เหลือเพียง 227 ก.ก./ไร่ ในปี 2559 ดังจะกล่าวต่อไปในส่วนที่ 3 ในขณะที่ของประเทศไทยตอนมาผลผลิตต่อไร่ของยางพาราเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จาก 249 ก.ก./ไร่ ในปี 2549 เพิ่มขึ้นเป็น 279 ก.ก./ไร่ ในปี 2556 (ANRPC, 2013)

4) แผนพัฒนา 3 แผนฯ แรก ไม่ปรากฏกลยุทธ์หรือแนวทางการพัฒนาที่ตัวเกษตรกรชาวสวนยางทั้งในมิติวิถีชีวิต ชุมชน และสังคมชาวสวนยาง เฉพาะแผนพัฒนาที่ 4 หรือ ยุทธศาสตร์การพัฒนายาง พ.ศ. 2552-2556 เท่านั้น ที่ดูเหมือนจะให้ความสำคัญหรือมีแนวทางการพัฒนายางพาราในระดับกลางน้ำตามกลยุทธ์ที่ 1 และมีแนวทางการเสริมสร้างรายได้ และยกระดับคุณภาพชีวิตเกษตรกรชาวสวนยางตามกลยุทธ์ที่ 7 (คณะกรรมการนโยบายยางธรรมชาติ, 2553) แต่ก็ยังไม่มีการปฏิบัติจริงแต่อย่างใด

2.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องขาดบทบาทนำในนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

สำหรับการปลูกพืชร่วมยางในประเทศไทยนั้น กล่าวได้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น สกย. หรือ สถาบันวิจัยยาง (เดิม) ขาดการแสดงบทบาทนำ ขาดความชัดเจน และความต่อเนื่องใน

นโยบาย หากจะมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางก็มักจะเป็นนโยบายกระแสรองเพียงเพื่อลดกระแสเรียกร้องจากภาคประชาชนจำนวนหนึ่งเสียมากกว่า เป็นเหตุให้นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางที่ผ่านมามากไม่เป็นผล ในที่นี้ขอยกตัวอย่าง 3 กรณี

1) ประมาณปี 2529 ซึ่งยางพาราราคาต่ำมาก โดยราคาขายแผ่นรมควันชั้น 3 อยู่ในระดับ 16.44 บาท/ กก. ในขณะที่ยางแผ่นดิบในระดับหมู่บ้านต่ำเพียง 13-14 บาท/ กก. เท่านั้น (Charernjiratragul S., 1989) จึงมีกระแสเรียกร้องจากภาคประชาชนนำโดยกลุ่ม/ เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกภาคใต้อย่างต่อเนื่อง ให้ สกย. ผ่อนปรนระเบียบการขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทนในที่สุดประมาณปี 2540 สกย. ได้ผ่อนปรนระเบียบว่าด้วยการขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทน โดยอนุญาตให้เกษตรกรที่ขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทนเว้นไม้ชนิดอื่นในสวนยางพาราได้ไม่เกิน 15 ต้นต่อไร่ จากเดิมเกษตรกรต้องโค่นไม้ชนิดอื่นออกหมดก่อนปลูกแทน แต่เกษตรกรส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดก็ได้สนใจเว้นชนิดอื่นในสวนยางพารา หรือปลูกพืชร่วม 15 ต้นต่อไร่ ในสวนยางที่ขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทนแต่อย่างใด

2) เมื่อเกษตรกรเผชิญกับวิกฤตราคายางพาราตกต่ำมาตั้งแต่ปี 2555 เป็นต้นมา และไม่มีสัญญาณใดๆ ที่จะทำให้อายางสูงขึ้นถึงระดับ 100 บาท/ กก. เช่นในช่วงปี 2554 อีกต่อไป ประกอบกับความพยายามของภาคประชาชน และสภาเกษตรกร ที่ร่วมกันเรียกร้องมาระยะหนึ่งก่อนหน้านี้ให้รัฐบาลเปิดช่องทางให้เกษตรกรชาวสวนยางสามารถขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทนด้วยการปลูกพืชร่วมในสวนยาง ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2558 กยท. เริ่มให้ทุนสงเคราะห์ปลูกทดแทนแบบที่ 5 (ปลูกแทนแบบเกษตรผสมผสาน) ซึ่งเอื้อต่อการปลูกพืชร่วมในสวนยางนั่นเอง

กยท. รายงานว่า ในวันที่ 30 กันยายน 2559 มีเกษตรกรที่ผ่านการอนุมัติให้ปลูกทดแทนแบบที่ 5 จำนวน 953 ราย พื้นที่ 9,885.30 ไร่ เทียบกับพื้นที่ปลูกทดแทนจำนวนทั้งหมด 34,895 ราย พื้นที่ 361,536.8 ไร่ คิดเป็นสัดส่วนเพียงร้อยละ 2.73 ของพื้นที่ที่ขอรับการสงเคราะห์ปลูกทดแทนในปีงบประมาณ 2559 เท่านั้น ดังกล่าวไว้แล้วในส่วนที่ 1

3) ในปี พ.ศ. 2556 สกย. ส่วนกลางจัดทำโครงการความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (Corporate Social Responsibility: CSR) เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกสร้างป่าในสวนยาง โดยตั้งงบประมาณไว้ 1,500,000 บาทต่อปี ให้กับ สกย. 6 จังหวัดที่สนใจเข้าร่วมโครงการไปจัดหา (ซื้อ) กล้าไม้ป่าร่วมยาง และประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรมารับกล้าไม้ (ฟรี) ไปปลูกร่วมในสวนยางของตนเอง โครงการดังกล่าวนับเป็นโครงการที่ดีในการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางให้กับเกษตรกร แต่พบว่างบประมาณต่อปีที่ตั้งไว้้น้อยมาก และโครงการได้ยุติลงในปี 2558

2.3 ช่วงราคายางอยู่ในช่วงขาขึ้นมักไม่มีนโยบายยาง จะมีเพียงการขยายพื้นที่เพาะปลูก

วัฏจักรราคายางจะมีสูงมีต่ำขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่แน่นอนตามกลไกตลาด ในขณะที่ตั้งแต่ในอดีตที่ผ่านมา ช่วงที่ราคายางโดยเปรียบเทียบอยู่ในระดับสูง รัฐบาลจะไม่ค่อยกระตุ้นให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้นำแผนพัฒนาที่จัดทำไว้ไปสู่การปฏิบัติ หรืออาจกล่าวได้ว่าไม่มีนโยบายยางพาราในช่วงราคายางอยู่ในช่วงขาขึ้น ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลควรเร่งพัฒนาอุตสาหกรรมยางพาราทั้งระบบได้อย่างมาก เพราะเป็นการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติในภาวะที่ไม่มีแรงกดดันแต่อย่างใด โดยเฉพาะไม่มีแรงกดดันจากเกษตรกร แต่รัฐบาลมักจะคิดได้เพียงอย่างเดียว คือการส่งเสริมการขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพารา รวมทั้งในพื้นที่ปลูกยางแห่งใหม่ โดยไม่สนใจเลยว่าผลผลิตยาง (อุปทาน) ในอนาคตจะเป็นอย่างไร

ในขณะที่ยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจที่ให้ผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่เชิงเปรียบเทียบสูงแก่เกษตรกรมากกว่า โดยเฉพาะในช่วงยางราคาสูงเกษตรกรจะลืมนึกว่า “พืชร่วมยาง” กันเลยทีเดียว จึงกล่าวได้ว่าราคายางที่สูงเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของการปลูกพืชร่วมยางนั่นเอง

2.4 ในช่วงที่ราคายางอยู่ในช่วงขาลง รัฐบาลกลับมีนโยบายหรือมาตรการแก้ปัญหาให้เกษตรกรมากเป็นพิเศษ แต่เน้นการแก้ปัญหาราคาเป็นหลัก

เนื่องจากไม่มีนโยบายยางพาราในช่วงราคายางอยู่ในช่วงขาขึ้น โดยเฉพาะการเตรียมความพร้อมในระดับสวนยางและระดับครัวเรือนเกษตรกร ดังนั้นเมื่อเข้าสู่ช่วงที่ราคายางตกต่ำ ย่อมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรชาวสวนยางอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในขณะเดียวกันรัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาแรงกดดันจากเกษตรกรที่ออกมาเดินขบวนประท้วงให้รัฐบาลแก้ปัญหาราคายางตกต่ำรวมทั้งแรงกดดันทางการเมือง รัฐบาลก็มักจะมีเพียงนโยบายแทรกแซงตลาด ประกาศราคาขึ้นนำเพื่อลดแรงกดดันจากเกษตรกรเฉพาะหน้า นโยบายแทรกแซงตลาดดังกล่าวมักจะดำเนินงานในสภาวะที่ไม่นิ่ง มีความเร่งรีบ และขาดความโปร่งใส ส่งผลให้การดำเนินโครงการขาดประสิทธิภาพ ประกอบกับการทุจริตในโครงการแทรกแซงตลาด ส่งผลให้รัฐบาลขาดทุนจากนโยบายการแทรกแซงราคายางอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะกล่าวต่อไปในส่วนที่ 3

ตั้งแต่ปี 2556 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน รัฐบาลเริ่มเข้าใจชัดเจนว่าราคายางพาราจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับกลไกตลาดเป็นหลัก การแทรกแซงตลาดไม่สามารถทำให้ราคายางสูงขึ้นได้ รัฐบาลจึงหันมาใช้นโยบายชดเชยค่าปัจจัยการผลิตหรือรายได้เกษตรกรเป็นหลัก ซึ่งแม้เกษตรกรจะไม่ค่อยพอใจต่อนโยบายดังกล่าว แต่นโยบายนี้ทำให้รัฐบาลประหยัดงบประมาณได้มาก

สำหรับการปลูกพืชร่วมยาง แม้ในเชิงหลักการสามารถเป็นทางออกจากปัญหาผลกระทบจากราคายางตกต่ำให้แก่เกษตรกรได้อย่างยั่งยืน แต่ในช่วงราคายางตกต่ำเกษตรกรมักต้องการ

ความช่วยเหลือจากรัฐบาลแบบเร่งด่วน ซึ่งเป็น “งานร้อน” มากกว่า ในขณะที่ “พืชร่วมยาง” ซึ่งเป็นทางออกที่ต้องอาศัยระยะเวลา ซึ่งเป็น “งานเย็น” ดังนั้นในช่วงยางราคาตกต่ำ แม้สังคมจะการพูดเรื่องพืชร่วมยางกันมาก แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ไม่สนใจที่จะปลูกพืชร่วมยางกันอย่างจริงจัง นั่นเป็นข้อเท็จจริงของวงจรอุปสรรคแห่งการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

2.5 สถาบันวิจัยยางขาดความต่อเนื่องในงานวิจัยพืชร่วมยางในมิติต่างๆ

อาจกล่าวได้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับยางพาราให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางกันน้อยมาก เช่น สถาบันวิจัยยางเป็นหน่วยงานภาครัฐที่ทำหน้าที่ผลิตผลงานวิชาการเกี่ยวกับยางพารา ผลงานวิจัยที่ได้ในระดับสวนยางจำนวนหนึ่งจะถูกส่งต่อให้ สกย. นำไปส่งเสริมและแนะนำให้เกษตรกรปฏิบัติ สำหรับงานวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยาง พบว่าระหว่างปี 2535-2545 งานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นพืชร่วมประเภทคาหลา กระวาน หวาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา กลับไม่พบงานวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางที่ผลิตออกมาจากสถาบันวิจัยยางอีกเลย ซึ่งอาจเป็นเพราะสถาบันวิจัยยางหรือกรมวิชาการเกษตรไม่มีนโยบายส่งเสริมการวิจัยด้านพืชร่วมยางตั้งแต่นั้นมาก็เป็นไปได้ ในขณะที่ยังมีโจทย์วิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางในอีกหลายมิติที่สังคมยังคงต้องการคำตอบ โดยเฉพาะพืชร่วมยางที่เป็นไม้ป่า และไม้ผล

นอกจากนั้น ยังพบว่านักวิชาการรุ่นใหญ่ของสถาบันวิจัยยางที่สนใจทำวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางอย่าง สมพงษ์ คงสีพันธ์ และไววิทย์ บุรณธรรม ก็เกษียณอายุราชการกันไปแล้ว ในขณะที่นักวิชาการรุ่นหลังก็ไม่ให้ความสำคัญกับพืชร่วมยาง ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ขาดแคลนความรู้เกี่ยวกับพืชร่วมยางจากภาคราชการไปอย่างน่าเสียดาย

2.6 ปัญหาที่เกิดจากตัวเกษตรกรที่เลือกทำสวนยางเชิงเดี่ยว ในขณะที่รอคอยความช่วยเหลือจากรัฐในกรณีที่ราคายางตกต่ำ

ในทัศนะของเกษตรกร เมื่อยางราคาสูงการทำสวนยางเชิงเดี่ยวยังไงก็ให้ผลตอบแทนเชิงเปรียบเทียบดีกว่าพืชเศรษฐกิจตัวอื่น ๆ ในขณะที่ช่วงยางราคาตกต่ำ เกษตรกรเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตว่ายังไงก็มีรัฐบาลเข้ามาอุ้มชูด้วยนโยบายการแทรกแซงตลาด เช่น แทรกแซงตลาดระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2545 และ 2555 - 2556 ผลการแทรกแซงตลาดของรัฐบาลที่ผ่านมาส่งผลต่อการถ้อยโณนการจัดการความเสี่ยงออกจากเกษตรกรได้อย่างชัดเจน แต่กลับส่งผลให้ความสามารถปรับตัวในระดับสวนยางของเกษตรกรลดลง กล่าวคือแม้ว่าการปลูกพืชร่วมยางเป็นกลยุทธ์การดำรงชีพเพื่อรับมือจากผลกระทบของความผันผวนราคายางและสร้างความหลากหลายของรายได้ให้แก่เกษตรกรได้เป็นอย่างดี แต่เกษตรกรกลับเลือกใช้กลยุทธ์การปลูกพืชร่วมยางในสัดส่วนที่น้อยมาก

3. การจัดการปัญหาทางพาราโดยนโยบายรัฐ

ทุกรัฐบาลที่ผ่านมาเมื่อพืชผลเกษตรมีปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาาราคาผลผลิต หรือปัญหาภัยธรรมชาติ รัฐบาลก็จะเข้ามาแก้ไขปัญหาหรือการจัดการปัญหาด้วยนโยบายหรือมาตรการต่าง ๆ การจัดการปัญหาทางพาราโดยนโยบายรัฐที่จะนำเสนอในที่นี้จำแนกออกเป็น 4 ช่วงเวลา คือ (1) ช่วงที่หนึ่ง พ.ศ. 2503-2533 (2) ช่วงที่สอง พ.ศ. 2534-2545 (3) ช่วงที่สาม พ.ศ. 2546-2554 และ (4) ช่วงที่สี่ พ.ศ. 2555-2559 โดยมีรายละเอียดของนโยบาย มาตรการ รวมทั้งเหตุการณ์สำคัญ และผลกระทบ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 พัฒนาการนโยบายทางพารา เหตุการณ์สำคัญ และผลกระทบที่เกิดขึ้น จำแนกตามช่วงเวลา

นโยบาย/ มาตรการ	เหตุการณ์สำคัญ/ผลกระทบที่เกิดขึ้น
<p>ปี 2503 - 2533</p> <ul style="list-style-type: none"> - นโยบายส่งเสริมการขายพื้นที่ปลูกยางในพื้นที่ใหม่ และเพิ่มปริมาณผลผลิต - นโยบายส่งเสริมการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดี 	<ul style="list-style-type: none"> - จัดตั้งสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 - โครงการเร่งปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดีปี 2520-2533 - การขยายตัวของพื้นที่ปลูกยางในภาคใต้อย่างรวดเร็วส่วนหนึ่งโดยการสนับสนุนเงินกู้จากธนาคารโลก - การปลูกยางพาราในพื้นที่ใหม่ ระยะที่หนึ่ง ตาม พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางมาตรา 21 ทวิ ปี 2532-2535 จำนวน 200,000 ไร่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ - ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยยังต่ำ คือเพิ่มขึ้นจาก 74 กก./ไร่ ในปี 2504 เป็น 88 กก./ไร่ ในปี 2528 แต่ก็ขยับขึ้นเป็น 162 กก./ไร่ ในปี 2533
<p>ปี 2534-2545</p> <ul style="list-style-type: none"> - นโยบายแก้ไขปัญหาราคายางตกต่ำโดยจัดตั้งโรงอบ/ ร่มยาง - นโยบายควบคุมพื้นที่ยางปี 2540-2544 - นโยบายส่งเสริมการขายพื้นที่ปลูกยางในพื้นที่ใหม่ - นโยบายส่งเสริมการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดี - นโยบายพัฒนาตลาดยางพารา - นโยบายแทรกแซงราคา (Price intervention) - นโยบายแผนพัฒนาอุตสาหกรรมยางภายในประเทศ 	<ul style="list-style-type: none"> - จัดตั้งโรงอบ/ ร่มยาง ภายใต้การดำเนินงานของสหกรณ์ สกย. ตั้งขึ้นในช่วงปี 2536 ประมาณ 670 สหกรณ์ (1 อำเภอ 1 สหกรณ์) แต่ก็มีส่วนแบ่งการตลาดไม่ถึง ร้อยละ 10 ของผลผลิตรวม - จัดตั้งศูนย์รวมยางชุมชน ในปี 2540 เพื่อรวบรวมยางจากสหกรณ์ สกย. เพื่อนำมาอัดก้อนและส่งออกยางเอง โดยตัดพ่อค้าคนกลาง รวม 104 ศูนย์ แต่นำเสียดายที่ทุกศูนย์กลายเป็นศูนย์ร้าง

ตารางที่ 2 (ต่อ)

นโยบาย/ มาตรการ	เหตุการณ์สำคัญ/ผลกระทบที่เกิดขึ้น
	<ul style="list-style-type: none"> - สกย. ผ่อนคลายระเบียบการขอทุนสงเคราะห์ปลูกแทน โดยให้เว้นไม้ชนิดอื่นที่ไม่ใช่ยางพาราได้ไม่เกิน 15 ต้นต่อไร่ - ควบคุมพื้นที่ปลูกยางในระดับ 12.5 ล้านไร่ - การปลูกยางพาราในพื้นที่ใหม่ระยะที่สอง ตาม พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางมาตรา 21 ทวิ ปี 2540-2543 จำนวน 200,000 ไร่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ - เร่งรัดการโค่นยางปลูกทดแทนสวนยางแก่ จัดตั้งตลาดกลางยางพารา (หาดใหญ่) - จัดตั้งตลาดประมูลท้องถิ่น - โครงการแทรกแซงราคายาง (ราคาขึ้นน้ำตาล) ปี 2535 - 2545 แต่โครงการนี้ทำรัฐขาดทุน 10.5 บาท/กก. ที่เข้าแทรกแซง - การจัดตั้งบริษัทร่วมทุนยางพาราระหว่างประเทศ (ไทย-มาเลเซีย-อินโดนีเซีย) เพื่อรักษาเสถียรภาพของราคายาง แต่ก็ไม่มีผลที่เป็นรูปธรรม - ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยเพิ่มขึ้นชัดเจนจาก 170 กก./ไร่ ในปี 2534 เป็น 271 กก./ไร่ ในปี 2545
<p>ปี 2546-2554</p> <ul style="list-style-type: none"> - นโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกยางใหม่ (new planting) และเพิ่มปริมาณผลผลิต - นโยบายส่งเสริมการปลูกทดแทนในเขตป่าสงวน - นโยบายพัฒนาตลาด - นโยบายส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมยางและผลิตภัณฑ์ยางพารา 	<ul style="list-style-type: none"> - โครงการขยายพื้นที่ปลูกยางพื้นที่ใหม่ 1 ล้านไร่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือในปี 2547-2549 โดยมีกระทรวงเกษตรเป็นแม่งาน ผลคือมีเกษตรกรสนใจเกินเป้า - โครงการยางเอื้ออาทรในเขตป่าสงวน 1 ล้านไร่ (โครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน) ระหว่างปี 2547-2553 ผลคือมีกระแสไม่พอใจจากเกษตรกรในวิธีการค่อนข้างมาก และถูกวิจารณ์จากสังคมค่อนข้างมาก โครงการดังกล่าวเลยยุติไป - โครงการปลูกยางในพื้นที่แห่งใหม่ระยะที่สาม ตาม พ.ร.บ.กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง มาตรา 21 ทวิ ในปี 2553 จำนวน 1 ล้านไร่

ตารางที่ 2 (ต่อ)

นโยบาย/ มาตรการ	เหตุการณ์สำคัญ/ผลกระทบที่เกิดขึ้น
	<p>ในทุกภาคของประเทศ แต่ทำได้เพียงหลักหมื่นไร่เท่านั้น เนื่องจากรัฐบาลขณะนั้นเผชิญวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่รุนแรง</p> <ul style="list-style-type: none"> - จัดตั้งและพัฒนาตลาดกลางยาง ตลาดประมูลท้องถิ่นของ สกย. และสร้างความเข้มแข็งทางการตลาดของสหกรณ์/ กลุ่มเกษตรกร - ส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ยาง - ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยตกต่ำลงเป็นลำดับจาก 286 กก./ไร่ ในปี 2546 เหลือเพียง 262 กก./ไร่ ในปี 2554
<p>ปี 2555 – 2559</p> <ul style="list-style-type: none"> - นโยบายแก้ปัญหายางพาราทั้งระบบ ปี 2556 และปี 2557-2559 - นโยบายควบคุมและลดพื้นที่ปลูกยาง - นโยบายส่งเสริมการปลูกทดแทน (The replanting scheme) รูปแบบใหม่ ๆ - นโยบายแทรกแซงตลาด - นโยบายส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมยางและผลิตภัณฑ์ยางพารา - นโยบายจัดตั้งการยางแห่งประเทศไทย (กยท.) 	<ul style="list-style-type: none"> - ควบคุมและลดพื้นที่ปลูกยางอย่างถาวรเป้าหมาย 700,000 ไร่ - ส่งเสริมการโค่นปลูกทดแทน เป้าหมายปีละ 400,000 ไร่ - ได้ พรบ. การยางแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2558 ซึ่งน่าจะส่งผลให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการกำหนด ตัดสินใจ และรับผลประโยชน์จากนโยบายมากขึ้น - กยท. ประกาศระเบียบใหม่ในการปลูกทดแทนที่เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยางมากขึ้น - มีโครงการพัฒนาศักยภาพสถาบันเกษตรกร เพื่อรักษาเสถียรภาพราคา และมูลภัณฑ์กันชน แต่ได้ผลน้อยมาก - ให้เงินช่วยเหลือปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร 2,520 บาท/ไร่ ไม่เกินรายละ 25 ไร่ ในปี 2556 และชดเชยรายได้เกษตรกร 1,500 บาท/ไร่ ไม่เกินรายละ 15 ไร่/ครัวเรือน ในปี 2558 - สนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยถูกแก่สหกรณ์ 5,000 ล้านบาท ไปแปรรูปยาง - สนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยถูกแก่ผู้ประกอบการรายใหญ่ 15,000 ล้านบาท ไปปรับเปลี่ยนเครื่องจักรการผลิต - ส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ยาง - ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยตกต่ำลงเป็นลำดับจาก 251 กก./ไร่ ในปี 2557 เหลือเพียง 227 กก./ไร่ ในปี 2559

ที่มา: ดัดแปลงจาก Kongmanee C., 2015; การยางแห่งประเทศไทย, 2559

3.1 ช่วงที่หนึ่ง พ.ศ. 2503-2533

หลังการจัดตั้งสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ตามพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 รัฐบาลดำเนินสองนโยบายที่สำคัญคือ นโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกยาง และนโยบายการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดี ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดเป้าหมายผลผลิตยางของประเทศไทยเพิ่มขึ้นจาก 210,000 ตัน ในแผนพัฒนา ฉบับที่ 1 (2504-2509) เพิ่มขึ้นเป็น 466,000 ตัน ในแผนพัฒนา ฉบับที่ 4 (2520 - 2524) นโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกยางในพื้นที่ดินจับจองใหม่ร่วมกับการพัฒนาโครงสร้างคมนาคมอย่างรวดเร็วในภาคใต้ส่งผลให้พื้นที่สวนยางเพิ่มขึ้นจาก 6.182 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2502 เพิ่มขึ้นเป็น 10.779 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2533 และระหว่างปี 2532-2535 ยังมีการปลูกยางพาราในพื้นที่ใหม่ตาม พ.ร.บ.กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง มาตรา 21 ทวิ ระยะเวลาที่ 1 จำนวน 200,000 ไร่ อีกด้วย

ในขณะที่นโยบายส่งเสริมการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดีมีสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) เป็นหน่วยงานหลักในการส่งเสริมการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีสวนยางและใช้ยางพันธุ์ดี กล่าวคือ ส่งเสริมปลูกสร้างสวนยางสมัยใหม่ที่ใช้ยางพันธุ์ดีทดแทนสวนยางแบบป่ายางหรือสวนสมรมที่ใช้ยางพันธุ์พื้นเมือง โดย สกย. ให้การสนับสนุนปัจจัยการผลิต ยางพันธุ์ดี อบรมให้ความรู้เทคโนโลยีสวนยางสมัยใหม่แก่เกษตรกร เป็นต้น ชุดเทคโนโลยีสวนยางสมัยใหม่ที่เป็นระบบการผลิตสวนยางเชิงเดี่ยว (Mono specific plantation) ที่มีเป้าหมายเพิ่มประสิทธิภาพผลผลิตต่อไร่ และใช้ทุนอย่างเข้มข้น เกษตรกรที่ขอรับการสงเคราะห์ปลูกทดแทนต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของ สกย. อย่างเคร่งครัด ในช่วงปี พ.ศ. 2504 - 2514 สกย. มีอัตราการสงเคราะห์ปลูกทดแทนค่อนข้างต่ำ เนื่องจากข้อจำกัดทางทรัพยากรมนุษย์และงบประมาณจากเงิน Cess ที่มีอย่างจำกัด ในระหว่างปี พ.ศ. 2520 - 2533 รัฐบาลได้ส่งเสริมโครงการเร่งรัดการปลูกทดแทนโดยใช้เงินกู้จากธนาคารโลก นโยบายส่งเสริมการปลูกทดแทนยางพันธุ์ดีภายใต้ความรับผิดชอบของ สกย. เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตและการเพิ่มปริมาณผลผลิตยาง แต่ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยยังต่ำ คือเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยจาก 74 กก./ไร่ ในปี 2504 เป็น 88 กก./ไร่ ในปี 2528 แต่ก็ขยับขึ้นเป็น 162 กก./ไร่ ในปี 2533

3.2 ช่วงที่สอง พ.ศ. 2534-2545

ในช่วงปี พ.ศ. 2534 - 2543 เนื่องจากผลกระทบจากราคายางตกต่ำและการขาดการพัฒนาตลาดยางมาอย่างยาวนาน รัฐบาลจึงดำเนินนโยบายทั้งการควบคุมอุปทานยางและการพัฒนาตลาดยาง ราคายางตกต่ำส่งผลกระทบเป็นความเดือนร้อนของชาวสวนยางในวงกว้างและเร่งกดดันทางการเมืองที่เพิ่มขึ้น รัฐบาลใช้นโยบายแทรกแซงราคายาง (Price intervention) เป็นช่วง ๆ จำนวน

6 ครั้ง ระหว่างปี พ.ศ. 2535 - 2545 โดยใช้งบประมาณกว่า 18,826 ล้านบาท โดยโครงการแทรกแซงราคายางดังก่อสร้างทำรัฐขาดทุน 10.5 บาท ต่อทุก 1 กิโลกรัม ที่เข้าแทรกแซง

สำหรับโครงการพัฒนาตลาดยางพารานั้น รัฐบาลได้จัดตั้งตลาดกลางยางพาราขนาดใหญ่เป็นตลาดกลางยางพาราแห่งแรก ในปี 2534 เพื่อใช้เป็นตลาดกลางประมูลยางพาราและส่งเสริมการพัฒนาตลาดยางพาราในระดับท้องถิ่น ผลสำเร็จจากตลาดกลางยางพาราขนาดใหญ่ รัฐบาลได้ขยายตลาดกลางไปสู่พื้นที่ปลูกยางอย่างหนาแน่น ได้แก่ ตลาดกลางสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ยะลา บุรีรัมย์ ตามลำดับ นอกจากนี้ สกย. ได้พัฒนาตลาดประมูลยางพาราท้องถิ่นจำนวนไม่น้อยกว่า 290 แห่ง เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีอำนาจทางการตลาดเพิ่มขึ้นและใช้เป็นเครื่องมือประมูลยางในโครงการแทรกแซงราคายางของรัฐบาล

ในขณะเดียวกัน ในช่วงปี 2536 รัฐบาลได้ส่งเสริมให้เกษตรกรรวมตัวจัดตั้งโรงอบ/รมยางภายใต้การดำเนินงานของสหกรณ์ สกย. ตั้งขึ้น ประมาณ 670 สหกรณ์ (1 อำเภอ 1 สหกรณ์) แต่ก็มีส่วนแบ่งการผลิตและตลาดไม่ถึง ร้อยละ 10 ของผลผลิตรวมทั้งประเทศ และจัดตั้งศูนย์รวมยางชุมชนในปี 2540 เพื่อรวบรวมยางจากสหกรณ์ สกย. เพื่อนำมาอัดก้อน และส่งออกยางเองโดยตัดพ่อค้าคนกลาง รวม 104 ศูนย์ แต่น่าเสียดายที่ทุกศูนย์กลายเป็นศูนย์ร้าง นอกจากนี้ประมาณปี 2545 มีการจัดตั้งบริษัทร่วมทุนยางพาราระหว่างประเทศ (ไทย-มาเลเซีย-อินโดนีเซีย) เพื่อรักษาเสถียรภาพของราคายาง แต่ก็ไม่มีผลที่เป็นรูปธรรม

เนื่องจากประเทศไทยพึ่งพาสถาปัตยกรรมต่างประเทศด้วยการส่งออกยางวัตถุดิบ รัฐบาลจึงเริ่มให้ความสำคัญกับการขยายตัวและส่งเสริมการลงทุนในอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ยาง โดยเริ่มจัดทำแผนพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ยาง ในปี พ.ศ. 2541 แม้ว่าเชิงปฏิบัติอาจมีความจริงจูงนำไปสู่การปฏิบัติค่อนข้างน้อย

ช่วงปี 2540-2543 รัฐบาลดำเนินโครงการปลูกยางพาราในพื้นที่ใหม่ระยะที่สอง ตาม พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง มาตรา 21 ทวิ จำนวน 200,000 ไร่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในขณะเดียวนับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลได้ออกนโยบายควบคุมพื้นที่สวนยางให้อยู่ในระดับ 12.50 ล้านไร่ ในช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2544 และเร่งรัดโค่นปลูกทดแทนยางเพื่อลดอุปทานยางพารา เพื่อให้ปริมาณผลผลิตในระดับต่ำกว่า 2.0 ล้านตัน ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความต้องการใช้ยางในตลาดโลกในขณะนั้น ส่วนผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยนั้น พบว่าเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนจาก 170 กก./ไร่ ในปี 2534 เป็น 271 กก./ไร่ ในปี 2545

ในช่วงเวลาเดียวกัน ผลกระทบเชิงลบจากราคายางตกต่ำและรูปแบบเทคโนโลยีสวนยางเชิงเดี่ยวนำไปสู่ข้อถกเถียงและประเด็นคำถามต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมและความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรที่ลดลง รวมทั้งความหลากหลายของระบบการผลิตในสวนยางที่หายไปจนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2540 สกย. ผ่อนคลายระเบียบการขอทุนสงเคราะห์ปลูกทดแทน โดยอนุญาต

ให้เว้นไม้ชนิดอื่นที่ไม่ใช่ยางพาราได้ไม่เกิน 15 ต้น/ไร่ การปรับเปลี่ยนระเบียบการปลูกทดแทนของ สกย. ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายพื้นที่ปลูกพืชร่วมยางโดยภาคประชาชน แต่ภาครัฐไม่ได้มีแนวปฏิบัติเชิงนโยบายที่ชัดเจน ประกอบกับเกษตรกรเองก็ไม่ค่อยสนใจการปรับระเบียบใหม่กว่าด้วยการปลูกแทนดังกล่าว ส่งผลให้การขยายตัวของ การปลูกพืชร่วมยางไม่ค่อยเป็นมรรคเป็นผล

3.3 ช่วงที่สาม พ.ศ. 2546-2554

ผลจากโครงการเร่งรัดปลูกทดแทนดังกล่าวประกอบกับการทำงานอย่างทุ่มเทของ สกย. ส่งผลให้มีสวนยางที่ปลูกยางพื้นเมืองเหลือเพียงร้อยละ 1.9 และสวนยางพันธุ์ดีร้อยละ 98.1 ในปี พ.ศ. 2546 และ ในปี พ.ศ. 2546 รัฐบาลได้ยกเลิกนโยบายการควบคุมและลดพื้นที่ปลูกยางพาราที่ใช้มาตั้งแต่ปี 2542 และหันกลับมาใช้นโยบายการส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกยางโดยเฉพาะการขยายพื้นที่ปลูกยางในพื้นที่ปลูกยางใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ทั้งนี้เนื่องจากตั้งแต่ปี 2546 เป็นต้นมา ราคายางเพิ่มขึ้นโดยลำดับ ดังกล่าวไว้แล้วในส่วนที่ 1

โครงการส่งเสริมการปลูกยางพาราในช่วงนี้ได้แก่ (1) โครงการขยายพื้นที่ปลูกยางพื้นที่ใหม่ 1 ล้านไร่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือในปี 2547-2549 โดยมีกระทรวงเกษตรเป็นแม่งาน ผลคือมีเกษตรกรสนใจเกินเป้า (2) โครงการยางเอื้ออาทรในเขตป่าสงวน 1 ล้านไร่ (โครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน) ระหว่างปี 2547-2553 ผลคือมีกระแสไม่พอใจจากเกษตรกรในวิธีการค่อนข้างมาก และถูกวิจารณ์จากสังคมค่อนข้างมาก โครงการดังกล่าวเลยยุติไป และ (3) โครงการปลูกยางในพื้นที่แห่งใหม่ระยะที่สาม ตาม พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง มาตรา 21 ทวิ ในปี 2553 จำนวน 1 ล้านไร่ ในทุกภาคของประเทศ ซึ่งมีเกษตรกรให้ความสนใจกันเป็นจำนวนมาก แต่ทำได้เพียงหลักหมื่นไร่เท่านั้น เนื่องจากรัฐบาลขณะนั้นเผชิญวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่รุนแรง ในขณะที่ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยตกต่ำลงเป็นลำดับจาก 286 กก./ไร่ ในปี 2546 เหลือเพียง 262 กก./ไร่ ในปี 2554

นอกจากนั้นรัฐบาลยังคงดำเนินนโยบายการพัฒนาตลาดยางพาราทั้งในตลาดกลางยาง ตลาดประมูลท้องถิ่นของ สกย. ตลาดท้องถิ่น และนโยบายส่งเสริมการลงทุนในอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ยางพาราเช่นเดียวกับช่วงที่สอง

3.4 ช่วงที่สี่ พ.ศ. 2555-2559

หลังปี 2555 ราคายางในตลาดโลกตกต่ำลงเป็นลำดับประกอบกับแรงกดดันทางการเมืองที่เพิ่มขึ้น รัฐบาลตอบสนองด้วยการใช้นโยบายแก้ปัญหายางพาราทั้งระบบ ปี 2556 และปี 2557-2559 และจากสถานการณ์วิกฤตราคาที่ยังคงกดดันอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ในปี 2556 รัฐบาลได้ใช้มาตรการให้เงินช่วยเหลือปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร 2,520 บาท/ไร่ ไม่เกินรายละ 25 ไร่/ครัวเรือน

และในปี 2558 รัฐบาลได้ใช้มาตรการลดเซเชรรายได้เกษตรกร 1,500 บาท/ไร่ ไม่เกินรายละ 15 ไร่/ครัวเรือน สนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยถูกแก่เกษตรกร 5,000 ล้านบาท ไปแปรรูปยาง สนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยถูกแก่ผู้ประกอบการรายใหญ่ 15,000 ล้านบาท ไปปรับเปลี่ยนเครื่องจักรการผลิต

สำหรับพื้นที่เพาะปลูกนั้น รัฐบาลหยุดโครงการสนับสนุนการขยายพื้นที่ปลูกยางในพื้นที่ใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 และดำเนินนโยบายลดพื้นที่ปลูกยางพารา โดยควบคุมพื้นที่ปลูกยางนับตั้งแต่ตุลาคม 2557 - กันยายน 2564 ด้วยการสนับสนุนการโค่นปลูกทดแทนปีละ 400,000 ไร่ และเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่นที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่ายางพาราปีละ 100,000 ไร่ ระยะเวลา 7 ปี คาดว่าจะลดพื้นที่ปลูกยางแบบถาวรลงได้ 700,000 ไร่ และลดอุปทานยางได้ลง 1.01 แสนตันต่อปี ในขณะเดียวกันส่งเสริมการลงทุนการแปรรูป การใช้ยางภายในประเทศ และการแทรกแซงตลาดผ่านโครงการสร้างมูลค่าภัณฑ์กันชน เพื่อรักษาเสถียรภาพราคายาง

จุดเปลี่ยนทางนโยบายยางพาราที่สำคัญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2558 เมื่อรัฐบาลได้ผ่านพระราชบัญญัติการยางแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2558 ซึ่งส่งผลให้องค์กรด้านยางพาราที่สำคัญของประเทศไทย ได้แก่ สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง สถาบันวิจัยยาง และองค์การสวนยางรวมกันเป็น “การยางแห่งประเทศไทย” นับได้ว่าเป็นการปรับรูปโครงสร้างองค์กรยางของประเทศไทย เพื่อให้มีองค์กรกลางรับผิดชอบบริหารจัดการยางพาราของประเทศทั้งระบบอย่างครบวงจร ซึ่งน่าจะส่งผลให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการกำหนด ตัดสินใจ และรับผลประโยชน์จากนโยบายมากขึ้น

การบ้านสองประการของ กยท. สำหรับช่วงที่สั้นนี้ คือ ประการที่หนึ่ง การถดถอยลงอย่างต่อเนื่องของผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทย โดยผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยตกต่ำลงเป็นลำดับจาก 251 ก.ก./ไร่ ในปี 2557 เหลือเพียง 227 ก.ก./ไร่ ในปี 2559 ส่งผลให้ความสามารถในการแข่งขันด้านงานสวนลดต่ำลง ประการที่สอง ในปี 2558 กยท. ออกประกาศระเบียบใหม่ในการปลูกแทน โดยเฉพาะระเบียบว่าด้วยการสงเคราะห์ปลูกแทนรูปแบบ 5 ที่เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยางและเอื้อต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนเกษตรกรมากขึ้น กล่าวคือรูปแบบ 5 ดังกล่าว เกษตรกรสามารถโค่นยางพาราปลูกแทนด้วยการเกษตรแบบผสมผสาน (ปลูกยาพารา 40 ต้นต่อไร่ ปลูกไม้ผล หรือไม้ป่าในสวนยาง หรือเลี้ยงสัตว์ในสวนยางได้ด้วย) แม้ระเบียบว่าด้วยการสงเคราะห์ปลูกแทนรูปแบบ 5 เป็นผลจากความพยายามของภาคประชาชน สภาเกษตรกรและกรรมการ กยท. ร่วมกันผลักดัน แต่ก็มีเกษตรกรสนใจปลูกแทนด้วยรูปแบบดังกล่าวน้อยมากดังกล่าวไว้แล้วในส่วนที่หนึ่งของรายงาน

4. แนวคิดทฤษฎีการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

แนวคิดทฤษฎีการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางที่จะนำเสนอในที่นี้มี 3 ส่วน (1) ทฤษฎีการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเพื่อการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง (2) การประยุกต์ใช้แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสำหรับการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง และ (3) แนวคิดองค์ประกอบของรายได้สุทธิของครัวเรือน

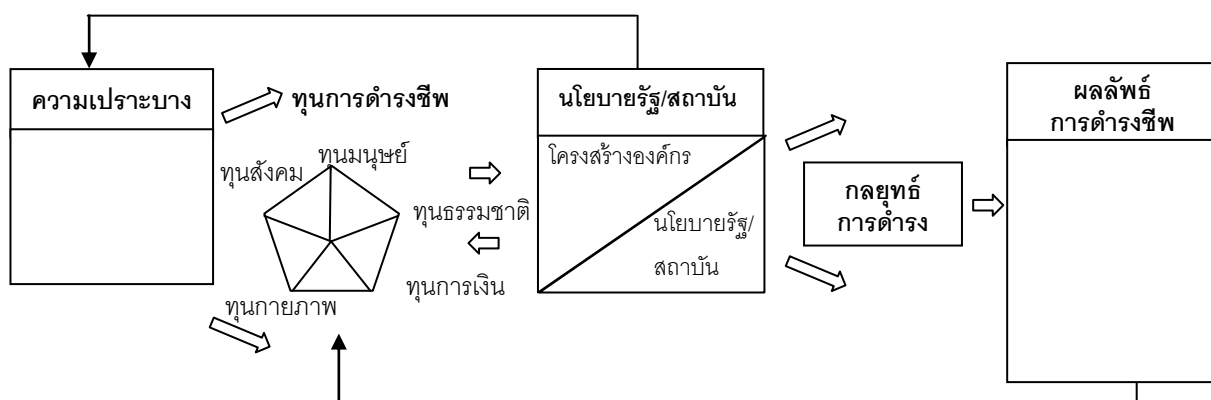
4.1 ทฤษฎีการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเพื่อการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

กรอบแนวคิดการดำรงชีพในชนบทอย่างยั่งยืน (Sustainable Rural Livelihood Framework, SRL) เป็นทฤษฎีที่ช่วยให้มีความเข้าใจถึงความสำคัญของการขับเคลื่อนเพื่อส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง โดยเฉพาะการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรสวนยางขนาดเล็ก ใจความหลักของทฤษฎีกล่าวว่า การดำรงชีพ (livelihood) ประกอบด้วย สินทรัพย์ (assets) ความสามารถ (capabilities) และกิจกรรม (activities required) ที่จำเป็นสำหรับใช้เพื่อการมีชีวิตอยู่ของครัวเรือนเกษตรกร การดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรจะมีความอย่างยั่งยืนเมื่อระบบการดำรงชีพสามารถรับมือ (coping) และฟื้นคืน (recovery) จากแรงกดดัน (pressure) และเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึง (shock) นอกจากนี้ระบบการดำรงชีพจะต้องสามารถดำรงอยู่ได้หรือมีการเติบโตของความสามารถ สินทรัพย์ และกิจกรรมการผลิตทั้งในปัจจุบันและในอนาคต โดยไม่ทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติ (Scoones I., 1998; DFID, 1999; Haidar M., 2009)

ในที่นี้เน้นการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรสวนยางขนาดเล็ก กล่าวคือ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอกและพลวัตของการพัฒนา การดำรงชีพอย่างยั่งยืนขึ้นอยู่กับการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ เรียกว่า ทุนการดำรงชีพ ซึ่งต้องใช้ร่วมกับกลยุทธ์การดำรงชีพเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จของผลลัพธ์การดำรงชีพที่ครัวเรือนเกษตรกรต้องการ และใช้เพื่อลดความเปราะบางที่เกิดจากปัจจัยความเป็นฤดูกาล (seasonality) แนวโน้ม (trends) และเหตุการณ์คาดไม่ถึง (shocks) ในขณะที่นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบัน (policies and institutions) เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้าถึง ขนาดและความสามารถใช้ของทุนการดำรงชีพ ทางเลือกของกลยุทธ์ดำรงชีพ และยังคงส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของความเปราะบาง องค์ประกอบแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้ (ภาพที่ 5)

1) บริบทความเปราะบาง (vulnerability context) ประกอบด้วย ความไม่แน่นอน ความเสี่ยง และความไม่มั่นคงของการดำรงชีพในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน เมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมภายนอก แหล่งกำเนิดของความเปราะบางที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกรสวนยาง ได้แก่ (1) ช็อก (shocks) เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงและสร้างความเสียหายอย่างมาก เช่น น้ำท่วม ภัยแล้ง พายุลมแรง วิกฤตราคายาง โรคระบาดในต้นยาง เป็นต้น (2) แนวโน้มที่เป็นวิกฤต (critical trends) เป็นการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอกที่อาจจะมี

ความรุนแรงน้อยกว่าข้อค เนื่องจากสามารถพยากรณ์แนวโน้มและผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เช่น การขาดแคลนแรงงานกรีดยาง แรงงานฟาร์มรุ่นใหม่มีจำกัด เกษตรกรมีอายุสูงวัย ความถดถอยของภาวะเศรษฐกิจในประเทศและต่างประเทศ เป็นต้น และ (3) การเปลี่ยนแปลงของความเป็นฤดูกาล (seasonality) ได้แก่ ความผันผวนของราคายาง การเปลี่ยนแปลงของปริมาณยางพาราที่ออกสู่ตลาดในแต่ละเดือน เป็นต้น ความเปราะบางที่เกิดจากแนวโน้ม ฤดูกาล และข้อค เป็นปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ อีกส่วนมาจากปัจจัยภายในครัวเรือนเกษตรกรเองที่เกิดจากความไม่สามารถปกป้องตนเอง ขาดความสามารถ และไม่มีวิธีการรับมือ เช่น ความไม่รู้ ขาดทักษะและความเชี่ยวชาญ ขาดความพร้อม และมีค่านิยมที่ไม่เหมาะสม เป็นต้น ความเปราะบางส่งผลกระทบต่อทุนการดำรงชีพและทางเลือกที่เป็นไปได้ของกลยุทธ์การดำรงชีพ ทั้งนี้นโยบายรัฐและสถาบันที่เกี่ยวข้องต้องทำหน้าที่สนับสนุนและส่งเสริมให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความยืดหยุ่นและสามารถรับมือกับผลกระทบเชิงลบที่เกิดขึ้นจากความเปราะบาง

ภาพที่ 5 กรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihoods framework)

ที่มา: ดัดแปลงจาก DFID, 1999

ความเปราะบางอย่างเดียวกันอาจจะส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรแตกต่างกัน ดังเช่น วิฤฤตรายางในปี 2555 – 2559 ส่งผลโดยตรงต่อความถดถอยของความเป็นอยู่ที่ดีของเกษตรกรสวนยางแต่อาจจะมีผลกระทบน้อยกว่าต่อชาวสวนทุเรียนที่ขายผลผลิตในตลาดท้องถิ่น ในขณะที่น้ำท่วมสามารถสร้างความเสียหายต่อกิจกรรมการทำเกษตรมากกว่าธุรกิจค้าขายในตัวเมือง เป็นต้น ดังนั้นเกษตรกรต้องมีความรู้และความเข้าใจบริบทความเปราะบางในทุกมิติ เพื่อระบุแหล่งกำเนิดและขนาดของผลกระทบเชิงลบที่อาจจะเกิดขึ้น รวมถึงแนวทางจัดการเพื่อลด บรรเทา รับมือ และเผชิญกับผลกระทบเชิงลบที่อาจจะเกิดขึ้น ซึ่งจะช่วยให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความสามารถอยู่รอดและความยืดหยุ่นในการดำรงชีพ

2) ทุนการดำรงชีพ (livelihoods assets) ตัวเกษตรกรเองและความสามารถเข้าถึงสินทรัพย์ (ทุน) เป็นจุดศูนย์กลางของการดำรงชีพ ครัวเรือนจำเป็นต้องมีสินทรัพย์ (ทุน) อย่างเพียงพอและมีความสามารถใช้งานทุนนั้นเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จของผลลัพธ์การดำรงชีพที่ต้องการ ระดับการดำรงชีพที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับสินทรัพย์ (ทุน) ที่บุคคลนั้นครอบครองหรือมีสิทธิในการใช้และมีเงื่อนไขจำเป็นที่ครัวเรือนเกษตรกรต้องแสวงหาวิธีการเพิ่มทุนและสะสมสินทรัพย์ (ทุน) เพิ่มขึ้น เพื่อให้แน่ใจว่าครัวเรือนมีความสามารถอยู่รอดได้ต่อไป โดยทั่วไปแล้วพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรสวนยางขนาดเล็กมีข้อจำกัดในการเข้าถึง ความเพียงพอ และความสามารถใช้งานของสินทรัพย์ (ทุน) นอกจากนี้การเข้าถึงและขนาดของสินทรัพย์ (ทุน) ยังได้รับอิทธิพลโดยตรงจากความเปราะบาง และนโยบายรัฐ โดยทุนการดำรงชีพแบ่งออกเป็น 5 ประเภท มีรายละเอียดดังนี้

2.1) ทุนมนุษย์ (human capital) หมายถึง ตัวเกษตรกรเองและสมาชิกในครัวเรือนที่มีภาวะสุขภาพปกติ มีทักษะและความเชี่ยวชาญ มีความรู้และการศึกษา ความสามารถทำงาน และศักยภาพการเป็นผู้นำ ตลอดจนมีคุณธรรมจริยธรรมบนพื้นฐานคุณค่าศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม นับได้ว่าเป็นทุนมนุษย์ที่สำคัญ กล่าวคือ เกษตรกรที่มีความรู้ความเข้าใจในผลประโยชน์ที่ได้รับจากการปลูกพืชร่วมยาง มีทักษะและความเชี่ยวชาญในการทำเกษตร ความขยันขันแข็ง หัวก้าวหน้า และความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองสูงมักเลือกตัดสินใจปลูกพืชร่วมยางหรือปรับเปลี่ยนระบบสวนยางเชิงเดี่ยวมาเป็นระบบการผลิตที่มีพืชร่วมยาง เกษตรกรดังกล่าวมักมีความเป็นผู้นำสูงและแกนนำในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางในชุมชน

2.2) ทุนธรรมชาติ (natural capital) หมายถึง ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ดิน แหล่งน้ำ อากาศ ป่าไม้ และระบบนิเวศ เป็นต้น) เป็นปัจจัยการผลิตที่ถูกนำมาใช้ในการผลิตและการดำรงชีพ เกษตรกรถือครองที่ดินขนาดพอเหมาะ ดินมีความสมบูรณ์ มีความเพียงพอของแหล่งน้ำ และสภาพภูมิอากาศเหมาะสมย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจขยายพื้นที่ปลูกพืชร่วมยาง ในทางตรงข้าม ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติส่งผลโดยตรงต่อต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นและความถดถอยของการดำรงชีพ

2.3) ทุนเศรษฐกิจหรือการเงิน (economic or financial capital) หมายถึง ทรัพยากรทางเศรษฐกิจและการเงินที่ใช้ในการผลิตและการดำรงชีพ รวมทั้งความเป็นไปได้ของทางเลือกกลยุทธ์การดำรงชีพ เช่น รายได้ กระแสเงินสด เงินออม หนี้สิน และสินทรัพย์สภาพคล่องสูง เป็นต้น เกษตรกรขนาดเล็กมักมีความจำกัดของทุนทางการเงินซึ่งจะส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกกลยุทธ์การดำรงชีพที่มีข้อจำกัดเพิ่มขึ้น ความต้องการเพิ่มระดับรายได้และมีแหล่งสร้างรายได้เพิ่มขึ้นแทนการพึ่งพิงรายได้จากสวนยางอย่างเดียวส่งผลต่อการตัดสินใจปลูกพืชร่วมยาง ในขณะที่เดียวกันข้อจำกัดของเงินลงทุนก็ย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจไม่ปลูกพืชร่วมยางเช่นกัน

2.4) ทุนกายภาพ (physical capital) หมายถึง โครงสร้างพื้นฐาน เครื่องจักรและอุปกรณ์การผลิต และสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งเกษตรกรสวนยางสามารถนำมาใช้เพื่อการผลิตและการดำรงชีพ เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน เครือข่ายการสื่อสาร สาธารณูปโภคต่างๆ เป็นต้น การเข้าถึงและความพร้อมใช้ของทุนกายภาพโดยเฉพาะโครงสร้างพื้นฐาน (ถนน ชลประทาน ไฟฟ้า ฯลฯ) และเครื่องจักรทางการเกษตร (รถไถ เครื่องตัดหญ้า ฯลฯ) ช่วยให้ต้นทุนการผลิตลดลงและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เกษตรกรที่มีที่ตั้งสวนยางติดถนนสายหลักหรือใกล้ตลาดต้องถนัดยอมส่งผลต่อการปลูกพืชร่วมยางเพิ่มขึ้น เนื่องจากผลผลิตจากพืชร่วมยางสามารถส่งขายตลาดต้องถนัดด้วยต้นทุนที่ต่ำและมีความสามารถกระจายสินค้าไปสู่ผู้บริโภคเพิ่มขึ้น

2.5) ทุนสังคม (social capital) หมายถึง เกษตรกรมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในระดับครัวเรือน เพื่อนบ้าน ชุมชน ภูมิภาค และประเทศ โดยเฉพาะการเป็นสมาชิกและมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกันในรูปของกลุ่มเกษตรกร เครือข่ายสังคม ประชาสังคม องค์กรหรือสมาคมและสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งทุนทางสังคมดังกล่าวสามารถให้ผลประโยชน์ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร โดยความเข้มแข็งของทุนทางสังคมช่วยเสริมประสิทธิภาพของการผลิต เพิ่มความสุขและปรับปรุงความเป็นอยู่ในครัวเรือน เป็นข้อนำสังเกตว่าชุมชนที่มีทุนทางสังคมเข้มแข็งมีการปลูกพืชร่วมยางกระจายโดยทั่วไป เช่น ชุมชนตะโหนด และชุมชนบ้านเขาพระ เป็นต้น

ทุนการดำรงชีพทั้ง 5 ด้าน มีความสัมพันธ์กันในทุน 5 เหลี่ยม (the asset pentagon) และส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกัน และบ่อยครั้งที่ทุน 5 เหลี่ยมไม่มีความสมมาตร แสดงดังภาพที่ 5 ดังนั้น การปรับปรุงการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรต้องให้ความสำคัญกับการเข้าถึง ขนาด การใช้ และการควบคุมสินทรัพย์ (ทุน) เช่น การเข้าถึงแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำและมีจำนวนเงินทุนอย่างเพียงพอ รวมถึงตัวเกษตรกรเองที่มีความรู้และทักษะทำการเกษตรยอมส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของแรงจูงใจในการปรับใช้ระบบสวนยางที่มีพืชร่วมยาง โดยทั่วไปครัวเรือนเกษตรกรขนาดเล็กที่มีความเข้มแข็งของทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนเศรษฐกิจมีแนวโน้มยอมรับการปลูกพืชร่วมยางเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ความเปราะบาง (เช่น ภัยธรรมชาติ วิกฤตราคายาง) สามารถลดหรือทำลายทุนการดำรงชีพ ในขณะที่นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบันสามารถส่งเสริมหรือบั่นทอนการเข้าถึง ขนาด ความสามารถใช้งาน สิทธิการครอบครอง อัตราการสะสมของสินทรัพย์ (ทุน) ของครัวเรือนเกษตรกร โดยปกติการขยายตัวของสินทรัพย์ (ทุน) จะช่วยเพิ่มจำนวนโอกาสทางเลือกและความสามารถปรับใช้กลยุทธ์การดำรงชีพ ในที่นี้คือ การขยายตัวของพื้นที่พืชร่วมยางจึงขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของทุนการดำรงชีพในครัวเรือนเกษตรกรสวนยางนั่นเอง

3) นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบันสามารถส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้ นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบันเป็นปัจจัยที่กำหนด

(1) การเข้าถึงทุนการดำรงชีพ (2) ทางเลือกกลยุทธ์การดำรงชีพอื่น ๆ ที่เป็นไปได้และการตัดสินใจเลือกปลูกพืชร่วมยาง (3) เงื่อนไขของความเปราะบาง และ (4) ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ ที่ได้รับ นั่นคือ นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบันเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการขยายตัวของพื้นที่ปลูกพืชร่วมยาง นโยบายรัฐ และปัจจัยเชิงสถาบันประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ คือ

3.1) โครงสร้างและองค์กร (structure and organization) หมายถึง หน่วยงานภาครัฐและรัฐวิสาหกิจ ภาคประชาสังคม และผู้ประกอบการ โดยเฉพาะการวางแห่งประเทศไทยเป็นหน่วยงานที่มีอำนาจ บทบาทและหน้าที่ และความรับผิดชอบในการตัดสินใจเชิงนโยบายและปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมยางและการปรับปรุงความเป็นอยู่ที่ดีของครัวเรือนเกษตรกรสวนยาง ดูเหมือนว่าการวางแห่งประเทศไทยมีความพร้อมของโครงสร้างองค์กร บุคลากร และงบประมาณในการส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกพืชร่วมยางค่อนข้างสูง ทั้งนี้การส่งเสริมและสนับสนุนการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรภาคเอกชนยังคงเป็นเงื่อนไขจำเป็นในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

3.2) นโยบายรัฐและสถาบัน (policies and institutions) ประกอบด้วย นโยบายรัฐ กฎหมาย ค่านิยม ความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบันเป็นปัจจัยที่กำหนดการตัดสินใจ กิจกรรมการผลิต และพฤติกรรมเกษตรกรรวมทั้งกำหนดแนวทางทำงาน วิธีปฏิบัติและความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรและเกษตรกร ตัวอย่างเช่น นโยบายการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดีของกองทุนสงเคราะห์การปลูกทดแทนยางพาราในช่วงปี 2504 – 2558 นับได้ว่าเป็นอุปสรรคต่อการขยายพื้นที่ปลูกพืชร่วมยาง หลังปี 2559 การวางแห่งประเทศไทยได้ปรับเปลี่ยนนโยบายปลูกทดแทนยางพาราให้มีรูปแบบ 5 การปลูกแทนแบบผสมผสานซึ่งอาจจะส่งผลดีต่อการขยายพื้นที่ปลูกพืชร่วมยางในอนาคต อย่างไรก็ตาม ความไม่สอดคล้องกันระหว่างปัจจัยเชิงสถาบัน โครงสร้าง และนโยบายรัฐมักจะนำไปสู่ความไม่มีประสิทธิภาพของการปฏิบัติตามนโยบายรัฐ และมีความเป็นไปได้ที่ครัวเรือนเกษตรกรสวนยางมักถูกรอบด้วยปัจจัยเชิงสถาบันที่เป็นข้อจำกัดต่อการตัดสินใจเลือกกระบวนการผลิตสวนยางที่มีพืชร่วมยาง

นอกจากนี้ นโยบายรัฐสามารถส่งผลกระทบต่อลดลงหรือเพิ่มขึ้นของความเปราะบางในครัวเรือนเกษตรกร ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ นโยบายการขยายพื้นที่ปลูกยางใหม่ในช่วงปี 2547 – 2554 กลายเป็นความเสี่ยงที่เกษตรกรสวนยางต้องเผชิญในเวลาต่อมา เมื่ออุปทานยางที่เพิ่มขึ้นเป็นแรงกดดันต่อราคายาง หรืออย่างในช่วงปี 2555- 2558 นโยบายแทรกแซงตลาดช่วยบรรเทาผลกระทบเชิงลบจากราคายางตกต่ำได้ในระยะสั้น แต่กลับส่งผลกระทบต่อราคาลดลงของประสิทธิภาพการผลิตในระยะยาว ความมุ่งมั่นและจริงจังของนโยบายรัฐและองค์กรภาครัฐนับได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายปลูกพืชร่วมยาง

4) กลยุทธ์การดำรงชีพ (livelihoods strategies) เป็นทางเลือกของการดำรงชีพซึ่งเป็นผลรวมของกิจกรรมการผลิตและผลการปรับใช้ทางเลือกการดำรงชีพของเกษตรกรสวนยางเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จของผลลัพธ์การดำรงชีพ (livelihood outcomes) ทั้งนี้การปรับปรุงความเป็นอยู่ที่ดีของครัวเรือนเกษตรกรสวนยางต้องให้ความสำคัญกับการเพิ่มจำนวนทางเลือกกลยุทธ์ การตอบสนองและความเป็นไปได้ของโอกาสสำเร็จของกลยุทธ์การดำรงชีพ อันจะส่งผลให้ครัวเรือนมีความสามารถรับมือหรือปรับตัวต่อช็อกและแรงกดดันจากความเปราะบาง สำหรับเกษตรกรขนาดเล็กมีทางเลือกกลยุทธ์การดำรงชีพที่สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทหลัก คือ (1) การทำเกษตรเชิงเดี่ยวแบบเข้มข้น (mono-crop intensification) เช่น สวนยางเชิงเดี่ยว สวนปาล์ม เป็นต้น (2) ความหลากหลายของการดำรงชีพ (livelihood diversification) เช่น การปลูกพืชร่วมยาง และการทำเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น (3) การอพยพออกจากภาคเกษตร (migration) เช่น การทำงานรับจ้างในโรงงาน การค้าขาย และการเป็นผู้ประกอบการอิสระ เป็นต้น ในที่นี้การปลูกพืชร่วมยางเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ความหลากหลายของการดำรงชีพซึ่งเกษตรกรควรมีกิจกรรมการผลิตมากกว่าหนึ่งกิจกรรม เพื่อเพิ่มจำนวนแหล่งสร้างรายได้ เพิ่มระดับรายได้ และตอบสนองความจำเป็นของครัวเรือนในการบรรลุผลสำเร็จของความเป็นอยู่ที่ดี อีกทั้งช่วยให้เกษตรกรมีระบบการผลิตที่มีความยืดหยุ่นและความสามารถจัดการความเสี่ยงที่เกิดขึ้นหรืออาจจะเกิดขึ้นได้ ท้ายที่สุดกลยุทธ์การปลูกพืชร่วมยางช่วยให้ความเปราะบางลดลง เว่งอัตราการผลิตสุทธิ (ทุน) และลดแรงกดดันต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติในการทำสวนยาง เป็นต้น ทั้งนี้การตัดสินใจเลือกระบบการผลิตแบบสวนยางเชิงเดี่ยวหรือสวนยางแบบพืชร่วมยางขึ้นอยู่กับ (1) การเข้าถึงขนาดและความพร้อมใช้ของสินทรัพย์ (ทุน) (2) นโยบายรัฐและปัจจัยเชิงสถาบันดังกล่าวแล้วข้างต้น (ข้อ 3) และ (3) ความเปราะบางและการรับรู้ความเสี่ยงของเกษตรกร ทุกทางเลือกกลยุทธ์มีความเสี่ยงที่เกษตรกรต้องแบกรับและเกษตรกรมักหลีกเลี่ยงความเสี่ยงมากกว่า ใช้การจัดการความเสี่ยง การปลูกพืชร่วมยางนับได้ว่าเป็นเครื่องมือการจัดการความเสี่ยงที่เกษตรกรสามารถใช้เพื่อลดและรับมือกับความเสี่ยงจากการผลิต และความเสี่ยงตลาดและราคา

5) ผลลัพธ์การดำรงชีพ (livelihood outcomes) หมายถึง ผลสำเร็จของผลลัพธ์การดำรงชีพที่เกษตรกรคาดหวังหรือตั้งเป้าหมาย ตัวชี้วัดผลลัพธ์การดำรงชีพที่สำคัญ ได้แก่ รายได้เพิ่มขึ้น ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น การปรับตัวและความยืดหยุ่นในการดำรงชีพเพิ่มขึ้น ความเปราะบางลดลง และมีความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรแต่ละรายมีเป้าหมายของการดำรงชีพที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ผลลัพธ์การดำรงชีพส่งผลกระทบต่อศักยภาพการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของสินทรัพย์ (ทุน) ผลการศึกษาของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2557) และไชยยะ คงมณี และคณะ (2559) ชี้ให้เห็นว่า การปลูกพืชร่วมยางให้ผลลัพธ์การดำรงชีพที่ดีโดยเฉพาะครัวเรือนที่ปลูกพืชร่วมยางมีรายได้เพิ่มขึ้น ความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น

ความเปราะบางลดลง และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยเปรียบเทียบกับครัวเรือนเกษตรขนาดใหญ่เดียวกัน ที่ทำสวนยางเชิงเดี่ยว ดังรายละเอียดในหัวข้อถัดไป

4.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสำหรับการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

หลังปี 2555 วิกฤติราคายางตกต่ำและการเพิ่มขึ้นของราคาปัจจัยการผลิตเป็นความเสี่ยงหลักที่ส่งผลกระทบต่อการเพิ่มขึ้นของความเปราะบางของครัวเรือนเกษตรกร การขาดแคลนแรงงานกรีดยางเป็นความเสี่ยงที่ต้องเฝ้าระวังสำหรับเจ้าของที่ดินสวนยางที่ต้องใช้แรงงานจ้างกรีดยาง และยังได้รับผลกระทบเชิงลบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและการเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ตารางที่ 3 แสดงระบบการดำรงชีพจำแนกตามประเภทครัวเรือนเกษตรสวนยางในภาพรวมของพื้นที่จังหวัดสงขลาและพัทลุง เกษตรกรที่ปรับใช้ระบบเกษตรสวนยางแบบปลูกพืชร่วมยางมีเพียงร้อยละ 9.3 และอีกร้อยละ 90.7 เลือกระบบสวนยางเชิงเดี่ยว ฟาร์มสวนยางที่มีการปลูกพืชร่วมยางมีความแข็งแรงของทุนดำรงชีพ (ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน และทุนสังคม) ที่ดีกว่าฟาร์มสวนยางขนาดเล็กมากและฟาร์มสวนยางขนาดเล็ก ยกเว้นฟาร์มธุรกิจสวนยางขนาดกลางซึ่งมีความเพียงพอและพร้อมใช้ของทุนธรรมชาติและทุนทางการเงินค่อนข้างสูง อาจกล่าวได้ว่า ฟาร์มสวนยางขนาดเล็กมากและฟาร์มสวนยางขนาดเล็กมีความอ่อนแอของทุนดำรงชีพมากกว่าฟาร์มประเภทอื่น ๆ

หลังเกิดวิกฤติราคายางในปี พ.ศ. 2555 ครัวเรือนสวนยางรับรู้ถึงความเสี่ยงราคายางตกต่ำและความไม่แน่นอนของรายได้ ฟาร์มทั้งหมดเลือกใช้กลยุทธ์ดำรงชีพใกล้เคียงกัน คือ การประหยัดและลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น การลดต้นทุนการผลิต เพิ่มรายได้จากการทำงานนอกภาคเกษตร และรับเงินโอนช่วยเหลือจากรัฐบาล มีเฉพาะฟาร์มสวนยางที่มีการปลูกพืชร่วมยางเท่านั้นที่เลือกใช้กลยุทธ์การขยายพื้นที่ปลูกพืชร่วมยาง สำหรับฟาร์มสวนยางขนาดเล็กและฟาร์มสวนยางขนาดเล็กมาก มีการปรับใช้กลยุทธ์การปลูกพืชร่วมยางอย่างจำกัด เนื่องจากความอ่อนแอของทุนการดำรงชีพขาดความมุ่งมั่นของนโยบายรัฐ และติดกับดักกรอบของปัจจัยเชิงสถาบัน

ตารางที่ 3 ระบบการดำรงชีพจำแนกตามประเภทครัวเรือนเกษตรกรรมสวนยาง

รายการ	ฟาร์มสวนยางขนาดใหญ่	ฟาร์มสวนยางขนาดเล็ก	ฟาร์มสวนยางที่มีการปลูกพืชร่วมยาง	ฟาร์มเจ้าของที่ดินสวนยางขนาดเล็ก	ฟาร์มธุรกิจสวนยางขนาดกลาง
ระบบเกษตรสวนยาง	สวนยางเชิงเดี่ยว	สวนยางเชิงเดี่ยว	สวนยางแบบปลูกพืชร่วมยาง	สวนยางเชิงเดี่ยว	สวนยางเชิงเดี่ยว
ทุนการดำรงชีพ					
ทุนมนุษย์					
- อายุของหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	49.9	54.4	57.7	59.8	59.5
- จำนวนปีการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	8.5	9.3	9.3	10.1	11.2
- ประสบการณ์ทำสวนยางของหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	19.55	21.2	27.1	24.5	30.1
- สัดส่วนของหัวหน้าครัวเรือนที่มีโรคประจำตัว (%)	12.5	11.0	11.4	26.0	36.7
- จำนวนแรงงานทั้งหมด (คน)	2.6	2.5	3.0	1.9	2.4
ทุนธรรมชาติ					
- สัดส่วนที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ (%)	4.2	0.6	0	3.0	0
- สัดส่วนครัวเรือนที่ใช้แหล่งน้ำที่สร้างโดยมนุษย์ (%)	47.9	33.1	45.9	37.0	56.7
- ขนาดที่ดิน (ไร่)	7.4	11.9	18.8	15.5	49.0
ทุนทางการเงิน					
- รายได้ทั้งหมด (บาท/ปี)	277,691.7	226,680.6	468,177.0	456,025.0	777,246.7
- รายได้จากสวนยาง (บาท/ปี)	94,979.2	154,863.4	184,878.4	134,897.0	501,566.7
- สัดส่วนรายได้จากสวนยาง (%)	36.8	68.5	48.7	45.3	70.5
- เงินออม (บาท)	64,000.0	82,250.0	140,500.0	190,487.5	396,666.7
ทุนทางกายภาพ					
- บ้าน (%)	98.0	99.4	100	100	100
- รถยนต์ (%)	37.5	62.9	73.0	74.0	100
- รถจักรยานยนต์ (%)	96.0	87.8	94.6	94.0	96.7
- เครื่องตัดหญ้า (%)	29.8	29.8	37.8	31.0	40.0
- รถแทรกเตอร์ (%)	0.0	0.6	0.0	2.0	0.0
ทุนทางสังคม					
- การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม (%)	60.4	48.6	73	49.0	66.7
- สัดส่วนครัวเรือนที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ (%)	52.1	37.6	67.5	43.0	56.6
- ระดับผลประโยชน์ของกลุ่มทางสังคม (ค่าเฉลี่ย)	3.34	3.42	3.4	3.24	3.58
การมีส่วนร่วมกับนโยบายรัฐ					
- การได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐ (%)	35.4	26.0	40.5	34.0	56.7
- การเข้าร่วมกิจกรรมหรือได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชน/ สถาบันทางสังคมอื่น ๆ (%)	21.3	8.8	10.8	9.1	20.0
ความเปราะบาง					
- ระดับผลกระทบของภัยธรรมชาติ	2.89	2.96	2.9	3.05	3.47
- ระดับผลกระทบของราคายางพาราตกต่ำ	4.56	4.53	4.07	4.59	4.67
- ระดับผลกระทบของราคาปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น	4.09	4.06	3.81	4.29	4.43
- ระดับผลกระทบของการขาดแคลนแรงงาน	2.74	2.51	2.73	3.10	3.93

ตารางที่ 3 (ต่อ)

รายการ	ฟาร์มสวน ยางขนาดเล็ก มาก	ฟาร์มสวน ยางขนาดเล็ก	ฟาร์มสวน ยางที่มีการ ปลูกพืชร่วม ยาง	ฟาร์มเจ้าของ ที่ดินสวนยาง ขนาดเล็ก	ฟาร์มธุรกิจ สวนยาง ขนาดกลาง
- ระดับความไม่แน่นอนของฝนตก	3.33	3.56	3.33	3.51	3.58
- ระดับผลกระทบของความเสื่อมโทรมของดิน	3.32	3.15	3.09	3.16	3.14
- ระดับผลกระทบของทำงานนอกภาคเกษตร เพิ่มขึ้น	3.00	2.72	3.12	2.97	3.00
กลยุทธ์การดำรงชีพหลัก	- ประหยัด และ ลดค่าใช้จ่ายที่ ไม่จำเป็น - ลดต้นทุนการ ผลิต - เพิ่มการใช้ แรงงาน ทำงานรับจ้าง ภาคเกษตร - เพิ่มการใช้ แรงงาน ทำงานนอก ภาคเกษตร - รับความ ช่วยเหลือจาก หน่วยงานรัฐ	- ประหยัดและ ลดค่าใช้จ่ายที่ ไม่จำเป็น - ลดต้นทุนการ ผลิต - ใช้แรงงาน ทำงานนอก ภาคเกษตร - รับความ ช่วยเหลือจาก หน่วยงานรัฐ	- ประหยัดและ ลดค่าใช้จ่ายที่ ไม่จำเป็น - เพิ่มความ หลากหลายของระบบ ผลิต - ลดต้นทุนการ ผลิต - ใช้แรงงานทำงาน นอกภาคเกษตร - รับความ ช่วยเหลือจาก หน่วยงานรัฐ	- ประหยัด และลด ค่าใช้จ่าย ที่ไม่ จำเป็น - ลดต้นทุน การผลิต - ปรับ เทคนิค การผลิต - เพิ่มงาน นอกภาค เกษตร	- ประหยัดและ ลดค่าใช้จ่าย ที่ไม่จำเป็น - เพิ่ม ประสิทธิภาพ การผลิต - ปรับเทคนิค การผลิต - ขยายการ ผลิต - เพิ่มงานนอก ภาคเกษตร
ผลลัพธ์การดำรงชีพ					
- ระดับความเพียงพอของรายได้	2.56	2.67	2.92	2.73	2.90
- ระดับความเพียงพอของเงินออม	3.67	3.3	3.41	3.26	3.33
- ระดับความเพียงพอของอาหารบริโภค	3.29	3.59	3.62	3.51	3.73
- ระดับความเพียงพอของเสื้อผ้า	3.35	3.59	3.62	3.53	3.73
- ระดับความเพียงพอของขนาดที่ดิน	2.79	3.15	3.38	3.31	3.67
- ระดับความเพียงพอของทรัพย์สิน	2.98	3.74	3.57	3.48	3.67
- ภาวะสุขภาพของสมาชิกครัวเรือน	3.83	3.92	3.76	3.56	3.53
- ระดับความเพียงพอของการได้รับบริการ สาธารณสุข	3.27	3.40	3.44	3.46	3.67
- ระดับความสมบูรณ์ของดิน	3.35	3.10	3.30	3.25	3.20
- ระดับความเพียงพอของน้ำ	2.71	2.78	2.65	2.70	2.77
- ระดับความสัมพันธ์ของสมาชิกในครัวเรือน	4.23	4.28	4.24	4.20	4.27
- ระดับความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชน	4.02	3.99	4.14	4.07	4.13
- ระดับการมีเครือข่ายสังคม	3.02	3.25	3.49	3.18	3.63
- ภาพรวมความเป็นอยู่ของครัวเรือน	3.40	3.14	3.16	3.37	3.00

ที่มา: ดัดแปลงจาก ไชยยะ คงมณี และคณะ, 2559

ในปี 2559 แม้ว่าเกษตรกรทุกประเภทมีความเป็นอยู่ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น แต่มีความเพียงพอในระดับมากด้านอาหาร เสื้อผ้า สินทรัพย์ ภาวะสุขภาพ ความสัมพันธ์กับสมาชิกในครัวเรือน และความสัมพันธ์ทางสังคม ยกเว้นฟาร์มสวนยางขนาดเล็กมากที่มีความไม่เพียงพอของขนาดที่ดิน อย่างไรก็ตามฟาร์มสวนยางที่มีการปลูกพืชร่วมยางมีความเพียงพอของขนาดที่ดิน รายได้เงินออม และทุนสังคมที่ดีกว่าฟาร์มประเภทอื่นโดยเปรียบเทียบ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า วิกฤตราคา ยางส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรทุกประเภทมีความเป็นอยู่ลดลงจากระดับดีเป็นระดับปานกลาง แต่ฟาร์มสวนยางที่มีการปลูกพืชร่วมยางมีความสามารถรับมือและมีความยืดหยุ่นของการดำรงชีพเพิ่มขึ้นโดยเปรียบเทียบ นับได้ว่าการปลูกพืชร่วมยางเป็นเครื่องมือจัดการความเสี่ยงที่ควรส่งเสริมให้มีการปรับใช้โดยทั่วไปสำหรับเกษตรกรสวนยางขนาดเล็กและยังส่งผลต่อการปรับปรุงความมั่นคงทางด้านอาหาร ความเปราะบางลดลง และความยั่งยืนของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

4.3 แนวคิดองค์ประกอบของรายได้สุทธิของครัวเรือน

การตกต่ำของราคายางพาราจะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรชาวสวนยางซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายเล็กอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แนวคิดองค์ประกอบของรายได้สุทธิของครัวเรือนที่น่าเสนอนี้เปรียบเสมือนตัวแบบการแก้ปัญหาการตกต่ำของราคายางพาราที่อิงแนวคิดการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรเป็นหลัก ซึ่งพัฒนาโดย สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล (2558) แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าการแก้ปัญหา สิ่งใดก็ตามให้แก้ที่สาเหตุของปัญหา การแก้รายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกรชาวสวนยางที่ตกต่ำลงจากการตกต่ำลงของราคายางพาราก็เช่นเดียวกัน ก็ต้องแก้ที่สาเหตุของปัญหาดังแสดงไว้ในสมการที่ (1) (2) และ (3) โดยสมการที่ (3) เป็นการเสนอทางเลือกและทางรอดในการปรับตัวของเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรรายเล็กภายใต้วิกฤติราคายาง ผ่านตัวแบบรายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกรดังนี้

$$NHI = FI + OI - PC - HE.....(1)$$

$$NHI = P * Y + OI - PC - HE.....(2)$$

$$NHI = P * \frac{Y}{S} * S + OI - PC - HE.....(3)$$

กำหนดให้

NHI	หมายถึง	รายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกรชาวสวนยาง (Net Household Income)
FI	หมายถึง	รายได้จากฟาร์ม (Farm Income)
OI	หมายถึง	รายได้นอกฟาร์ม (Off-Farm Income)
PC	หมายถึง	ต้นทุนการผลิตยางพารา (Production Cost)
HE	หมายถึง	ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน (Household Expense)

P	หมายถึง	ราคายางพารา (Rubber Price)
Y	หมายถึง	ผลผลิตที่ได้จากสวนยางพารา (Rubber Production)
S	หมายถึง	พื้นที่เพาะปลูกยางพารา (Rubber Land)
Y/S	หมายถึง	ผลิตภาพของที่ดิน (Land Productivity)

จากสมการที่ (3) จะเห็นได้ว่ารายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกร (ซึ่งเป็นปัญหาของเกษตรกร ในภาวะราคายางตกต่ำ) จะมากหรือน้อย จะเป็นบวกหรือลบ ขึ้นกับปัจจัยที่เป็นต้นเหตุถึง 6 ปัจจัย บางปัจจัยอยู่นอกเหนือการควบคุมของเกษตรกร ในขณะที่บางปัจจัยเกษตรกรสามารถควบคุมให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมได้ แต่ละปัจจัยมีข้อสรุปเป็นทางเลือกและทางรอดแก่เกษตรกรได้ดังนี้

ปัจจัยที่หนึ่ง: ราคายางพารา (P) ราคายางพาราจะสูงหรือต่ำนอกจากจะขึ้นกับกลไกตลาดปกติ คือปริมาณการผลิตและการใช้ยางของโลกเป็นหลักแล้ว ยังขึ้นกับการเก็งกำไรในตลาดซื้อขายสินค้าล่วงหน้าซึ่งมีความสลับซับซ้อนอีกด้วย ในระยะสั้นไม่มีกลไกทางการตลาดใดสามารถกำหนดราคายางพาราให้อยู่ในระดับที่ต้องการได้ ในอดีตหลายต่อหลายรัฐบาลพยายามแทรกแซงตลาดเพื่อให้ราคายางพาราอยู่ในระดับที่กำหนด แต่ไม่เคยประสบความสำเร็จ ผู้ได้ประโยชน์กลับไม่ใช่เกษตรกรส่วนใหญ่ อีกทั้งเป็นการสร้างภาระทางการคลังให้กับประเทศอยู่เสมอ ดังนั้นเพื่อให้มีรายได้สุทธิของครัวเรือนสูงขึ้นเกษตรกรจึงไม่ควรคาดหวังทั้งหมดให้กับปัจจัยด้านราคา แต่ที่ควรปฏิบัติคือควร (ต้อง) ทำคุณภาพของผลผลิตให้ได้มาตรฐานผ่านกลุ่มหรือสถาบันที่ตนเองสังกัดเพื่อยกระดับราคาให้สูงขึ้น

ปัจจัยที่สอง: ผลิตภาพของที่ดิน (Y/S) ผลิตภาพของที่ดินเป็นปัจจัยที่เกษตรกรต้องหันมาให้ความสนใจเป็นพิเศษ และต้องทำให้ดีขึ้น การเพิ่มผลิตภาพของที่ดินมีสองวิธี วิธีแรกทำได้โดยการฟื้นฟูบำรุงสวนยางให้เหมาะสม ทั้งเรื่องของพืชคลุมดิน การบำรุงดิน ระบบกริด และความประณีตในการกริด สิ่งเหล่านี้ทำให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นได้ ปัจจุบันมีสวนยางจำนวนมากที่ปลูกในวัฏจักรที่สองหรือสาม ดังนั้นการฟื้นฟูบำรุงสวนยางจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องปฏิบัติ วิธีที่สองทำได้โดยการปลูกพืชร่วมยาง คือพืชที่ปลูกร่วมกับต้นยางและอยู่ร่วมกับต้นยางจนกระทั่งต้นยางถูกตัดโค่น โดยการศึกษาของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2557) พบว่าการปลูกพืชร่วมยางมีความเป็นไปได้เชิงเศรษฐกิจ สวนยางที่มีพืชร่วมให้ผลตอบแทนสูงกว่าสวนยางเชิงเดี่ยวอย่างชัดเจน ซึ่งได้ให้รายละเอียดไว้แล้วในส่วนที่ 5

ปัจจัยที่สาม: พื้นที่เพาะปลูกยางพารา (S) ขนาดพื้นที่เพาะปลูกเป็นข้อจำกัดของเกษตรกรชาวสวนยางของประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากส่วนใหญ่ของเกษตรกรเป็นชาวสวนยางรายเล็ก ทางออกเดียวที่เป็นไปได้คือ ต้องตั้งคำถามว่าภายใต้พื้นที่ขนาดเล็กนั้น เราจะทำกิจกรรมเสริมอะไรได้บ้างเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนนอกจากรายได้จากยางพารา

ปัจจัยที่สี่: รายได้นอกฟาร์ม (OI) รายได้นอกฟาร์มจากการเกษตรและไม่ใช่เกษตรอาจเป็นแหล่งรายได้ที่จำเป็นของครัวเรือน แต่เกษตรกรต้องปรับระบบการกรีดยาง จัดระเบียบแรงงานในครัวเรือนเสียใหม่ เพื่อให้มีเวลาเพียงพอในการทำงานนอกฟาร์ม กรณีที่เกษตรกรใช้ระบบกรีดยางที่ถูกต้อง อาจจะต้องปรับทัศนคติเสียใหม่ และหันมาใช้ระบบกรีดยางวันเว้นวัน ทั้งนี้เนื่องจากการกรีดยางไม่ได้ทำให้ผลผลิตสูงขึ้น ดังผลการศึกษาของ ศุภกร เวชศาสตร์ (2557) ได้รวบรวมข้อมูลผลผลิตจริงของเกษตรกรชาวสวนยางจากสหกรณ์กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางที่เกษตรกรแต่ละคนนำมาขายในหนึ่งปี และนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์พบว่าสวนยางที่กรีดยางด้วยระบบวันเว้นวันให้ผลผลิตต่อไร่ต่อปีเฉลี่ย 272.9 กิโลกรัม ในขณะที่สวนยางที่กรีดยางด้วยระบบความถี่สูงให้ผลผลิตต่อไร่ต่อปีเฉลี่ย 272.9 กิโลกรัม การกรีดยางด้วยระบบที่แตกต่างกันทั้งสองดังกล่าวให้ผลผลิตไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P = 0.911$) จึงสรุปได้ว่าการกรีดยางด้วยระบบวันเว้นวันนั้น นอกจากผลผลิตที่ได้ไม่ลดลงและเหนื่อยน้อยลงแล้ว เกษตรกรจะมีเวลาว่างมากขึ้นในแต่ละเดือนหรือแต่ละปี และสามารถจัดสรรเวลาว่างมากขึ้นดังกล่าวไปทำกิจกรรมนอกฟาร์มสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนได้อย่างไม่กระทบต่อการทำสวนยางพาราอีกด้วย

ปัจจัยที่ห้า: ต้นทุนการผลิตยางพารา (PC) เกษตรกรต้องพยายามลดต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสด ใช้แรงงานครัวเรือนเป็นหลักในการจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ในสวนยาง เน้นการใช้อยู่อินทรีย์ในสวนยาง หรือทำปุ๋ยอินทรีย์พื้นฐานใช้เอง เป็นต้น

ปัจจัยที่หก: ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน (HE) เกษตรกรต้องลดรายจ่ายภายในครัวเรือนเท่าที่จะทำได้และลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น ทำน้ำยาอเนกประสงค์ใช้ในครัวเรือนหรือซื้อน้ำยาอเนกประสงค์จากวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ และพึงพาอาหารสดจำพวกพืช ผัก ผลไม้ รวมทั้งเนื้อสัตว์ชนิดต่าง ๆ จากครัวเรือนของตนเองด้วยการใช้พื้นที่รอบ ๆ บ้านให้เกิดประโยชน์ต่อการผลิตให้มากที่สุด ซึ่งจะช่วยเพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือนได้อีกทางหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปวิกฤติราคายางที่ค่อนข้างยาวนานครั้งนี้ส่งผลให้รายได้ของเกษตรกรตกต่ำลงอย่างมาก สังคมรับรู้ได้ว่ามันเป็นความทุกข์ของเกษตรกรชาวสวนยางส่วนใหญ่ของประเทศ หากจะแก้ทุกข์ก็ต้องแก้ตรงเหตุที่ก่อให้เกิดทุกข์ตามหลักอริยสัจจ ซึ่งตัวแบบรายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกรดังสมการที่ (3) ดังกล่าว ชี้ว่าการแก้ปัญหารายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกร (NHI) เมื่อเผชิญกับปัญหาการตกต่ำของราคายาง เกษตรกรสามารถแก้ได้หลายวิธี แต่ต้องแก้ตรงเหตุปัจจัยที่ควบคุมได้ (Controllable Factors) เป็นหลัก คือ ให้ความใส่ใจและพัฒนาปัจจัยที่สองถึงหกให้ดีขึ้นดังกล่าวข้างต้น อันเป็นทางเลือกที่จะนำมาซึ่งทางรอดในการลดความทุกข์ของเกษตรกรชาวสวนยางลงได้

5. ปัจจัยเอื้อ/ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

กล่าวได้ว่าการขับเคลื่อนหรือส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางที่ผ่านมาของประเทศไทยไม่ค่อยประสบความสำเร็จทั้ง ๆ ที่มีหลายปัจจัยที่เอื้อต่อการตัดสินใจปลูกพืชร่วมยางของเกษตรกร ทั้งนี้เนื่องจากมีปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางเช่นเดียวกัน และดูเหมือนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคมีน้ำหนักมากกว่าเสียด้วย สำหรับปัจจัยเอื้อและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง มีรายละเอียดดังนี้

5.1 ปัจจัยเอื้อต่อการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

ปัจจัยเอื้อต่อการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางประกอบด้วย (1) นโยบายของการยางแห่งประเทศไทย (กยท.) (2) ความรู้เกี่ยวกับผลกระทบจากการปลูกพืชร่วมยาง (3) ความรู้และบทเรียนจากการปลูกพืชร่วมยาง (4) องค์กรภาคประชาชน และ (5) มิติอื่น ๆ ที่เป็นปัจจัยเสริมศักยภาพการปลูกพืชร่วมยาง

5.1.1 นโยบายการยางแห่งประเทศไทย (กยท.)

ตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา สกย. ได้ผ่อนปรนระเบียบว่าด้วยการขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทน โดยอนุญาตให้เกษตรกรที่ขออนุญาตสงเคราะห์ปลูกแทนต้นไม้ชนิดอื่นในสวนยางพาราได้ไม่เกิน 15 ต้นต่อไร่ หรือระหว่างปี 2556 - 2558 สกย. ส่วนกลางจัดทำโครงการความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (Corporate Social Responsibility: CSR) เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกสร้างป่าในสวนยาง โดยตั้งงบประมาณไว้ 1,500,000 บาทต่อปี ให้กับ 6 จังหวัด ที่สนใจเข้าร่วมโครงการไปจัดหา (ซื้อ) กล้าไม้ร่วมยางแจกจ่ายให้เกษตรกรที่สนใจ และล่าสุดปี 2558-2559 การยางแห่งประเทศไทย (กยท.) ได้ปรับระเบียบว่าด้วยการสงเคราะห์ปลูกแทนโดยเพิ่มเติมแบบ 5 คือ เกษตรกรสามารถโค่นยางพาราปลูกแทนด้วยการเกษตรแบบผสมผสาน (ยางพารา 40 ต้นต่อไร่ ปลูกไม้ผล หรือไม้ป่าในสวนยาง หรือเลี้ยงสัตว์ในสวนยางได้ด้วย) โดยเกษตรกรจะได้รับเงินสงเคราะห์ 16,000 บาท/ไร่ เท่ากับการปลูกแทนแบบ 1 คือ ปลูกยางพารารอบใหม่หลังโค่นสวนยางเดิม ทั้งสามกรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สกย. หรือ กยท. เองก็ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางไม่น้อย

5.1.2 ความรู้เกี่ยวกับผลกระทบจากการปลูกพืชร่วมยาง

ที่ผ่านมาปัญหาผลกระทบจากการปลูกพืชร่วมยางเป็นโจทย์ใหญ่ข้อหนึ่งที่สังคมมักตั้งคำถามว่า การปลูกพืชร่วมยางจะกระทบต่อผลผลิตยางหรือไม่ รายได้จะดีขึ้นจริงหรือไม่ เป็นต้น แต่ปัจจุบันคำตอบต่อโจทย์ดังกล่าวมีความชัดเจนมากขึ้น ว่าระบบสวนยางพาราที่มีพืชร่วมให้ผลกระทบเชิงบวกอย่างชัดเจน

1) ผลกระทบต่อผลผลิตยาง

ไม่ว่าจะเป็นคำตอบจากเกษตรกรที่ปลูกพีชร่วมจากภาคประชาชน หรือจากเจ้าหน้าที่ กยท. ส่วนใหญ่ต่างให้ทัศนะว่าพีชร่วมยางที่เป็นไม้เศรษฐกิจโตเร็วจะกระทบต่อผลผลิตยาง ในขณะที่พีชร่วมที่เป็นไม้ป่า ไม้ผล หรือไม้ ไม่กระทบต่อผลผลิตยางแต่อย่างใด ทัศนะดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ Goetz et al. (2002) ที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชั้น 2 ไปเป็นการทำแปลงพีชร่วมและแปลงพีชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ Amazonia โดยพบว่า แปลงพีชเชิงเดี่ยวมีอัตรามวลชีวภาพเหนือพื้นดินที่ระดับ 7.7 - 56.7 ตันต่อเฮกแตร์ ในขณะที่แปลงพีชร่วมมีอัตราสูงกว่า คือ ระดับ 13.2 - 42.3 ตันต่อเฮกแตร์ จึงส่งผลต่ออัตราการเจริญเติบโตและจำนวนผลผลิตของแปลงพีชร่วมที่สูงกว่าในระยะยาว

2) พีชร่วมยางกับผลทางเศรษฐกิจ

ผลทางเศรษฐกิจที่เกิดจากพีชร่วมยางจะมีรูปแบบอย่างไรขึ้นกับประเภทของพีชร่วมยางที่ปลูก เช่น ถ้าเป็นผักเหมียงหรือผักเหรียงอาจจะสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรเป็นรายวันหรือรายสัปดาห์ ถ้าเป็นไม้ตระกูลไผ่มันป่าอาจจะสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรเป็นรายสัปดาห์หรือรายเดือน ถ้าเป็นพีชร่วมประเภทไม้ผลก็จะให้รายได้แก่เกษตรกรเป็นรายปี เพราะไม้ผลส่วนใหญ่จะให้ผลผลิตเพียงปีละ 1 ครั้ง ตามฤดูกาล

แต่ถ้าเป็นพีชร่วมประเภทไม้ป่าหรือไม้เศรษฐกิจโตเร็ว จะสร้างรายได้ให้เกษตรกรเพียงครั้งเดียว ในช่วงที่ตัดโค่นเท่านั้น พีชประเภทนี้เปรียบเสมือนการสะสมเงินไว้ในธนาคารให้พอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ และจะได้เงินก้อนโตเมื่อตัดโค่น โดยสามารถตัดโค่นพร้อมการโค่นต้นยางพารา

ดังที่กล่าวแล้วว่าพีชร่วมที่ปลูกไม่มีผลกระทบเชิงลบต่อผลผลิตยางแต่อย่างใด ในขณะที่ยังมีรายได้จากพีชร่วมเพิ่มเติมจากยางพาราอีกด้วย ลุงวรรณ ชุนจันทร์ ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า “ต้นตะเคียนทองหนึ่งต้นที่ปลูกเป็นพีชร่วมในระยะเวลา 25-30 ปี หลังปลูก จะขายได้ไม่ต่ำกว่า 10,000 บาท ลองจินตนาการดูว่าสวนยาง 10 ไร่ ที่ปลูกตะเคียนทองเป็นพีชร่วมจะสร้างรายได้ให้เจ้าของสวนเท่าไร” หรือ อภินันท์ หมัดหลี่ ได้ให้ข้อมูลว่า “เฉพาะจำปาตะร่วมยางที่สมบูรณ์ดีเพียง 1 ต้น ให้ผลผลิตประมาณ 100 ผลต่อปี แต่ละผลหนักประมาณ 3 กก. ราคาขายประมาณ 30 บาทต่อกก. ดังนั้นจำปาตะเพียง 1 ต้น สามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกรได้สูงถึง 9,000 บาทต่อปี” (สมบุญ เจริญจิระตระกูล และคณะ, 2557ข)

และล่าสุด ภูวนนท์ ชูเอียด เกษตรกรที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี จดบันทึกรายได้จากการปลูกผักเหมียงร่วมสวนยางของเกษตรกรในพื้นที่ ตำบลหนองธง อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง พบว่าการปลูกผักเหมียงร่วมยางสามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกรถึง 30,000 บาท/ไร่/ปี (สัมภาษณ์วันที่ 29 กันยายน 2559) อย่างไรก็ตามเกษตรกรก็ต้องให้ความสำคัญกับการจัดการการตลาดผักเหมียง

สอดคล้องกับการศึกษาของ Penot E. (2001) ที่พบว่า ในช่วงราคายางตกต่ำชาวสวนยางพาราที่ทำวนเกษตรในสวนยางจังหวัด Jambi ประเทศอินโดนีเซีย สามารถบรรเทาวิกฤตทางเศรษฐกิจได้ โดยมีพีช

ร่วมเป็นรายได้เสริม ส่งผลให้ในช่วงเวลาต่อมาพื้นที่ทำวนเกษตรสวนยางพาราขยายมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง และกลายเป็นอาชีพหลักของชาวสวนยางอินโดนีเซีย นอกจากนี้ Joshi et al. (2002) ทำการสำรวจรายได้ครัวเรือนเกษตรกรรมสวนยางรายเล็ก ในจังหวัด Bungo ประเทศอินโดนีเซีย พบว่า รายได้รวมของครัวเรือนกว่าร้อยละ 70 ของรายได้ทั้งหมด มาจากการทำวนเกษตรในสวนยางพารา นอกจากนี้ Tourmbize and Sinoquet (1995); Rodrigo V.H.L.(1997) and; Rodrigo et al. (2001) ต่างก็ยืนยันในการศึกษาของตนว่าการปลูกพืชร่วมยางจะช่วยลดความเสี่ยงจากราคายางพาราตกต่ำ และน่าจะเป็นส่วนช่วยสร้างความมั่นคงทางรายได้ให้แก่เกษตรกรได้

นอกจากนี้ Wulan et al., (2008) ได้วิเคราะห์ทางเศรษฐกิจของระบบสวนยางแบบวนเกษตรที่เมือง Sangguu ประเทศอินโดนีเซีย พบว่า ได้ค่า IRR ร้อยละ 21.01 ซึ่งเป็นอัตราผลตอบแทนที่น่าพึงพอใจ

สุดท้ายจากการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจในการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้ระบบสวนยางพาราของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2557) พบว่า ณ ราคายาง 44.50 บาทต่อกิโลกรัม สวนยางพาราเชิงเดี่ยวให้ค่าอัตราผลตอบแทนต่อการลงทุน (Benefit Cost Ratio: BCR) เท่ากับ 1.31 ขณะที่สวนยางพาราที่มีพืชร่วมระบบที่ 1 (ยาง – ตะเคียนทอง - กฤษณา) ระบบที่ 2 (ยาง – ตะเคียนทอง - จำปาทอง) และระบบที่ 3 (ยาง - ใฝ่มันป่า) ให้ค่า BCR เท่ากับ 2.47, 2.07 และ 1.83 ตามลำดับ สรุปได้ว่าระบบสวนยางที่มีพืชร่วมให้ผลทางเศรษฐกิจดีกว่าสวนยางเชิงเดี่ยวอย่างชัดเจน

3) พืชร่วมยางกับความมั่นคงทางอาหาร

สำหรับประเด็นพืชร่วมยางกับความมั่นคงทางอาหารนั้น กำราบ พานทอง นักพัฒนาเอกชนที่คลุกคลีอยู่กับประเด็นพืชร่วมยางมาอย่างยาวนาน ได้ให้ทัศนะว่าพืชร่วมยางที่เน้นความมั่นคงทางอาหารสามารถปลูกได้ระหว่างร่องยางจำแนกตามลักษณะของพืชได้ ดังนี้

(1) พืชที่มีทรงพุ่มเล็ก เช่น ผักเหมียง ผักหวานป่า ผักภูมิสามง่าม ผักภูมิใหญ่ ตาหมัด ข้าวสารขาว ข้าวสารแดง เป็นต้น

(2) พืชที่ให้หัว - เหง้า เช่น หัวมัน ชิง ดาหลา จวด กระวาน เป็นต้น

(3) พืชที่มีลักษณะเป็นเถา เช่น ส้มม่วงเถา พริกไทย ดิบลิเชือก เทียมลิง มะหาด เป็นต้น

กรณีเกษตรกรที่ปลูกไม้ผลเป็นพืชร่วม หากพิจารณาจัดเกษตรกรกลุ่มนี้อยู่ในพวกที่ปลูกพืชร่วมยางที่เน้นความมั่นคงทางอาหาร ก็จะมีเกษตรกรปฏิบัติกันบ้างในพื้นที่ตำบลเขาพระ ส่วนพื้นที่ตำบลตะโหนดเกษตรกรไม่นิยมปลูกไม้ผลร่วมยาง ซึ่งไม้ผลนั้นนอกจากจะให้อาหารแก่เกษตรกรแล้ว ยังขายเป็นรายได้ให้กับครัวเรือนได้อีกด้วย

กรณีที่น่าสนใจที่พบในพื้นที่ตำบลตะโหนดคือ การมีพืชร่วมยางตามแนวคิดธรรมชาติของลุงวิฑูร หนูเสน คือ นอกเหนือจากผลผลิตยางที่ดี และการได้พืชร่วมจำพวกไม้ใช้สอยแล้ว สวนยางของท่านยังให้อาหารจำพวกเห็ดที่มีมูลค่าสูงที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น เห็ดเสม็ด เห็ดนมหมู เห็ดนมจาง และ

เห็ดโคน รวมประมาณ 1,000 กิโลกรัมต่อปี เห็ดแต่ละชนิดดังกล่าวมีราคาเฉลี่ยทั้งปี 100 บาทต่อกิโลกรัม

จากการศึกษาของ The International Economic Research Institute (2011) ในพื้นที่จังหวัดสราวัณ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบว่า ในอดีตรูปแบบการทำสวนยางพาราแบบดั้งเดิมที่มีความหลากหลายของพืชนานาพรรณในสวนยาง ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการหาของป่า การขายไม้และสมุนไพร หรือแม้แต่การล่าสัตว์จำหน่าย กล่าวได้ว่ารูปแบบการทำสวนยางดังกล่าวส่งผลให้เกษตรกรมีความมั่นคงทางด้านอาหารระดับหนึ่ง แต่ในปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการทำสวนยางพาราเชิงเดี่ยว ประกอบกับการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ทำให้ความมั่นคงด้านอาหารและรายได้เสริมเหล่านั้นหายไป เช่นเดียวกันการศึกษาของ Penot and Sunario (1997) ที่ได้สำรวจการทำสวนยางแบบวนเกษตรที่ประเทศอินโดนีเซีย พบว่า มีผลผลิตที่ได้รับเพิ่มเติมจากพืชร่วมยางชนิดต่าง ๆ สามารถใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและจำหน่าย

4) พืชร่วมยางกับผลทางสิ่งแวดล้อม

ตำบลตะโหนด มีกลุ่มงานสิ่งแวดล้อมของสภากาชาด ซึ่งรับผิดชอบด้านป่าไม้และแหล่งน้ำลำธารเป็นบทบาทสำคัญ แกนนำสภากาชาดมีความคิดว่าพืชร่วมยางเปรียบเสมือนป่าที่มนุษย์สร้างขึ้นเองในพื้นที่ จึงหวังผลกระทบเชิงบวกต่อสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ในขณะที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกที่ขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางที่ตำบลเขาพระ ซึ่งก็มีกิจกรรมธนาคารต้นไม้ของกลุ่มออมทรัพย์เป็นสมาชิกของเครือข่ายด้วย ทั้งหมดก็มีเป้าหมายด้านสิ่งแวดล้อม โดยชี้ให้เกษตรกรชาวสวนยางเห็นโทษของการทำสวนยางเชิงเดี่ยว และเชิญชวนให้เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญกับการปลูกพืชร่วมยาง เพื่อเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) ให้กับพื้นที่ ดังเช่นการศึกษาของ พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตกุล และพิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์ (2552) พบว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและการทำงานตามหน้าที่จากระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ไปเป็นระบบนิเวศยางพาราเชิงเดี่ยว ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลงจากระดับสูง โดยมีค่าคะแนนความหลากหลายทางชีวภาพ 49.60 มาเป็นระดับค่อนข้างต่ำ ซึ่งมีค่าคะแนนความหลากหลายทางชีวภาพเพียง 19.71 เท่านั้น ดังนั้นการปลูกพืชร่วมยางย่อมส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อมอย่างแน่นอน

การศึกษาของ Sombroek et al. (2000) ที่พบว่าความหลากหลายของพันธุ์ไม้ในแปลงมีผลต่อการสะสมอินทรีย์วัตถุในดิน อินทรีย์วัตถุในดินเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญต่อคุณภาพดิน สอดคล้องกับการศึกษาของ Schroth et al. (1999) ที่ได้ข้อสรุปว่าพืชร่วมต่าง ๆ ก็มีผลต่อการสะสมคาร์บอนในดิน อันเนื่องมาจากการทำงานของระบบรากพืชในระดับความลึกที่แตกต่างกัน และสัตว์ในดิน ส่งผลให้ดินดีสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ ความชื้น และแร่ธาตุอาหารให้แก่ดินในระยะยาว

5.1.3 ความรู้และบทเรียนจากการปลูกพืชร่วมยาง

ความรู้และบทเรียนจากการปลูกพืชร่วมยางที่ค้นพบจากการศึกษาของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2558) เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่สนใจการปลูกพืชร่วมยาง เพื่อให้รู้ว่าอะไรคือความรู้ที่ควรปฏิบัติ อะไรคือบทเรียนที่ไม่ควรปฏิบัติซ้ำรอยเดิม

1) ความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืชร่วมยางของเกษตรกร

ความรู้ในที่นี้ หมายถึง ความรู้ภาคปฏิบัติที่เกษตรกรสรุปได้จากการปลูกพืชร่วมยางมาไม่ต่ำกว่า 10 ปี ว่าเป็นการปฏิบัติที่ได้ผลหรือไม่ กระทบต่อผลผลิตยางอย่างไร โดยจำแนกออกเป็น 2 ส่วน (1) พืชที่เหมาะสมสำหรับการปลูกเป็นพืชร่วมยาง และ (2) บริเวณ ความหนาแน่น และช่วงเวลาที่เหมาะสมในการปลูกพืชร่วม

1.1) พืชที่เหมาะสมสำหรับการปลูกเป็นพืชร่วมยาง

พืชร่วมที่เหมาะสมและได้ผลดี และไม่กระทบต่อผลผลิตยาง จำแนกออกเป็นไม้ป่า ไม้ผล และไม่เศรษฐกิจโตเร็ว ดังนี้

(1) ไม้ป่า

ไม้ป่าทุกชนิด เช่น ตะเคียนทอง จำปาทอง กฤษณา ยางนา ทัง พะยอม สักทอง เป็นต้น ปลูกเป็นพืชร่วมยางได้ทั้งหมด ปลูกได้ทุกสภาพสวน ดูแลรักษาง่ายเพราะรากไม้ป่าจะหยั่งลึกหาอาหารในดินที่ระดับลึกกว่าระดับรากต้นยางพารา เป็นการเพิ่มโพรงและความพรุนของดินให้กับสวนยางที่มีพืชร่วมด้วย สำหรับตะเคียนทองจะทนแล้ง ทนแดด และทนฝนมากเป็นพิเศษ

(2) ไม้เศรษฐกิจโตเร็ว

สะเดาเทียมและมะฮอกกานี หากจะปลูกเป็นพืชร่วมยาง ไม่ควรปลูกระหว่างร่องยางเป็นจำนวนมากเหมือนที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไป เพราะสะเดาเทียมและมะฮอกกานีเป็นไม้โตเร็วที่จะไปแย่งอาหารต้นยาง แต่หากจะปลูกสะเดาเทียมหรือมะฮอกกานีเป็นไม้ร่วมยาง ควรปลูกในหลุมที่ต้นยางตายหรือปลูกริมสวน และแนวสวนยางที่อยู่ริมคลอง จะไม่กระทบต่อผลผลิตยาง และพืชร่วมทั้ง 2 ชนิดนี้ก็เจริญเติบโตดีมากด้วย

(3) ไม้ผล

ไม้ผลที่ปลูกเป็นพืชร่วมยางได้ผลดี เช่น ทูเรียน จำปะดะ กระท้อน หมาก มะไฟ รังแซ (ลูกปุย) รวมทั้ง สะตอ เหยียง เป็นต้น อย่างไรก็ตามไม้ผลที่ปลูกเป็นพืชร่วมยางดังกล่าว จะโตช้ากว่าการปลูกไม้ผลเป็นสวนแยกอย่างอิสระ การให้ผลก็เช่นเดียวกัน จะให้ผลผลิตน้อยกว่าและช้ากว่าไม้ผลที่ปลูกเป็นสวนแยกอย่างอิสระประมาณ 2 ปี

1.2) บริเวณ ความหนาแน่น และช่วงเวลาที่เหมาะสมในการปลูกพืชร่วม บริเวณที่เหมาะสมในการปลูกพืชร่วมยาง คือ ระหว่างร่องยาง ซึ่งสอดคล้องกับ Rodrigo, Silva & Munasighe (2004) ที่ได้ศึกษาระยะปลูกที่เหมาะสมของพืชร่วมประเภทไม้โตช้า ที่เมือง Kalutara ประเทศศรีลังกา โดยศึกษาแปลง

ทดลองยางอายุ 9 ปี พบว่าระยะห่างระหว่างยางพาราและพีชร่วม ควรห่างกันอย่างน้อย 2.4 เมตร ทำให้พีชทั้งสองมีอัตราการเจริญเติบโตและให้ผลผลิตดี

ส่วนความหนาแน่นในการปลูกที่เหมาะสมนั้น หากเจ้าของสวนเน้นในเรื่องความเป็นธรรมชาติ จะปลูกพีชร่วมหนาแน่นเท่าไรก็ได้ แต่ถ้าเน้นเชิงเศรษฐกิจควรปลูกพีชร่วมได้ 30 - 40 ต้นต่อไร่

อย่างไรก็ตามการเลือกความหนาแน่นของพีชร่วมยางที่ปลูกให้พิจารณาจากสภาพความชื้นในสวนยางด้วย หากสวนยางมีความชื้นมากให้ปลูกพีชร่วมยางจำนวนน้อยหรือไม่หนาแน่นเกินไป แต่หากสวนยางมีความแห้งแล้งมาก สามารถปลูกพีชร่วมได้ในปริมาณที่หนาแน่น

ส่วนช่วงเวลาปลูกที่เหมาะสมสำหรับไม้ป่า ไม้เศรษฐกิจโตเร็ว หรือไม้ผลต่าง ๆ ควรปลูกในสวนยางอ่อนที่ยังไม่ให้ผลผลิต คือในช่วงที่ต้นยางมีอายุระหว่าง 1 - 4 ปี หรือจะปลูกพร้อมต้นยางเลยก็ได้ โดยจะต้องดูแลรักษาพีชร่วมยางในระยะแรกที่ปลูกให้ดีเช่นเดียวกับการดูแลต้นยาง และไม่ควรถูกหลังจากต้นยางอายุ 5 ปี ไปแล้วเพราะต้นยางให้ร่มมากเกินไป พีชร่วมจะไม่ค่อยโต

อย่างไรก็ตามสำหรับการปลูกไม้มันปาร่วมยางสามารถปลูกได้เท่าจำนวนต้นยาง คือประมาณ 70 กอต่อไร่ โดยต้องปลูกหลังจากยางให้ผลผลิตแล้ว เพราะจะทำให้ลำไม้พุ่งตรงหาแสง จะได้ลำไม้ที่ตรงสวยงาม ถ้าหากปลูกพร้อมยาง ลำไม้จะกางออกทำให้ได้ลำไม้ที่ไม่ตรง ส่งผลให้ราคาต่อลำที่ได้จะถูกลง

2) บทเรียนการปลูกพีชร่วมยาง

บทเรียน หมายถึง วิธีปฏิบัติที่เกษตรกรพบว่าไม่ได้ผลหรือไม่เหมาะสม ซึ่งพบว่าพีชร่วมที่ไม่เหมาะสมและได้ผลผลิตไม่ดีหากปลูกเป็นพีชร่วมยาง และบางชนิดอาจกระทบต่อผลผลิตยาง จำแนกเป็นไม้เศรษฐกิจโตเร็ว และไม้ผล ดังนี้

2.1) ไม้เศรษฐกิจโตเร็ว

กระถินเทพา มะฮอกกานี และสะเดาเทียมเป็นไม้เศรษฐกิจที่เกษตรกรต้องระมัดระวังหากจะปลูกเป็นพีชร่วมยาง เพราะไม้ทั้ง 3 ชนิด เป็นไม้โตเร็วจะกินธาตุอาหารในดินในปริมาณที่มาก ในขณะที่ต้นยางพาราจะไม่ค่อยโตหรือโตไม่เต็มที่

2.2) ไม้ผล

ส้มโอ ส้มเขียวหวาน ลองกอง มังคุด มะม่วง เงาะ ลำไย และสละเป็นพีชที่ไม่เหมาะสมสำหรับปลูกเป็นพีชร่วมยาง เพราะพีชเหล่านี้มักจะไม่ให้ผลในเชิงเศรษฐกิจ

ส้ม และเงาะเป็นพีชที่ต้องการแสงมาก ในขณะที่ยางพาราซึ่งเป็นพีชที่ให้ร่มมาก การปลูกไม้ผลดังกล่าวเป็นพีชร่วมยางจึงไม่ค่อยได้ผล สำหรับมังคุดที่ปลูกในสวนยางที่มีสภาพแห้งแล้งจะให้ใบที่ดกเป็นหลักซึ่งดีในแง่การให้ความชื้นในสวนยาง สามารถแก้ปัญหาสภาพความแห้งแล้งในสวนยางได้ แต่ให้ผลผลิตน้อยมาก อย่างไรก็ตามหากเป็นสวนยางที่ตั้งอยู่ในที่มีความชื้นสูง หรือบริเวณริมคลอง การปลูกมังคุดร่วมยางจะให้ผลได้บ้าง

ส่วนล่องกองหากปลูกเป็นพืชร่วมยาง ต้องเข้าใจธรรมชาติของล่องกองด้วยว่า ในช่วงที่ล่องกองให้ดอก ต้องการอากาศที่แห้ง แต่ในสวนยางพาราส่วนใหญ่มักจะมีความชื้นสูง ดังนั้นบางครั้งล่องกองอาจจะให้ผลไม่ดี ตัวอย่างเช่น การปลูกล่องกองเป็นพืชร่วมยางของเกษตรกรรายหนึ่งในตำบลเขาพระ ปลูกล่องกองร่วมยางในสวนที่เปิดกรีดมาแล้ว 10 ปี พบว่าต้นล่องกองมีขนาดเล็กมาก มีเส้นผ่าศูนย์กลางเฉลี่ยเพียง 3.8 นิ้ว ทำให้ล่องกองที่ปลูกร่วมยางไว้ 300 ต้น ให้ผลผลิตเพียง 2 ตัน เท่านั้น เช่นเดียวกับงานวิจัยของ ปฏิญญา สระแก้ว (2553) พบว่าการปลูกล่องกองพันธุ์ต้นหยงมัสในสวนยางพารา ไม่ส่งผลกระทบต่อ การเจริญเติบโตของยางพารา แต่ต้นล่องกองที่ปลูกร่วมยางจะเจริญเติบโตช้ากว่าล่องกองปลูกเชิงเดี่ยว รวมทั้งยังออกดอกช้ากว่า 2 สัปดาห์ และมีผลผลิตเฉลี่ยต่อต้นน้อยกว่าร้อยละ 41.22 รวมทั้งยังมีข้อผลสั้นกว่าอีกด้วย

ส่วนสละก็เช่นเดียวกันเป็นพืชที่ต้องการแสงแดดในการให้ผล เกษตรกรเจ้าของสวนที่เคยปลูกสละเป็นพืชร่วมยางในพื้นที่ตำบลหนองธง อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง บอกกับทีมผู้เขียนว่าสละจะให้ผลเพียงร้อยละ 20 เท่านั้นเมื่อเปรียบเทียบกับสละที่ปลูกเป็นสวนแยกต่างหาก เกษตรกรคนดังกล่าวจึงตัดสินใจโค่นยางออกเหลือสละเอาไว้ ปีต่อ ๆ มาสละกลับมาให้ผลดีเช่นเดียวกับสละที่ปลูกเป็นสวนแยกต่างหาก (สัมภาษณ์วันที่ 29 กันยายน 2559)

5.1.4 องค์กรภาคประชาชน

ชุมชนที่มีภาคประชาชนเข้มแข็ง จะเกื้อกูลให้การขับเคลื่อนเพื่อเพิ่มพื้นที่การปลูกพืชร่วมยางทำได้ง่ายขึ้น แม้ชุมชนลักษณะดังกล่าวจะไม่มีมากนัก แต่ก็พอจะมีให้เป็นอย่าง การปลูกพืชร่วมยางที่ถูกระตุ้น และให้ความรู้โดยภาคประชาชนในพื้นที่ เช่น ในจังหวัดสงขลา มีชุมชนเขาพระ อำเภอรัตภูมิ ชุมชนทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ ในขณะที่จังหวัดพัทลุงมีชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด และชุมชนหนองธง อำเภอป่าบอน เป็นต้น

การขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางโดยภาคประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ดังกล่าวค่อนข้างได้ผล อย่างน่าพอใจ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นการขับเคลื่อนที่มีลักษณะเฉพาะ 4 ประการ คือ

- (1) เป็นการขับเคลื่อนที่ให้ความสำคัญกับความรู้
- (2) เป็นการขับเคลื่อนที่ให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม
- (3) เป็นการขับเคลื่อนที่ชี้ให้เห็นผลประโยชน์จากพืชร่วมอย่างชัดเจน
- (4) เป็นการขับเคลื่อนที่อาศัยความร่วมมือ ร่วมแรง และร่วมใจของคนภายในชุมชน

จึงสรุปได้ว่าภาคประชาชนปัจจุบันมีความรู้และความสามารถเกี่ยวกับพืชร่วมยางสูงขึ้น รู้จักพืชร่วมยางแต่ละประเภทค่อนข้างดี และรู้ข้อจำกัดและข้อได้เปรียบของพืชชนิดต่าง ๆ ที่จะนำมาปลูกร่วมยางเป็น อย่างดี

5.1.5 มิติอื่น ๆ ที่เป็นปัจจัยเสริมศักยภาพการปลูกพืชร่วมยาง

1) การตกต่ำของราคายาง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 สถานการณ์ราคายางพาราตกต่ำลงเป็นลำดับ จนส่งผลให้เกษตรกรชาวสวนยางพาราในภาคใต้ต้องออกมาปิดถนนเพชรเกษมนานนับเดือนในช่วงปี 2556 และยังคงดันรัฐบาลอย่างต่อเนื่องในปี พ.ศ. 2557 แต่ก็ไม่มีแนวโน้มว่ารัฐบาลจะสามารถช่วยให้ราคายางพาราสูงขึ้นตามที่เกษตรกรต้องการได้ วิกฤตราคายางพาราครั้งสำคัญนี้ น่าจะทำให้บรรดาแกนนำชาวสวนยางพารา 16 จังหวัดภาคใต้ หรือแม้แต่วิชาการเอง รวมทั้ง กยท. ต่างก็ตระหนักว่าหนทางหนึ่งที่จะเยียวยาปัญหาราคายางตกต่ำได้บ้าง คือการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร และวิธีการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนรูปแบบหนึ่ง ก็คือการสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้นในรูปของการปลูกพืชร่วมยาง

2) การขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางขององค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ

ในปัจจุบันมีองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่สนับสนุนหรือส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชร่วมยางจำนวนมากขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นปัจจัยบวกให้การขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางขยายตัวได้มากขึ้น ตัวอย่างองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ ดังกล่าวเช่น

(1) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สนับสนุนภาคประชาชนในพื้นที่จัดตั้งธนาคารต้นไม้ เช่น ในพื้นที่ตำบลตะโหนด โดยสนับสนุนงบประมาณปี พ.ศ. 2556 จำนวน 20,000 บาท

(2) โครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรภายใต้โครงการพักชำระหนี้ ธ.ก.ส. ของรัฐบาล โดย ธ.ก.ส. สนับสนุนงบประมาณผ่านศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ เนื้อหาส่วนหนึ่งเน้นให้แนวคิดการสร้างรายได้และการพึ่งพาอาหารในครัวเรือนในรูปของการปลูกพืชร่วมยาง

(3) เกษตรและสหกรณ์จังหวัดสงขลา สนับสนุนงบประมาณจำนวนหนึ่งให้อำเภอรัตนภูมิ เพื่อนำร่องโครงการปลูกพืชร่วมยางในพื้นที่

(4) สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) จังหวัดสตูล จัดทำโครงการฝึกอบรมการปลูกพืชร่วมยางให้เกษตรกรที่ทำกินในเขตพื้นที่ สปก. ผ่านศูนย์เรียนรู้ของ สปก. เอง

(5) โครงการร่วมอนุรักษ์เขาคอหงส์ โดยการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนาสุขภาพภาคใต้ (วพส.) และสำนักงานประสานงานวิจัยอุตสาหกรรมและชุมชน (CILO - ซีโล่) สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้ดำเนินการสร้างเครือข่ายเกษตรกรชาวสวนยางพาราแบบวนเกษตร ในช่วงปี 2555 - 2556 โดยโครงการฯ จะนำสมาชิกเครือข่ายฯ ไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ และพบว่า เกษตรกรเจ้าของสวนยางพาราตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เห็นความสำคัญของการทำสวนยางพาราแบบวนเกษตรเพิ่มขึ้น โดยในปี 2555 มีเกษตรกรประมาณ 50 ครัวเรือน สนใจเข้าร่วม ปัจจุบันมีเกษตรกรที่ปลูกพืชร่วมยาง รวมทั้งสวนผสมแบบวนเกษตรรวม 100 ราย อย่างไรก็ตามโครงการให้ความรู้ดังกล่าวจากนักวิชาการชมรมคนเขาคอหงส์ได้ดำเนินการมาจนถึง ปี 2558 จากนั้นก็ได้ยุติบทบาทลง

5.2 ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

แม้การปลูกพืชร่วมยางส่งผลกระทบต่อเชิงบวกในทุกด้านดังกล่าวข้างต้น แต่ก็มีเกษตรกรน้อยมากที่สนใจปลูกพืชร่วมในสวนยางของตนดังกล่าวไว้แล้วในส่วนที่ 1 ข้อ 1.5 จากการศึกษาพบว่าการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางในภาคใต้มีปัญหาและอุปสรรคใน 2 ส่วนสำคัญ คือ ปัญหาและอุปสรรคเชิงนโยบาย และปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากตัวเกษตรกรเอง

1) ปัญหาและอุปสรรคเชิงนโยบาย

นโยบายเกษตรของรัฐบาลมุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออกเป็นหลัก ส่งผลให้การผลิตยางพารามุ่งเน้นสวนยางเชิงเดี่ยวเป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลผลิตปริมาณที่มากไปตอบสนองความต้องการของประเทศผู้ใช้อย่างจนละเลยการสร้างระบบการผลิตยางพาราที่เน้นความมั่นคงในอาชีพของเกษตรกรดังเช่นระบบสวนยางที่มีพืชร่วม เช่นเดียวกับพื้นที่เกษตรกรรมทางตอนใต้ของประเทศจีนเมื่อความต้องการยางพาราในตลาดโลกสูงขึ้น ส่งผลให้ราคายางพาราสูงขึ้น รัฐบาลจีนก็มีนโยบายสนับสนุนการปลูกยางพารา ทำให้เกษตรกรหันมาปลูกยางพาราเชิงเดี่ยวแทนที่พืชเกษตรหรือการปลูกพืชร่วมยางเช่นเดียวกัน (Li & Yuan, 2008) นอกจากนี้ สถาบันวิจัยยาง ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าศึกษาวิจัยด้านยางพารา โดยระหว่างปี 2535 -2545 มีงานวิจัยหลายชิ้นจากเจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยยางสงขลา ที่เกี่ยวข้องกับมิติต่าง ๆ ของพืชร่วมยาง แต่หลังจากนั้นไม่ปรากฏงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพืชร่วมยางจากองค์กรนี้อีกเลย (สมบุญ ภิรมย์จิระตระกูล และคณะ, 2557ข)

2) ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากตัวเกษตรกรเอง

ความเชื่อหรือนิสัยส่วนบุคคลของเกษตรกรเอง กลายเป็นปัญหาและอุปสรรคในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางในภาคใต้ เช่น เกษตรกรไม่น้อยคิดว่าสวนยางพาราที่มีพืชร่วมทำให้แลดูไม่เป็นระเบียบ เกษตรกรไม่เห็นตัวอย่างการปลูกพืชร่วมยางที่ให้ผลดีหรือมีความสำเร็จ เกษตรกรบางส่วนกลัวว่าการล้มต้นยางเมื่อถึงอายุโค่นจะต้องโค่นพืชร่วมด้วย ประเด็นนี้เกษตรกรอาจจะเข้าใจคลาดเคลื่อน คิดว่าไม้ที่ปลูกเป็นพืชร่วมยาง (เช่น ไม้ตะเคียนทอง จำปาทอง หรือไม้ฤษณา) นั้นต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนานมากหลายสิบปีถึงจะใช้งานได้ ซึ่งที่จริงแล้วเกษตรกรที่ปลูกพืชร่วมดังกล่าวสามารถโค่นพืชร่วมได้พร้อมกับช่วงเวลาที่โค่นต้นยางเพื่อปลูกใหม่คือใช้เวลาประมาณ 28 ปี เท่านั้น

เกษตรกรส่วนใหญ่กลัวพืชร่วมยางจะแย่งอาหารจากต้นยางพารา ทำให้ยางพาราให้ผลผลิตต่ำ นอกจากนี้เกษตรกรบางส่วนชอบความสะดวกในการจัดการสวนยาง เช่น เกษตรกรที่ใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช ก็สามารถฉีดพ่นระหว่างต้นและระหว่างแถวได้อย่างสะดวกรวดเร็วหากเป็นสวนยางเชิงเดี่ยว เพราะไม่ต้องระมัดระวังพืชร่วม (ที่ต้นยังเล็ก) แต่อย่างไรก็ตามสุดท้ายเกษตรกรขาดความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับพืชร่วมยางที่จัดโดยภาคประชาชนในพื้นที่ ทำให้ขาดความรู้ในการปลูกพืชร่วมยาง

ข้อสรุปประเด็นนี้คือเมื่อก่อนเกษตรกรทโษ สกย. ที่สร้างกฎระเบียบไม่เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยาง แต่เมื่อกฎระเบียบที่เอื้ออย่างปัจจุบัน การปลูกพืชร่วมยางก็ไม่ได้เป็นที่สนใจของเกษตรกรส่วนใหญ่แต่อย่างใด แสดงให้เห็นว่าการขยายตัวการปลูกพืชร่วมยางเป็นไปอย่างเชื่องช้าไม่ได้เป็นผลมาจากกฎระเบียบของ กยท. ที่ไม่เอื้อแต่อย่างใด แต่เป็นเพราะตัวเกษตรกรไม่ชอบหรือขาดความรู้มากกว่า

6. ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

บทความเชิงสังเคราะห์จากส่วนที่ 1 ถึง ส่วนที่ 5 นี้ ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาสวนยางพารา และพืชร่วมยางไทยโดยสรุป ดังนี้

ประการที่หนึ่ง การพัฒนาสวนยางพาราของไทยที่ผ่านมากว่าครึ่งศตวรรษได้ให้ความสำคัญกับการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นหลัก จนขาดความระมัดระวังในเรื่องที่ตั้งสวนยางพารา เป็นเหตุให้สวนยางพาราจำนวนมากถูกสร้างขึ้นด้วยการบุกรุกพื้นที่ป่า คุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพเพิ่มความเสี่ยงต่อการเกิดอุทกภัย สวนยางจำนวนมากบุกรุกที่นา ซึ่งนอกจากจะประสบกับปัญหาผลผลิตต่อไร่ต่ำแล้ว ยังเสี่ยงต่อปัญหาความมั่นคงทางอาหารและการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าการพัฒนาสวนยางพาราของไทยที่ผ่านมาให้น้ำหนักกับการพัฒนาด้านงานสวน (On-Farm Development) น้อยมาก ส่งผลให้ผลผลิตต่อไร่ของยางพาราไทยตั้งแต่ปี 2546 เป็นต้นมา ตกต่ำลงเป็นลำดับ ในขณะที่ประเด็นพืชร่วมยางนั้น รัฐบาลโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญน้อยเช่นเดียวกัน นโยบายที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางที่ผ่านมาเป็นนโยบายเชิงรับเป็นหลัก กล่าวคือเป็นนโยบายที่เกิดขึ้นจากแรงผลักดันจากภาคประชาชนจำนวนหนึ่งเป็นหลัก ผลที่เกิดขึ้นคือ การขยายตัวของสวนยางที่มีพืชร่วมเป็นไปอย่างเชื่องช้า และนับจำนวนเป็นพื้นที่ได้น้อยมาก เกษตรกรสวนใหญ่ยังทำสวนยางเชิงเดี่ยวเป็นหลัก

ประการที่สอง ปัญหาการปลูกพืชร่วมยางของเกษตรกรขยายตัวช้า มีเกษตรกรสัดส่วนน้อยมากที่ทำสวนยางพาราแบบมีพืชร่วม มีสาเหตุหลัก ๆ 6 ประการ คือ (1) นโยบายเกี่ยวกับพืชร่วมยางขาดความชัดเจน และให้ความสำคัญกับพืชร่วมยางน้อย (2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น สกย. หรือ สถาบันวิจัยยาง (เดิม) ขาดการแสดงผลบพาทนา ขาดความชัดเจน และความต่อเนื่องในนโยบาย หากจะมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางก็มักจะเป็นนโยบายกระแสรองเพียงเพื่อลดกระแสเรียกร้องจากภาคประชาชนจำนวนหนึ่งเสียมากกว่า (3) ช่วงราคายางอยู่ในช่วงขาขึ้นรัฐบาลน่าจะทำอะไรให้กับอุตสาหกรรมยางพาราทั้งระบบได้อย่างมาก เพราะเป็นการทำในสภาวะที่ไม่มีแรงกดดันแต่อย่างใด แต่กลับไม่มีนโยบายยาง จะมีเพียงการขยายพื้นที่เพาะปลูก ส่วนเกษตรกรนั้นในช่วงยางราคาสูงเกษตรกรจะฉิมคำว่า “พืชร่วมยาง” กันเลยทีเดียว (4) ในช่วงที่ราคายางอยู่ในช่วงขาลง รัฐบาลกลับมีนโยบายหรือมาตรการแก้ปัญหาให้เกษตรกรมากเป็นพิเศษ แต่เน้นการแก้ปัญหาราคายางเป็นหลัก

ในขณะที่เกษตรกรเองก็สนใจเพียงให้รัฐบาลมาแก้ปัญหาราคายางมากกว่าที่จะฟังคำชี้แนะเกี่ยวกับการปลูกพืชร่วมยาง (5) สถาบันวิจัยยางเป็นหน่วยงานภาครัฐที่ทำหน้าที่ผลิตผลงานวิชาการเกี่ยวกับยางพารา และเคยผลิตผลงานวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางระหว่างปี 2535-2545 แต่หลังจากนั้นกลับไม่พบงานวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางที่ผลิตออกมาจากสถาบันวิจัยยางอีกเลย ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ขาดแคลนความรู้เกี่ยวกับพืชร่วมยางจากภาคราชการไปอย่างน่าเสียดาย และ (6) ปัญหาที่เกิดจากตัวเกษตรกรที่เลือกทำสวนยางเชิงเดี่ยว ในขณะที่รอคอยความช่วยเหลือด้านการแทรกแซงตลาดจากรัฐในกรณีที่ราคายางตกต่ำ มากกว่าที่จะแก้ปัญหาแบบพึ่งพาตนเองด้วยการปลูกพืชร่วมยาง ในขณะที่มีเกษตรกรจำนวนไม่น้อยคิดว่าสวนยางพาราที่มีพืชร่วม ทำให้แลดูไม่เป็นระเบียบ กลัวพืชร่วมยางจะแย่งอาหารจากต้นยางพารา เกษตรกรบางส่วนขอความช่วยเหลือในการจัดการสวนยาง เช่น เกษตรกรที่ใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช ก็สามารถฉีดพ่นระหว่างต้นและระหว่างแถวได้อย่างสะดวก รวดเร็วหากเป็นสวนยางเชิงเดี่ยว และสุดท้ายเกษตรกรขาดความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับพืชร่วมยางที่จัดโดยภาคประชาชนในพื้นที่ ทำให้ขาดความรู้ในการปลูกพืชร่วมยาง

ประการที่สาม การจัดการปัญหาของรัฐบาลตั้งแต่ปี 2503 ที่เริ่มก่อตั้ง สกย. จนถึงปี 2559 กล่าวได้ว่ารัฐบาลไม่มีเป้าหมายชัดเจนเกี่ยวกับพื้นที่เพาะปลูก ในช่วงยางพาราราคาสูงก็จะเน้นการขยายพื้นที่เพาะปลูก จนกระทั่งราคายางพาราตกต่ำลงมากตั้งแต่ปี 2555 เป็นต้นมา รัฐบาลจะพูดถึงการควบคุมพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น ส่วนการแก้ปัญหาในช่วงยางพาราราคาตกต่ำ ก็จะใช้นโยบายแทรกแซงราคาเป็นหลัก และมักจะประสบกับปัญหาการขาดทุนจากการแทรกแซง นอกนั้นก็จะเป็นนโยบายกว้าง ๆ ด้านการส่งเสริมการใช้ยางภายในประเทศ ซึ่งภาคเอกชนไทยก็ทำได้ดีระดับหนึ่ง ในขณะที่ให้ความสำคัญน้อยมากกับการแก้ปัญหาผลกระทบจากราคายางตกต่ำในระยะยาวด้วยการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง

ประการที่สี่ แนวคิดทฤษฎีการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางที่นำเสนอในบทความเชิงสังเคราะห์นี้ ทั้งทฤษฎีการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเพื่อการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง การประยุกต์ใช้แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสำหรับการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง และแนวคิดองค์ประกอบของรายได้สุทธิของครัวเรือน ต่างให้ข้อสรุปว่า การปลูกพืชร่วมยางเป็นกลยุทธ์หนึ่งที่เป็นไปได้และเป็นทางเลือกที่เป็นทางเลือกของเกษตรกรในการเผชิญกับความเสียหายจากการตกต่ำของราคายางได้อย่างมีหลักเกณฑ์ทางวิชาการสนับสนุน

ประการที่ห้า ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพืชร่วมยางทั้งของต่างประเทศและในประเทศ รวมทั้งของทีมีวิจัยเอง ต่างชี้ชัดว่า การปลูกพืชร่วมยางไม่ส่งผลกระทบต่อผลผลิตยางพารา มีผลกระทบเชิงบวกต่อเศรษฐกิจ ต่อสิ่งแวดล้อม และต่อความมั่นคงทางอาหาร นอกจากนั้นผลงานทางวิชาการที่ผ่านมายังรวบรวมความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืชร่วมยาง เช่น พืชที่เหมาะสมสำหรับการปลูกเป็นพืชร่วมยาง บริเวณ ความหนาแน่น และช่วงเวลาที่เหมาะสมในการปลูกพืชร่วม ไว้ให้เกษตรกรที่สนใจนำไป

เป็นแนวทางปฏิบัติ ในขณะที่เดียวกันยังมีบทเรียนประเด็นต่าง ๆ คอยเตือนให้เกษตรกรที่สนใจพืชร่วมยางต้องระมัดระวัง

ข้อค้นพบที่เป็นความรู้ดังกล่าวอาจเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรชาวสวนยาง รัฐบาล กยท. องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา ตลอดจนหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการร่วมมือกันส่งเสริมและผลักดันให้การขยายพื้นที่การปลูกพืชร่วมยางปรากฏเป็นจริงได้ในอนาคต ด้วยเชื่อว่าการทำสวนยางพาราที่มีพืชร่วมน่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะบรรเทาผลกระทบทางเศรษฐกิจของเกษตรกรจากการตกต่ำของราคายางพาราได้อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามหากไม่มีนโยบายหรือมาตรการใด ๆ มาช่วยขับเคลื่อน และปล่อยให้การปลูกพืชร่วมยางเป็นไปตามธรรมชาติ หรือตามอิสรภาพของเกษตรกรเหมือนที่ผ่านมา การเพิ่มพื้นที่การปลูกพืชร่วมยางคงเป็นไปได้ยาก

ที่มวิจัยจึงเสนอวิธีการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางเป็น 4 แนวทาง ดังนี้

- 1) ชูนโยบายพืชร่วมยางเป็นแกนควบคู่กับการพัฒนายางพาราทั้งระบบ
- 2) สร้างสำนึกรักพืชร่วมยางให้กับประชาชน นักเรียน และเจ้าหน้าที่รัฐ
- 3) ให้ความรู้แก่เกษตรกรและขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง
- 4) สนับสนุนการศึกษาวิจัยและการจัดการความรู้ด้านพืชร่วมยาง

โดยแนวทางการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางทั้ง 4 แนวทาง ดังกล่าวประกอบด้วย 8 มาตรการ และ 8 โครงการ สำหรับ 8 มาตรการดังกล่าว จำแนกเป็นมาตรการเชิงนโยบาย (Policy Measure) 3 มาตรการ และมาตรการเชิงปฏิบัติการ (Action Measure) 5 มาตรการ ซึ่งมาตรการเชิงปฏิบัติการจะมีโครงการ (Project) ย่อยประกอบ โดยรายละเอียดของแนวทาง มาตรการ และโครงการในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางที่ผ่านการประชุมรับฟังความคิดเห็นจากสมาชิกสภาฯระดับพื้นที่ เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2560 ณ ห้องประชุม 1402 อาคาร LRC สถาบันการจัดการระบบสุขภาพ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ แล้ว มีดังนี้

แนวทางที่ 1 ชูนโยบายพืชร่วมยางเป็นแกนควบคู่กับการพัฒนายางพาราทั้งระบบ

ประกอบด้วย 2 มาตรการ คือ

มาตรการที่ 1 กำหนดนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางให้เป็นรูปธรรม

มาตรการที่ 2 ปรับกฎระเบียบข้อกฎหมายให้เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยาง

แนวทางที่ 2 การสร้างสำนึกรักพืชร่วมยางให้กับประชาชน นักเรียน และเจ้าหน้าที่รัฐ

ประกอบด้วย 2 มาตรการ 4 โครงการ คือ

มาตรการที่ 1 เพิ่มความรู้ด้านพืชร่วมยางให้กับประชาชน นักเรียน และเจ้าหน้าที่รัฐที่

เกี่ยวข้อง

- โครงการที่ 1 โครงการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและเกษตรกรชาวสวนยาง
 - โครงการที่ 2 โครงการเสริมศักยภาพ เจ้าหน้าที่รัฐ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ครู อาจารย์ ผู้นำศาสนา และประชาชนในการจัดการพืชร่วมยาง
 - โครงการที่ 3 โครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับพืชร่วมยางในระดับโรงเรียน
- มาตรการที่ 2 รณรงค์ด้วยสื่อต่าง ๆ ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของพืชร่วมยาง
- โครงการที่ 1 โครงการสื่อชุมชนเกี่ยวกับพืชร่วมยาง

แนวทางที่ 3 ให้ความรู้แก่เกษตรกรและขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

ประกอบด้วย 2 มาตรการ 3 โครงการ คือ

มาตรการที่ 1 ให้ความรู้แก่เกษตรกร และจัดเตรียมกล้าพันธุ์พืชร่วมยาง

- โครงการที่ 1 โครงการให้ความรู้แก่เกษตรกรเพื่อให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการปลูกพืชร่วมยาง
- โครงการที่ 2 โครงการจัดเตรียมกล้าพันธุ์พืชร่วมยาง

มาตรการที่ 2 ขยายพื้นที่การปลูกพืชร่วมยาง

- โครงการที่ 1 โครงการปลูกพืชร่วมยาง

แนวทางที่ 4 สนับสนุนการศึกษาวิจัยและการจัดการความรู้ด้านพืชร่วมยาง

ประกอบด้วย 2 มาตรการ 1 โครงการ คือ

มาตรการที่ 1 ส่งเสริมให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องทำการวิจัยพืชร่วมยางในระยะยาว

มาตรการที่ 2 จัดให้มีการจัดการความรู้ด้านพืชร่วมยางขององค์กรประชาชน

- โครงการที่ 1 โครงการรวบรวม ศึกษา สังเคราะห์องค์ความรู้ในปลูกพืชร่วมยาง

สำหรับรายละเอียดของโครงการตามมาตรการการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางทั้ง 4 แนวทาง แสดงไว้ในตารางที่ 4 โดยรายละเอียดของโครงการประกอบด้วย ชื่อโครงการ หลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์ของโครงการ ขั้นตอนการดำเนินงาน ระยะเวลา และภาคส่วนที่รับผิดชอบ

ตารางที่ 4 รายละเอียดโครงการภายใต้มาตรการและแนวทางการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง

แนวทางที่ 1 นโยบายพืชร่วมยางเป็นแกนควบคู่กับการพัฒนายางพาราทั้งระบบ ประกอบด้วย 2 มาตรการ คือ

มาตรการที่ 1 กำหนดนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางให้เป็นรูปธรรม

จากบทสังเคราะห์นี้พบว่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับยางพารา ซึ่งก็คือ กยท. (ในอดีตคือ สกย. และสถาบันวิจัยยาง) ให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางกันน้อยมาก เช่น สถาบันวิจัยยางเป็นหน่วยงานภาครัฐที่ทำหน้าที่ผลิตผลงานวิชาการเกี่ยวกับยางพารา ผลงานวิจัยที่ได้ในระดับสวนยาง (On Farm Research) จำนวนหนึ่งจะถูกส่งต่อให้ สกย. นำไปส่งเสริมและแนะนำให้เกษตรกรปฏิบัติ สำหรับงานวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางสถาบันวิจัยยางทำมาเป็นเวลาประมาณ 10 ปี ระหว่างปี 2535-2545 ส่วนใหญ่จะเป็นพืชร่วมประเภทตาหลา กระวาน หวาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมาไม่พบงานวิจัยเกี่ยวกับพืชร่วมยางที่ผลิตออกมาจากสถาบันวิจัยยางอีกเลย ซึ่งอาจเป็นเพราะสถาบันวิจัยยางหรือกรมวิชาการเกษตรไม่มีนโยบายส่งเสริมการวิจัยด้านพืชร่วมยางตั้งแต่นั้นมาก็เป็นได้ ประกอบกับนักวิชาการที่สนใจก็เกษียณอายุราชการไปแล้ว

สำหรับ สกย. นั้น ประมาณปี 2540 ระเบียบ สกย. ก็อนุญาตให้เกษตรกรที่ขอลงทะเบียนปลูกแทนวันไม่ชนิดอื่น ๆ ที่ขึ้นร่วมอยู่ในสวนยางได้ไม่เกิน 15 ต้น โดยไม่ต้องโค่นออก หรือล่าสุด ปี 2558 -2559 กยท. ได้ปรับระเบียบว่าด้วยการลงทะเบียนปลูกแทนโดยเพิ่มเติมแบบ 5 คือ เกษตรกรสามารถโค่นยางพาราปลูกแทนด้วยการเกษตรแบบผสมผสาน (ยางพารา 40 ต้นต่อไร่ ปลูกไม้ผล ไม้ป่า หรือเลี้ยงสัตว์ในสวนยางได้ด้วย) เท่ากับว่า กยท. ก็ส่งเสริมให้เกษตรกรมีพืชร่วมในสวนยางได้อย่างเป็นทางการ แต่ระเบียบใหม่ที่เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยางดังกล่าวไม่ค่อยมีผลในเชิงปฏิบัติ เพราะในข้อเท็จจริงปรากฏว่าเกษตรกรที่ลงทะเบียนปลูกแทนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดไม่สนใจปลูกพืชร่วมยาง

ในขณะที่สถานการณ์ราคายางพาราก็ยังคงมีขึ้นมีลงตามกลไกตลาด โดยในปี 2542 ราคายางแผ่นดิบชั้น 3 ณ ตลาดกลางยางพาราสงขลาเฉลี่ยทั้งปีต่ำเพียง 18.15 บาท/ กก. เพิ่มขึ้นสูงสุดเป็น 129.25 บาท/ กก. ในปี 2554 จากนั้นตกต่ำลงเป็นลำดับเหลือเพียง 45.24 บาท/ กก. ในปี 2558 และต่ำสุดเพียง 34.53 บาท/ กก. ในเดือนมกราคม 2559 จากนั้นราคายางพาราก็ค่อย ๆ สูงขึ้นเป็นลำดับ จนอยู่ที่ระดับ 73.91 บาท/ กก. ในวันที่ 22 ธันวาคม 2559 และแน่นอนว่าราคายางพารายังคงมีขึ้นหรือลงเป็นเช่นนี้อยู่เรื่อยไป ไม่มีใครสามารถทำให้ราคายางพาราคงที่อยู่ที่ระดับที่เกษตรกรพอใจตลอดไปได้ ข้อเท็จจริงดังกล่าวน่าจะทำให้เกษตรกรชาวสวนยางพาราได้ตระหนักว่าหนทางหนึ่งที่จะเยียวยาปัญหาราคายางตกต่ำได้บ้าง คือการพึ่งพาตนเองของ

ตารางที่ 4 (ต่อ)

เกษตรกร และวิธีการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนรูปแบบหนึ่งนอกเหนือจากการหารายได้นอกฟาร์ม และการลดต้นทุนการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ ก็คือการสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้นในรูปของการปลูกพืชร่วมยางนั่นเอง และที่สำคัญคืองานสังเคราะห์นี้ได้ชี้ชัดแล้วว่ามีความรู้มิติต่าง ๆ รวมทั้งทฤษฎีสันับสนุนว่า การปลูกพืชร่วมยางเป็นทางออกที่เป็นทางรอดให้เกษตรกรชาวสวนยางได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะต่อมาตรการเชิงนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง มีดังนี้

1) เนื่องจากการรวมหน่วยงาน องค์การสวนยาง สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง และสถาบันวิจัยยางเป็น กยท. ยังมีปัญหาว่าข้าราชการเกือบทั้งหมดของสถาบันวิจัยยางยังคงต้องการอยู่ในสังกัดเดิม ส่งผลให้เจตนาเดิมของการเกิด กยท. ไม่เป็นจริง งานวิจัยด้านยางพารามิติต่าง ๆ ของ กยท. ย่อมมีปัญหา ข้อเสนอคือ ในระยะที่ กยท. ยังประสบปัญหาการรวมหน่วยงานดังกล่าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ต้องร่วมกับ กยท. กำหนดภารกิจงานวิจัยด้านยางให้ชัดเจนแก่สถาบันวิจัยยาง พร้อมระบุให้ชัดว่าพืชร่วมยางเป็นหนึ่งในรายการสำคัญของงานวิจัยระดับสวนยาง (On-farm research) เพราะพืชร่วมยางเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการสวนยาง โดยให้ขยายงานวิจัยพืชร่วมยางให้ครอบคลุมไม้ป่าเศรษฐกิจและไม่ผลด้วย

2) กยท. ต้องจัดทำฐานข้อมูลพื้นที่สวนยางพาราที่ปลูกพืชร่วมยาง เพื่อจะเป็นประโยชน์ในการกำหนดนโยบายการขับเคลื่อนให้มีการปลูกพืชร่วมยางได้อย่างเหมาะสม

3) นโยบายการแก้ปัญหายางพาราทั้งระบบของรัฐบาล ควรพ่วงการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางไว้ในนโยบายด้วย

4) กยท. ควรให้ความสำคัญ และศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพืชร่วมยางในแง่มุมต่าง ๆ รวมทั้งติดตามความก้าวหน้าในการปลูกพืชร่วมยางของประเทศ ทั้งนี้จะได้เป็นแหล่งรวมความรู้การปลูกพืชร่วมยางให้สังคม โดยเฉพาะชาวสวนยางในวงกว้างที่สนใจจะได้นำความรู้ไปปฏิบัติ พร้อมทั้งปรับบทบาทการดูแลติดตามเกษตรกรชาวสวนยางในประเด็นพืชร่วมยางหลังจากสวนยางฟื้นสงเคราะห์ (หลัง 6 ปี ครึ่ง) อย่างต่อเนื่อง

ตารางที่ 4 (ต่อ)

มาตรการที่ 2 ปรับกฎระเบียบข้อกฎหมายให้เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยาง

1) กทย. ต้องมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยางอย่างจริงจัง กล่าวคือ นอกจากจะมีระเบียบที่เอื้อต่อการปลูกพืชร่วมยางแล้ว ยังต้องใช้มาตรการเชิงรุก โดยกำหนดเงื่อนไขให้เกษตรกรที่ขอรับทุนสงเคราะห์ปลูกแทนต้องปลูกพืชร่วมยางด้วย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งแปลงขอมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความชันสูง) จึงจะได้รับทุนสงเคราะห์ปลูกแทน หรือแปลงที่ปลูกพืชร่วมยางจะได้รับเงินทุนสงเคราะห์ปลูกแทนในอัตราต่อไร่ที่สูงกว่าแปลงขอมที่ปลูกยางเชิงเดี่ยว เป็นต้น และควรกำหนดให้เกษตรกรที่ปลูกพืชร่วมยางต้องไปขึ้นบัญชีกับกรมป่าไม้ พร้อมทั้งจัดทำบัญชีรายชื่อไม้ป่าที่ปลูกเป็นพืชร่วมยางเป็นฐานข้อมูลให้กรมป่าไม้ไว้ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการตัดโค่น หรือเคลื่อนย้ายไม้ป่าในอนาคตต่อไป

2) ส่วนระเบียบของ สกย. ว่าด้วยการปลูกพืชร่วมยางนั้น สกย. ก็อนุญาตให้เกษตรกรที่ขอทุนสงเคราะห์ปลูกแทนเว้นไม้ชนิดอื่น ๆ ที่ขึ้นร่วมอยู่ในสวนยางโดยไม่ต้องโค่นหรือปลูกพืชร่วมได้ไม่เกิน 15 ต้นต่อไร่ อย่างไรก็ตามหากเกษตรกรจะปลูกมากกว่าที่ สกย. แนะนำ ก็ไม่เป็นปัญหาเพราะ สกย. เชื่อว่าผลทางเศรษฐกิจต่อเกษตรกรจะดีขึ้นและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ก็จะดีขึ้นด้วย จึงสมควรปรับแก้ระเบียบโดยอนุญาตให้มีพืชร่วมในแปลงสวนยางที่ขอมได้ถึง 30-40 ต้นต่อไร่ (ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเป็นจำนวนที่เหมาะสมในเชิงเศรษฐกิจ) เพื่อเป็นช่องทางให้เกษตรกรที่สนใจปลูกพืชร่วมยางอย่างแท้จริงได้เพิ่มจำนวนพืชร่วมยางในแปลงได้ด้วยความสะดวกสบายใจ

ตารางที่ 4 (ต่อ)

แนวทางที่ 2 การสร้างสำนึกรักพีชร่วมยางให้กับประชาชน นักเรียน และเจ้าหน้าที่รัฐ ประกอบด้วย 2 มาตรการ 4 โครงการ คือ
มาตรการที่ 1 เพิ่มความรู้ด้านพีชร่วมยางให้กับประชาชน นักเรียน และเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
1. โครงการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและเกษตรกรชาวสวนยาง	เมื่อกล่าวถึงพีชร่วมยาง หรือสวนยางที่มีพีชร่วม กล่าวได้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเกษตรกรยังขาดการทำงานหรือวางแผนร่วมกัน ทำให้การขับเคลื่อนการปลูกพีชร่วมยางไม่ค่อยเป็นมรรคเป็นผล ขาดทิศทางการขับเคลื่อนที่ชัดเจน และไม่มีเอกภาพส่วนเกษตรกรก็ค่อนข้างขาดที่พึ่งปลูกพีชร่วมยางไปตามแต่สภาวะเอื้ออำนวย ดังนั้นการจัดให้มีโครงการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรชาวสวนยาง จะช่วยให้การขับเคลื่อนการปลูกพีชร่วมยางมีเอกภาพและทิศทางที่ชัดเจนขึ้น	1. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพีชร่วมยางและเกษตรกรชาวสวนยางที่มีประสบการณ์การปลูกพีชร่วมยาง และเกษตรกรที่สนใจปลูกพีชร่วมยาง 2. เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ บทเรียน ประสบการณ์ระหว่างกันและกันในการปลูกพีชร่วมยาง	1. จัดเวทีพบปะระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรแกนนำ และเกษตรกรที่สนใจปลูกพีชร่วมยาง เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ จุดเด่นของแต่ละฝ่าย รวมทั้งสภาพปัญหา ที่เกี่ยวกับพีชร่วมยางต่าง ๆ ที่ประสบ 2. สรุปผลจากการประชุมและสื่อสารผ่านช่องทางต่าง ๆ ให้สังคมรับทราบ	ทำอย่างต่อเนื่องทุกปีอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง	1. เกษตรกรแกนนำ 2. ผู้แทนเกษตรกรทั่วไปที่สนใจปลูกพีชร่วมยาง 3. ศูนย์เพาะชำและขยายกล้าไม้ 4. สวนพฤกษศาสตร์และวรรณคดี 5. เรือนเพาะชำกล้าไม้ของชุมชนหรือธนาคารพันธุ์ไม้ 6. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 7. สภาเกษตรกร 8. สำนักงานเกษตร 9. กยท. 10. สถาบันวิจัยยาง	จัดให้มีขึ้นในระดับจังหวัด

ตารางที่ 4 (ต่อ)

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
<p>2.โครงการเสริมศักยภาพเจ้าหน้าที่รัฐ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ครูอาจารย์ ผู้นำศาสนา และประชาชน ในการจัดการพืชร่วมยาง</p>	<p>ในสภาวะปัจจุบันผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่รัฐ อบต. ประชาชน ครูอาจารย์ และผู้นำศาสนา ยังมีความเข้าใจและเห็นความสำคัญต่อพืชร่วมยางในระดับที่แตกต่างกัน และหลายส่วนมีความรู้ไม่เพียงพอหรือไม่มีความรู้ เป็นเหตุให้บุคคลจากภาคส่วนต่าง ๆ ดังกล่าวขาดทัศนคติที่ดีต่อการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง โครงการเสริมศักยภาพผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่รัฐ อบต. ประชาชน ครูอาจารย์ และผู้นำศาสนาในการจัดการพืชร่วมยางจึงเป็นสิ่งจำเป็น</p>	<p>1. ยกระดับความรู้ ความเข้าใจ และศักยภาพในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางให้กับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่รัฐ อบต. ประชาชน ครู อาจารย์ และผู้นำศาสนา 2. เพื่อให้ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่รัฐ อบต. ประชาชน ครู อาจารย์ และผู้นำศาสนา ตระหนักถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยาง</p>	<p>1. พัฒนาหลักสูตรในการจัดการพืชร่วมยางที่เหมาะสม 2. สำรวจ ประสานงาน และจัดประชุมกลุ่มเป้าหมาย 3. ดำเนินการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน 4. ติดตามประเมินผล 5. สรุปผลจากการประชุม และสื่อสารผ่านช่องทางต่าง ๆ ให้สังคมรับทราบ</p>	<p>ดำเนินการอย่างต่อเนื่องอย่างน้อยปี 1 ครั้ง</p>	<p>1. กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อบต. ประชาชน ครู อาจารย์ และผู้นำศาสนา 2. สถาบันการศึกษา 3. เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 4. ศูนย์เพาะชำและขยายกล้าไม้ 5. สำนักงานเกษตร 6. สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ 7. กยท. 8. สถาบันวิจัยยาง</p>	<p>จัดขึ้นในระดับตำบลหรืออำเภอ</p>

ตารางที่ 4 (ต่อ)

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
3. โครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพืชร่วมยางในระดับโรงเรียน	เพื่อนำเอาพัฒนาการ ความรู้ และบทเรียน ทฤษฎีระดับพื้นฐานเกี่ยวกับการปลูกพืชร่วมยางที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นฐานความรู้ ให้กับรายวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนและสอดคล้องกับ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2542 จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางธรรมชาติ วิธีการผลิต เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับพืชร่วมยาง	1. สนับสนุนการเรียนรู้และการเรียนการสอน ที่สอดคล้องกับวิถีการผลิตและการดำรงชีวิตของชุมชน 2. ยกระดับหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่นที่เน้นการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อพืชร่วมยางให้กับเด็กและเยาวชนในโรงเรียน	1. พัฒนาหลักสูตร 2. สำรวจและประสานงานโรงเรียนเป้าหมาย 3. ประชุม สัมมนาครูนักเรียน 4. นำหลักสูตรไปทดลองใช้ในโรงเรียนเป้าหมาย 5. ประเมินผล 6. ปรับปรุงหลักสูตรให้สมบูรณ์	ทำอย่างต่อเนื่อง	1. สถาบันการศึกษา 2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3.เกษตรกรแกนนำ	จัดทำในระดับจังหวัด ที่มีการทำสวนยาง พาราเป็นอาชีพหลัก

ตารางที่ 4 (ต่อ)

มาตรการที่ 2 หนุนด้วยสื่อต่าง ๆ ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของพีชร่วมยาง

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
1. โครงการสื่อชุมชนเกี่ยวกับพีชร่วมยาง	การให้การศึกษาผ่านสื่อวิทยุ โทรทัศน์เป็นรูปแบบหนึ่งที่สามารถให้การศึกษาแก่ประชาชนในรูปแบบที่แตกต่างได้ การรณรงค์ให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของการทำสวนยางที่มีพีชร่วม ก็สามารถใช้สื่อดังกล่าวได้เช่นเดียวกัน ปัจจุบันสื่อชุมชนได้มีการพัฒนาไปมากโดยเฉพาะในรูปของเทคโนโลยีการสื่อสาร หากสามารถเพิ่มเติมในส่วนของการนำเสนอในสื่อ โดยเฉพาะประโยชน์และความสำคัญของพีชร่วมยาง ความรู้และบทเรียนของสวนยางที่มีพีชร่วมนอกจากจะทำให้สื่อชุมชนดังกล่าวมีความสมบูรณ์ขึ้นแล้ว ยังมีส่วนช่วยภาครัฐในการขับเคลื่อนการปลูกพีชร่วมยางได้อีกด้วย	1. เพื่อจัดทำสื่อที่เกี่ยวข้องกับพีชร่วมยางหรือการทำสวนยางที่มีพีชร่วม 2. เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพีชร่วมยางหรือการทำสวนยางที่มีพีชร่วมและการจัดการให้กับประชาชนในพื้นที่ผ่านสื่อชุมชน	1.ประสานงานทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถด้านพีชร่วมยางหรือการทำสวนยางที่มีพีชร่วม และการผลิตสื่อพีชร่วมยาง 2. ผลิตสื่อชุมชนเกี่ยวกับพีชร่วมยาง 3. ส่งมอบ และเผยแพร่ผ่านสื่อชุมชน รายการวิทยุ โทรทัศน์ช่องที่ให้ความสนใจ 4. ติดตามประเมินผล	ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง	1. เครือข่ายภาคประชาชนที่เกี่ยวข้อง 2.องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะ อบจ. 3. สถาบันการศึกษา 4. สื่อกระแสหลักและสื่ออิสระ	สื่อชุมชนในที่นี้หมายถึงสื่อที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด ผลิต และดำเนินการ

ตารางที่ 4 (ต่อ)

แนวทางที่ 3 ให้ความรู้แก่เกษตรกร และขยายพื้นที่การปลูกพืชร่วมยาง ประกอบด้วย 2 มาตรการ 3 โครงการ คือ มาตรการที่ 1 ให้ความรู้แก่เกษตรกร และจัดเตรียมกล้าพันธุ์พืชร่วมยาง

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
1.โครงการให้ความรู้แก่เกษตรกรเพื่อให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการปลูกพืชร่วมยาง	ความรู้ เป็นสิ่งจำเป็นในการขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางให้กับเกษตรกร ชุมชนชาวสวนยางโดยทั่วไปจะมีเครือข่ายภาคประชาชนที่สนใจพืชร่วมยางคอยจัดประชุมให้ความรู้และประสบการณ์แก่เกษตรกรในเครือข่ายได้เรียนรู้กันระหว่างสมาชิกอย่างต่อเนื่องและบทสังเคราะห์นี้ชี้ชัดว่าการปลูกพืชร่วมยางมีหลายแง่มุมที่เป็นความรู้และบทเรียน ทั้งชนิดพืชร่วมที่ควรหรือไม่ควรปลูก วิธีการปลูก ช่วงที่เหมาะสมในการปลูก ผลทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่ได้จากการปลูกพืชร่วมยาง เป็นต้น การให้ความรู้เหล่านี้แก่เกษตรกรที่กำลังตัดสินใจปลูกพืชร่วมยาง จะได้ตัดสินใจปลูกพืชร่วมยางแบบมีความรู้สนับสนุน	1. เพื่อให้เกษตรกรได้เรียนรู้ถึงผลกระทบจากการทำสวนยางเชิงเดี่ยว ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสิ่งแวดล้อม 2. เพื่อให้เกษตรกรเห็นความสำคัญ และประโยชน์ของสวนยางที่มีพืชร่วม รวมทั้งได้ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการปลูกพืชร่วมยางที่เหมาะสม และเป็นไปได้	1. ประชุมคณะทำงานจากตัวแทนกลุ่มหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อสำรวจความต้องการหลักสูตรการฝึกอบรม 2. พัฒนาหลักสูตรและกระบวนการฝึกอบรม 3. ดำเนินการฝึกอบรม 4. การติดตามผลและปรับปรุงหลักสูตรการฝึกอบรม	ทำต่อเนื่องทุกปี	1. เครือข่ายภาคประชาชนที่เกี่ยวข้อง 2. กยท. 3. สำนักงานเกษตร 4. สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ 5. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 6. สถาบันการศึกษา 7. สภาเกษตรกร	

ตารางที่ 4 (ต่อ)

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
2. โครงการจัดเตรียมกล้าพันธุ์พืชร่วมยาง	ปริมาณกล้าไม้ที่เพียงพอ ชนิดพันธุ์ไม้ที่หลากหลาย และคุณภาพกล้าไม้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการปลูกพืชร่วมยางของเกษตรกรจากการศึกษาของสมบุญ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2557) พบว่า เกษตรกรบางรายสนใจจะปลูกพืชร่วมแต่ไม่มีกล้าไม้สนับสนุนเกษตรกรบางรายตัดสินใจปลูกแล้วแต่มีกล้าไม้ไม่เพียงพอ หรือได้กล้าไม้ที่ไม่ค่อยมีคุณภาพ ส่งผลให้ผลผลิตโดยรวมจากการปลูกพืชร่วมยางให้มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลเป็นไปได้ยาก การจัดเตรียมกล้าพันธุ์พืชร่วมยางโดยให้เกษตรกรได้มีส่วนในการจัดเตรียม จะได้กล้าไม้ที่ตรงตามความต้องการของเกษตรกร	1. เพื่อจัดเตรียมกล้าพันธุ์ไม้ร่วมยางชนิดต่าง ๆ ให้เพียงพอและตรงกับความต้องการ	1. สำรวจและรวบรวมเกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการจัดหาและเตรียมกล้าไม้ร่วมยางตามชุมชนต่าง ๆ 2. กำหนดชนิดและปริมาณกล้าพันธุ์ให้เหมาะสมกับความต้องการของพื้นที่ 3. แจกจ่ายพันธุ์ไม้ร่วมยาง 4. ติดตามผล	ทำต่อเนื่องทุกปี	1. ตัวแทนเกษตรกรชาวสวนยาง 2. ศูนย์เพาะชำและขยายกล้าไม้ 3. สวนพฤกษศาสตร์และวรรณคดี 4. เรือนเพาะชำกล้าไม้ของชุมชนหรือธนาคารพันธุ์ไม้ 5. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 6. กยท.	ไม่ป่าเศรษฐกิจเป็นกล้าไม้ที่น่าสนใจ เพราะราคาเนื้อไม้มีแต่จะสูงขึ้น ปลูกไปแล้วไม่ต้องกังวลกับราคาผลผลิตและไม่ต้องกังวลต่อปัญหาการลักขโมยผลผลิตเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ผล

ตารางที่ 4 (ต่อ)

มาตรการที่ 2 ขยายพื้นที่การปลูกพืชร่วมยาง

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
1. โครงการปลูกพืชร่วมยาง	รูปแบบการทำสวนยางในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นสวนยางเชิงเดี่ยว และที่ผ่านมาได้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกยางกันเป็นจำนวนมาก โดยไม่น้อยปลูกในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม เช่นในเขตป่าเป็นต้น ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายอย่างต่อเนื่องและความหลากหลายทางชีวภาพลดลง ประกอบกับราคายางพาราไม่มีเสถียรภาพโดยขึ้นต่อเศรษฐกิจโลกเป็นสำคัญ นอกจากนี้ราคายางพาราก็มีสูงมีต่ำเป็นวงจรเช่นนี้เรื่อยไป การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากสวนยางเชิงเดี่ยวไปเป็นสวนยางที่มีพืชร่วม จึงเป็นทางเลือกให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะในช่วงที่สถานการณ์ราคายางตกต่ำ	1. เพื่อเพิ่มพื้นที่สวนยางที่มีพืชร่วมให้เป็นรูปธรรม	1. ประสานงานเกษตรกรแกนนำและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง 2. ประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรเข้าร่วมโครงการ และคัดเลือกเกษตรกรเป้าหมาย 3. จัดกระบวนการให้การศึกษา รูปแบบการปลูกพืชร่วมยาง การศึกษาดูงานตัวอย่างระบบสวนยางที่มีพืชร่วม 4. การประชุม ออกแบบ วางแผน และคัดเลือกรูปแบบที่เหมาะสม 5. ปลูกพืชร่วมยางในแปลงของเกษตรกรเป้าหมาย 6. ติดตามประเมินผล	ทำต่อเนื่องทุกปี	1. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2. เกษตรกรแกนนำ 3. กยท. 4. ศูนย์เพาะชำและขยายกล้าไม้ 5. สำนักงานเกษตร 6. สภาเกษตรกร	ควรให้ลำดับความสำคัญกับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการการให้ความรู้แก่เกษตรกรเพื่อให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการปลูกพืชร่วมยางเป็นลำดับแรกสำหรับกล้าพันธุ์พืชร่วมที่ใช้ก็เชื่อมโยงกับโครงการจัดเตรียมกล้าพันธุ์พืชร่วมยาง

ตารางที่ 4 (ต่อ)

แนวทางที่ 4 สนับสนุนการศึกษาวิจัยและการจัดการความรู้ด้านพีชร่วมยาง ประกอบด้วย 2 มาตรการ 1 โครงการ คือ

มาตรการที่ 1 ส่งเสริมให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องทำการวิจัยพีชร่วมยางในระยะยาว

รัฐบาลควรให้นโยบายแก่หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรสนับสนุนทุนวิจัยต่าง ๆ ของรัฐ (Funding Agency) กยท. สถาบันวิจัยยาง รวมทั้งสถาบันการศึกษา ในการทำวิจัยในระยะยาวและมีความต่อเนื่อง (Longitudinal Research) ทั้งวิจัยเชิงทดลองในแปลงเป้าหมายที่เกษตรกรปลูกพีชร่วมยาง และวิจัยเชิงสำรวจในมิติต่าง ๆ ของพีชร่วมยาง การทำวิจัยในระยะยาวและมีความต่อเนื่อง ส่งผลให้ผลการวิจัยมีความถูกต้องน่าเชื่อถือ และสามารถนำผลการวิจัยย้อนกลับไปสู่เกษตรกรได้อย่างมั่นใจ

ตารางที่ 4 (ต่อ)

มาตรการที่ 2 จัดให้มีการจัดการความรู้ด้านพืชร่วมยางของภาคประชาชน

โครงการ	หลักการและเหตุผล	วัตถุประสงค์	การดำเนินการ	ระยะเวลา	ภาคส่วนที่รับผิดชอบ	หมายเหตุ
1. โครงการรวบรวมความรู้และสังเคราะห์องค์ความรู้ในการปลูกพืชร่วมยาง	ปัญหาหลักของการขับเคลื่อนที่ผ่านมาคือ เกษตรกรที่ปฏิบัติส่วนใหญ่ต่างคนต่างทำในกลุ่มของตนเองขาดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างพื้นที่ จากการศึกษาพบว่า การปลูกพืชร่วมยางที่ดำเนินมาเกือบ 30 ปีนั้น มีทั้งความรู้และบทเรียนที่เป็นปัญหาในหลายมิติที่น่าสนใจ หากมีการรวบรวมความรู้ และสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านพืชร่วมยางในหมู่บ้านประชาชนกันเองน่าจะเป็นตัวช่วยให้การขับเคลื่อนการปลูกพืชร่วมยางสามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่องมากขึ้น	1. เพื่อรวบรวมความรู้ ประมวลและสังเคราะห์องค์ความรู้ในมิติต่าง ๆ เกี่ยวกับพืชร่วมยาง และสวนยางที่มีพืชร่วม 2. เพื่อให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืชร่วมยางที่มีความหลากหลายทั้งในเชิงประเด็นและทั้งในเชิงพื้นที่ 3. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ต่อรูปแบบการทำสวนยางพาราที่มีพืชร่วม	1. จัดให้มีการศึกษารวบรวมข้อมูล ประสบการณ์ และองค์ความรู้ในพื้นที่และวิทยากรสมัยใหม่ว่าด้วยการปลูกพืชร่วมยาง ในรูปแบบการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม 2. จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสังเคราะห์องค์ความรู้ข้างต้น 3. จัดทำฐานข้อมูลความรู้เพื่อสร้าง ฐาน วิชา ความรู้ (Knowledge Platform) ในชุมชน 4. จัดทำเอกสารและสื่อที่เกี่ยวข้องเพื่อเผยแพร่	ทำอย่างต่อเนื่อง	1. สถาบันการศึกษา 2. องค์กรพัฒนาเอกชน 3. ประชาชนชาวบ้าน 4. ผู้นำศาสนา 5. เกษตรกรแกนนำ 6. ศูนย์เพาะชำและขยายกล้าไม้ 7. กยท. 8. สถาบันวิจัยยาง 9. สำนักงานเกษตร 10. สำนักงานเกษตรและสหกรณ์	องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชร่วมยางในปัจจุบันที่เป็นความรู้แจ้งชัด (Explicit Knowledge) มีอยู่มากพอสมควร ส่วนความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่อยู่ในตัวคนก็มีอีกมากที่ต้องเติมเต็ม

บรรณานุกรม

- การยางแห่งประเทศไทย. (2558). **แผนวิสาหกิจการยางแห่งประเทศไทย ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2559 – 2563)**. กรุงเทพฯ: การยางแห่งประเทศไทย.
- การยางแห่งประเทศไทย. (2559). **การอนุมัติให้การปลูกแทนด้วยยางและพืชอื่น**. กรุงเทพฯ: (โรเนียว). กิตติ ตันไทย. (2547). **เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ. (2532). **สิ่งแวดล้อมน่ารู้: กรณีป่าไม้**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะกรรมการนโยบายยางธรรมชาติ. (2553). **ยุทธศาสตร์พัฒนายางพารา พ.ศ. 2552-2556**. [ออนไลน์] URL: <http://www.rubberthai.com/about/pdf/strategy.pdf> [สืบค้นวันที่ 17 พฤศจิกายน 2559]
- ชาคริต โภชะเรือง และเทพกิตต์ กำเนิดไพรวัลย์. (มปป). **โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะบริเวณลุ่มน้ำคลองอู่ตะเภา**. [ออนไลน์] URL: http://www.khlong-u-taphao.com/doc/khlong_u_taphao_info_land _problem.pdf [สืบค้นวันที่ 17 พฤศจิกายน 2559]
- ไชยยะ คงมณี อรอนงค์ ลองพิชัย และมีนา โส๊ะเบญญาอาหลี. (2559). **ร่างรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการ การรับรู้ความเสี่ยงและกลยุทธ์จัดการความเสี่ยงของเกษตรกรสวนยางในภาคใต้ ประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พงษ์ศักดิ์ วิฑูรย์ชุตติกุล พิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์ และสำเร็จ ปานอุทัย. (2553). **วิกฤติป่า-วิกฤติน้ำ, เอกสารเผยแพร่ที่ 6/2553**. กรุงเทพฯ: ส่วนวิจัยต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช.
- พงษ์ศักดิ์ วิฑูรย์ชุตติกุล และพิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์. (2552). **ทำไมจึงไม่ควรปลูกยางพาราบนพื้นที่ต้นน้ำ, เอกสารเผยแพร่ที่ 3/2552**. กรุงเทพฯ: ส่วนวิจัยต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช.
- ปฎิญา สุระกวี. (2553). **ผลของการจัดการในระบบวนเกษตรต่อการเจริญเติบโตและผลผลิตของลองกองและยางพาราภายใต้ระบบการปลูกร่วม**. สงขลา : วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรดิน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2547). **โครงการจัดทำแผนแม่ บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 3 รายงานฉบับสมบูรณ์**. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ศุภกร เวชศาสตร์. (2557). **การจัดการสวนยางพาราของเกษตรกรและผลผลิตภาพของที่ดิน ในอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา**. สงขลา: สารนิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาการจัดการธุรกิจเกษตร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สงบ ส่งเมือง. (2546). **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สถาบันวิจัยยาง (2553). **ยุทธศาสตร์พัฒนายางพารา พ.ศ. 2552 – 2556**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยยาง.

สถาบันวิจัยยาง. (2559). **พื้นที่ปลูกยางของประเทศไทย**. [ออนไลน์] URL: http://www.rubberthai.com/statistic/stat_index. [สืบค้นระหว่างวันที่ 4 ตุลาคม 2559].

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล ไชยยะ คงมณี อรอนงค์ ลองพิชัย และโชติมา พรสว่าง (2551). **รายงานฉบับสมบูรณ์ ศักยภาพและข้อจำกัดของการผลิตข้าวเพื่อความมั่นคงด้านอาหารใน จังหวัดปัตตานี**. สงขลา: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล พลากร สัตย์ซื่อ และอริสรา ร่มเย็น. (2557ก). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจในการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้ระบบสวนยางพารา**. สงขลา: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล พลากร สัตย์ซื่อ และอริสรา ร่มเย็น. (2557ข). **ความรู้ภาคปฏิบัติและบทเรียน กับการขับเคลื่อนเชิงนโยบายเพื่อเพิ่มพื้นที่การปลูกพืชร่วมยาง**. *วารสารพัฒนาสังคม*, 17(2), หน้า 35-50.

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล. (2557). **อนิจจังลักษณะพัฒนาการยางพาราไทย และการใช้ยางพาราโลก กับทางออกการแก้ปัญหายางพาราอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ หจก. ภาพพิมพ์.

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล. (2558). **ทางเลือกและทางรอดของเกษตรกรภายใต้วิกฤติราคายาง**. รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านเศรษฐศาสตร์เกษตร เศรษฐศาสตร์ทรัพยากร เศรษฐศาสตร์การอาหาร และธุรกิจการเกษตร ครั้งที่ 4. สงขลา: ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. หน้า 1-4.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2555ก). **ประมวลข้อมูลมติคณะรัฐมนตรีเรื่อง ปัญหายางพารา**. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2555ข). **ประมวลข้อมูลมติคณะรัฐมนตรีเรื่อง การแก้ไขปัญหายางพาราตกต่ำ**. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2559). **ข้อมูลมติคณะรัฐมนตรี (ข้อมูล 2501 – ปัจจุบัน)**. [ออนไลน์] URL: <https://cabinet.soc.go.th/soc/Program2-1.jsp?menu=1>. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

อานันต์ คำภีระ ธีรดา ยงสถิตศักดิ์ รุจ ศุภวิไล และเยาว์ ยงเฉลิมชัย. (2550). การประยุกต์ใช้ภาพถ่ายจากดาวเทียม SPOT-5 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่นาข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจยางพารา ปาล์ม น้ำมัน และไม้ผลผสม : กรณีศึกษาอำเภอเมือง เขาชัยสน และบางแก้ว จังหวัดพัทลุง. สงขลา: ศูนย์ภูมิภาคเทคโนโลยี อวกาศและภูมิสารสนเทศภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

อุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า. (2554). การสำรวจข้อมูลการปลูกไม้ยางพารา ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า ที่องที่จังหวัดพัทลุง ตรัง และนครศรีธรรมราช. พัทลุง: สำนักงานอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า.

ANRPC, Association of Natural Rubber Producing Countries. (2013). *Natural Rubber Trends & Statistics*. Volume 5, No.8 August 2013.

Charenjiratragul, S. (1989). *Le Developpement de l' Economie du Caoutchouc Naturel en Thaïlande*. Montpellier: Universite de Montpellier I.

Charenjiratragul, S. (1991). *Le Systeme Productif Agricole a Base d' Agriculture dans l'Economie Thaïlandaise du Caoutchouc Naturel*. Montpellier: Universite de Montpellier I.

Daily Mirror. (2015). *How sustainable are current natural rubber prices?*. Retrieved from <http://www.dailymirror.lk/59649/how-sustainable-are-current-natural-rubber-prices>.

DFID, (1999). *Sustainable livelihoods guidance sheets*. Department for International Development, DFID. London: DFID.

Goetz S., Sammya, D., Teixeira, A. Gerald, W., Daniel, H., and Reinhard, L. (2002). Conversion of secondary forest into agroforestry and monoculture plantations in Amazonia Consequences for biomass, litter and soil carbon stocks after 7 years. *Forest Ecology & Management*, 163(1-3), 131-150.

Haidar, M. (2009). *Sustainable livelihood approaches: the framework, lessons learnt from practice and policy recommendations*. Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), UNDP. [Online] <http://css.escwa.org.lb/SDPD/1125/UNDP.pdf>.

Joshi, L., Wibawa, G., Vincent, G., Boutin, D., Akiefhawati, R., Manurung, G., & Williams, S.E. (2002). *Jungle rubber: traditional agroforestry system under pressure*. ICRAF SEA.

Kongmanee, C. (2015). *Path Dependence of Agrarian Change: an Institutional Economic Analysis of the Rubber Economy in Southern Thailand*. Doctoral dissertation, Montpellier SupAgro, France.

Li, M. and Yuan, F. (2008). *Rubber plantations-Green desert*. *Chin. Natl. Geogr.* 4: 60-78.

- Penot, E. (2001). *Strategies paynannes et evolution des saviors: I heveaculture agroforestiere indonesienne*. Doctoral dissertation, University Montpellier I, France.
- Penot, E. and Sunario, O. (1997). *RAS on-farm experimentation in West Kalimantan: Preliminary results of on-farm rice trials in cropping reasons*. International research Report World Agroforestry Centre South East Asia Bogor. Indonesia.
- Rodrigo, V. H. L., Silva, T. U. K. & Munasighe. (2004). *Improving the spatial arrangement of planting rubber for long-term intercropping*. *Field Crops Research*, 89, 327-335.
- Rodrigo, V.H.L. (1997). *Population density effects on light and water use of rubber/banana inter-culture system of Sri Lanka*. PhD Thesis. University of Wales, UK.
- Rodrigo, V.H.L. (2001). *Rubber based intercropping system*. In: Tillekeratne, L.M.K., Nugawela, A. (Eds). *Handbook of Rubber Agronomy*. Rubber Research Institute of Sri Lanka, 1, 139-155.
- Schroth, G., da Silva, L.F., Seixas, R., Teixeira, W.G., Macedo, J.L.V., Zech, W. (1999). *Subsoil accumulation of mineral nitrogen under polyculture and monoculture plantations, fallow and primary forest in a ferralitic Amazonian upland soil*. *Agric. Ecosyst. Environ*, 75, 109-120.
- Scoones, I. (1998). *Sustainable rural livelihoods: a framework for analysis*. Institute of Development Studies, IDS. London: IDS.
- Serrat, O. (2008). *The sustainable livelihoods approach*. Manila: Asian Development Bank.
- Sombroek, W.G., Fearnside, P.M., and Cravo, M.S. (2000). *Geographic assessment of carbon stored in Amazonian terrestrial ecosystem and their soils in particular*. In: Lal, R.
- The International Economic Research Institute (NERI) Ministry of Planning and Investment of Lao PDR and International Union for Conservation of Nature (IUCN) Lao PDR. (2011). *Assessment of Economic, Social and Environmental Costs and Benefits of Dak Lak Rubber Plantations: Case Study in Saravan Province*. Poverty Environment Initiative of Lao PDR.
- Tournebize, R., Sinoquet, H. (1995). *Light interception and partitioning in a shrub/grass mixtures*. *Agric. For. Meteorol*, 72, 277-294.

Wulan, Y.C., Budidarsono, S. and Joshi, L. (2008). "Economic Analysis of Improved Small holder Rubber Agroforestry Systems in West Kalimantan, Indonesia-Implications for Rubber Development." Sustainable Sloping Lands and Watershed Management Conference.